

iktisat dergisi

İFMC

İKTİSAT FAKÜLTESİ MEZUNLARI CEMİYETİ
YAYIN ORGANIDIR

OCAK 334
1993

15.000 TL.

*Kapıda bank
celebrasyon
gösteriş*

Çetin Altan'la Söyleşi

Türkiye Ekonomisi
Ocak 1993

Dr. Osman Çetinkaya

İ.Ü. İktisat Fakültesi
Yüksek Lisans ve
Doktora Tezleri
1982-1992

İntra- Endüstri Ticaret ve
Avrupa Topluluğu
Üzerindeki Etkileri

Sırma Toygar

Avrupa Para Birliği
Hedefi ve
ECU'nün Kullanımının
Yaygınlaşmasının
Dünya Para Sistemi
Üzerindeki Etkileri

Ayşe İlhan Necipoğlu

Türkiye'de Askeri Müdahaleler
İçin Bir Açıklama Modeli

Birsen Hekimoğlu-Örs

Özgürlük Anıtı, Victor Dargaud, 1883
Müze Carnavalet. Foto Giraudon

KENTLERDE, KÖYLERDE BÜTÜN TÜRKİYE'DE

İPRAGAZ
UZUN

İPRAGAZ
ŞİŞMAN

İPRAGAZ
PİKNİK

İPRAGAZ

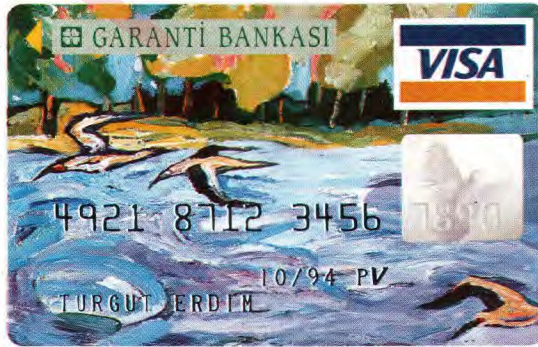
"Büüklüğüne güvenin"

*Garanti'den
doğaya küçük bir
teşekkür...*

Garanti Bankası, yurtiçi ve yurtdışı Visa kredi kartlarından sağlanan kaynağın bir bölümüyle; kredi kartı sahiplerine hiçbir külfet yüklemeyen, doğal yaşamın korunmasına destek oluyor. Doğal Hayatı Koruma Derneği'nin, ulusal ve uluslararası kuruluşlarla işbirliği içinde gerçekleştirdiği ülkemize yönelik proje ve*

etkinliklere katkıda bulunuyor. Ve bu yaklaşımı yeni Visa kredi kartının tasarımına da yansıtıyor. Kart sahiplerine yeni Visa'larını kısa zamanda ulaştırıyor. Çocuklarımıza, gençlerimize, onlardan ödünç aldığımız dünyayı tertemiz bırakabilmek için: Garanti'den doğaya küçük bir teşekkür...

 GARANTİ BANKASI

*Garanti Bankası, yurtiçi ve yurtdışı kredi kartlarından sağlanan kaynağın bir bölümüyle; kredi kartı sahiplerine hiçbir külfet yüklemeyen, doğal yaşamın korunmasına destek oluyor.

Doğal Hayatı Koruma Derneği'nin ülkemizde yürüttüğü başlıca projeler: "Menderes Deltası ve Bafa Gölü Koruma Projesi", "Göksu Deltası Çevresel Kalkınma Projesi", "Kızılırmak Deltası Koruma Projesi", "Kıyı Yönetimi Projesi" ve "Önemli Kuş Alanları Projesi". Doğal Hayatı Koruma Derneği tüm bu projelerini Türkiye'de T.C. Çevre Bakanlığı, merkezi ve yerel id.

UZEL

UZEL Makina Sanayii A.Ş. 80 000 m² lik kısmı kapalı olmak üzere toplam 125 000 m² lik alana yayılmış tesislerinde,

2000'den fazla uzman personeli ve 50 yılı aşan deneyimi ile

- Massey-Ferguson Tarım Traktörleri
 - Perkins Dizel Motorları
 - Yaprak ve Helisel Yaylar
- Her cins Jant, Fren ve Denge Çubukları
- Traktör Direksiyon Kutusu

üreterek Türk çiftçisinin, otomotiv sanayiinin ve yedek parça piyasasının ihtiyacını karşılamakta, ihracatı ile de ulusal ekonomimize güç katmaktadır.

UZEL MAKİNA SANAYİİ A.Ş.

Kışla Cad. No: 5 Rami 34147 İstanbul-Türkiye Tel: (1) 567 08 41 Fax: 576 45 95

İktisat

dergisi AYLIK DERGİ

Sayı : 334

Sahibi

İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları
Cemiyeti Yönetim Kurulu Başkanı
Ufuk URAS

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

ELÇİN MACAR

Danışma Kurulu:

ASAF S. AKAT, ERDOĞAN ALKİN,
TOKTAMIŞ ATEŞ, NİHAT BATUR
AYHAN BERMEK, NATIK BUDA,
KEMAL CİVELEK, NUSRET EKİN,
MEHMET EMANET, SEYFETTİN GÜRSEL,
AKIN İLKİN, GÜLTEN KAZGAN, SAİM KURUL,
EROL OKUYAN, ALP ORÇUN, TALAT ORHON,
İZZETTİN ÖNDER, ŞEREF ÖZGENCİL,
ORHAN SOFUOĞLU, ZAFER TUNCA,
OSMAN ULAGAY, YÜKSEL ÜLKEN

Yayın Koordinatörü:

ESER KARAKAŞ

Yayın Kurulu:

TARİK AYGÜN, OSMAN ÇETİNKAYA, BERRAK
GÖKMEN, MUHAMMET KÖYMEN, KUVVET
LORDOĞLU, ÇİĞDEM ŞAHİN, EMİNE TAHSİN,
ZEKİ YILDIRIM, ŞULE YÜCEBİYİK

Reklam Sorumlusu: REMZİYE ÖZCAN

Kapak: MUSTAFA ÖZTÜRK

Yönetim Yeri:

Cumhuriyet Cad. No: 27/6
Taksim - İSTANBUL
Tel.: 250 50 34 - 250 16 42

Abone Koşulları:

Yıllık 150.000 TL. (Öğrenci: 100.000 TL.)
Yurt Dışı: Yıllık 250.000 TL.

Banka Hesap No:

AKBANK Talimhane Şb. (7097)
T. İŞ BANKASI Beyoğlu Şubesi (46783)

Basıldığı yer:

Gökhan Matbaası

Dergideki yazılar Cemiyet'i bağlamaz;
görüşler yazarlarına aittir.

İ.Ü. İKTİSAT FAKÜLTESİ
MEZUNLARI CEMİYETİ
YAYIN ORGANIDIR

İçindekiler

Çetin ALTAN'la söyleşi 3

Dr. Osman ÇETİNKAYA

Türkiye Ekonomisi Ocak 1993 13

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yüksek

Lisans ve Doktora Tezleri 21

Sırma TOYGAR

İntra-Endüstri Ticaret ve Avrupa Topluluğu

Üzerindeki Etkileri 25

Ayşe İlgân Necipoğlu

Avrupa Para Birliği Hedefi ve ECU'nun

Kullanımının Yaygınlaşmasının Dünya Para

Sistemi Üzerindeki Etkileri 33

Yrd. Doç. Dr. Birsen HEKİMOĞLU-ÖRS

Türkiye'de Askeri Müdahaleler İçin

Bir Açıklama Modeli 45

SARIN "GERÇEK DEĞER" ÜZERİNDEN ÖDENMESİNİ İSTEYENL

Gelin Başak Sigorta'ya... Otomobiliniz
yerli ise; değerinin her bir milyon lirası sadece
53 bin liraya, yabancı ise 55 bin liraya sigortalansın.

SİGORTADAN ALACAĞINIZ TAZMİNAT, GERÇEK HASARI KARŞILASIN.

"ENFLASYONA ENDEKSLİ" BAŞAK KASKO SİGORTASI

BAŞAK SİGORTA

T.C. ZİRAAT BANKASI ORTAKLIĞIDIR

MÜDÜRLÜK
İşgazi Caddesi 15
Şişli - İSTANBUL
231 60 00 / 40 Hat
230 76 04 - 05

**İÇ ANADOLU BÖLGE
MÜDÜRLÜĞÜ**
İzmir Cad. 28/A
06440 Yenışehir/ANKARA
Tel: (4) 417 23 19/4 hat
Fax: (4) 405 50 04

**EGE BÖLGE
MÜDÜRLÜĞÜ**
Gazi Bulvarı 57/2
35210 İZMİR
Tel: (51) 83 20 50 - 83 83 11

**GÜNEY ANADOLU BÖLGE
MÜDÜRLÜĞÜ**
Atatürk Cad. Ertuna Apt. 56/1
01120 ADANA
Tel: (71) 58 11 29 - 53 53 42

**BURSA BÖLGE
MÜDÜRLÜĞÜ**
İskender İş Merkezi
Atatürk Caddesi 43/4
16010 BURSA

HAVA DURUMU

Aralıklı yağışlar bekleniyor.
Gökyüzü parçalı bulutlu...
Güzel günler yakın!

MİLLÎ
PIYANGO

“Şansınız açık!”

ÇETİN ALTAN'LA SÖYLEŞİ

İktisat Dergisi - Dünyada ve Türkiye'de 1970'lerin sonundan itibaren, 1980'lerin başından beri değişiklikler oldu. Siz formel iktisat eğitimi görmemiş bir kişi olarak, bu değişimleri bir sürü iktisatçılardan, hatta akademik eğitim görmüş iktisatçılardan daha önce sezdimiz ve bunları belli bir biçimde formüle ettiniz. Formel bir iktisat eğitimi görmemiş olmanın, sanatçılığın, edebiyatçılığın, bunu yakalamada bir faydası oldu mu?

Çetin Altan - İktisat eğitimi görmek bunun tekniğini öğrenmek demektir. Ekonomi tarihinde fizyokratları, liberal ölçekleri, planlama ekonomileri, bunları öğrenirsin. Ama temeli işletme ekonomisidir, formel ekonomi denen şeyin. Makro global, yeni şeylerdir. Marksist bir formasyon, yani insan toplumlarının doğanın parçası olduğu inancı içindeki monist dediğimiz, tekli, yani ruh ve madde ayırımı yapmadan hepsinin aynı gücün içinde, bir tez antitez sentez içinde olduğu inancındaysanız, yani monist iseniz, düalist değilseniz, yani evrenle insan esprisini, insan beyinsel ve ruhsal yapısını iki ayrı planda ve alanda görmüyorsanız, ve bunu tek olduğunu görüyorsanız o zaman bu tez ve antitez zıtlasmasından meydana gelen yeni oluşumun temelini görürsünüz. Marksizmden geçer bu. İnsanın doğayla olan alışverişinde doğanın olanaklarını kendi iradesi içinde kullanarak yaşamını daha kolaylaştırması demektir doğayla alışveriş. Denizleri kullanıp bir yerlere gitmek demektir mesela. Yaşamını kolaylaştırıyor bir yerlere giderek. Orada pazar buluyor, oradan hammadde getiriyor vs. Dışardan gelen hammadde içindeki üretimi artırır. Demek ki teknikteki değişim birdenbire ekonomik olanakların da değişimine yol açıyor. Ekonomik olanakların değişimi ve kullanımı toplumun değişimine yol açıyor. Bu sürekli. Yani şu veya bu politikaya bağlı değildir. Bugünkü modern ekonomi sınırsızlık üzerine düşünmeye başlamış bir ekonomidir. Ekonomi politik olmaktan çıkmış, ekonomi olmaya başlamıştır. Ne demektir ekonomi olmaya başlaması. Şimdi buraya kadar Marksist kısmının bir girişini yaptıktan sonra bir ikinci giriş daha yapalım. Yani neden ben teknik bir adam olmadığım halde. Şimdi ilk olarak Aristo'nun yapmış olduğu bir bilim sıralaması vardır, ondan sonra Spencer, sonra da Auguste Comte yapmıştır. Auguste Comte'ın yaptığı sıralama bugün de geçerlidir. Nedir bu, matematikle ölçülebilen bilimler yani matematiğin kendisi, bir araç matematik sonra fizik, fizik de matematikle ölçülebilir. Ohm yasaları, amper vs. Bunlar matematikle ölçülebiliyor. Kinetik enerjileri, yahut zıt kuvvetlerin bileşkesi kimya ve biyoloji de matematikle ölçülür. Gök bilimleri keza. Bunlar müsbet bilimlerdir. Bir de matematikle ölçemedikleriniz vardır. Tarih, Hukuk, toplum bilimleri gibi ve metafizik. Yunancada meta

ötesi demek, yani fizik ötesi bilimler. Matematiksel olmayan bilimler. Bir bilim adamı fizik ötesi, yani sosyal bilimler alanında çalışıyorsa, ekonomi, hukukla, tarih, sosyolojiyle uğraşıyorsa, ki sosyoloji hepsini kapsar, psikolojiyle uğraşıyorsa, bütün derdi onu metafizik bölümden kurtarıp fizik , yani matematik bölümüne, müsbet bilimler bölümüne aktarmaktır. Bütün üniversitelerde sosyal bilim dallarında çalışılan alanlarda amaç budur, yani nedensellik genelleme ve bu aynı neden aynı sonucunu veriri yasalaştırdığı an artık bu müsbet bilim olur. Ekonominin yavaş yavaş müsbet bilime doğru gitmesinin temelinde Marks vardır. Sosyalizm scientific demesi ondandır. Yani iradelerin dışında, doğa yasalarının kendine özerk oluşumu gibi, madem ki toplum da doğanın bir parçasıdır, doğadaki değişim kuralları bu toplumda da çalışacak, evrenin durmadan kendi tez-anti tez çatışmasında sentezler yaratarak gelişimi gibi bu toplumlar da aynı nizam içinde gelişecektir. Bu gelişimi durdurmak isteyenler mutsuzluk yaratırlar. Onun için bunu sürekli değişim haline getirmek için politik hareketler yapılabilir. Budur Marks'a yardımcı. Bu değişimde ana kaynak üretim araçlarındaki yani teknolojideki değişimlerdir. Elle çapalarken karasabanı buluyor, daha hızlı sürüyor, derken traktör geliyor. Traktörle meydana getirdiğin tarımsal üretim birdenbire az kişinin bu işi çözmesini sağlıyor. Hadi, birdenbire köylü yığınları kentlere saldırıyor, bu sırada fabrikalar da onları işçi haline dönüştürüyor. Yani bir enerji kaynağının, benzinin bulunması, motorun keşfi köylünün de kentleşmeye gitmesine neden oluyor. Teknolojinin toplumdaki gelişmeye yansması. Ve değiştiriyor toplumu. Bu Marksist bir bakış. İnaniyorsanız bu görüşe, ister istemez bu değişimlerin nasıl olmakta olduğunu sizin kendi yaşamınız içinde, sizden önceki veya sonraki dönemde nasıl olabilir varsayımları içinde rahat kulaçlayabilirsiniz. Hem yerel oluşumunuzu, hem evrensel oluşumu. Hele bir de bunları her gün anlatmak gibi bir mesleğiniz var ise. Tabi bu konu değil ama bir anlatım mesleğinizin adamı iseniz, gazetede yazıyorsanız, yahut yazı ile ilgilenen adamsanız. Her halde bugün yazı adamı bugün bu konularla ilgili olarak dünyanın herhangi bir üniversitesinde bir kırkbeş dakika konuşma olanağına sahip olmalıdır kimseye rezil olmadan. Bu hassasiyette, bu algılama alışverişinde değil isek çağın insanları ve olayları ile, o zaman niye anlatıyordur ki insanlara, yani kendisinin farkına varmadığı şeyleri mi anlatacak? İnsanların hepsinin farkına varıp da yazı adamının farkına varmadığı bir şeyi nasıl yazacak ki. Bu yazı adamı olmanın niteliğine aykırı.

İktisat Dergisi - Bizim bir iki tane sorumuz var. Son on dakikalık konuşmanızın içinde iki kavram kullandınız. Bu iki kavram son on yıldır çok tartışılıyor, üzerinde çok sorgulanan kavramlar. Bir tanesi sanırım özellikle sizin fikrinizin eksenini oluşturuyor. Yani doğa-toplum birlikteliği monist ve

düalist yaklaşım konusu. Şimdi buna amaç açısından bakanlar var. Yani toplumların belli bir amacı olduğu, belli bir amaca doğru yürüdüğü, oysa doğada böyle bir şey olmadığı. Bu monist görüşü bu açıdan bakarsanız nasıl açıklıyorsunuz?

Çetin Altan - Amaç olması için, demek ki mevcudun istenilen yerde olmadığını gösteriyor. Evren ise istenilen yerde olduğu için amaçsız duruyor. Anlatabildim mi. Yahut ta o mesajı biz anlamıyoruz .Çünkü o zaman şu anlama gelir ki o modern filozofinin kabul etmediği bir yaklaşımdır. Yani, niçin sorusu sorulmaz. İlk sebep sorulmaz. Niçin yıldızlar var. Nasıl var sorulur, çünkü proses-süsün , yani hangi süreçten geçerek galaksiler oluşuyor, bunlar araştırılıyor, gözleniyor, bir sonuca varılıyor. Biraz daha varsayımda olsa da tabii. Laboratuvar tecrübesiyle değil ama gözliyor insan-öğlü elindeki aletler geliştikçe. Toplumun amacı olması sanki olması gereken bir duruşmuş gibi bize yansıyor. Bu koşullardan oluşuyor. Demek ki olduğu yer olması gereken yer değil ki bir başka şeylerin peşinden dolanıyor. Yok peşinde dolaştığı şey bitsin ki insanlar daha başka şeylerin peşinde dolaşacaklar o zaman, gerçek kendiliklerine ulaşacaklar. Belki müzikçi olacaklar .Yaratıcılıkları çok daha büyük boyutlara gelecek .belki çok sev-dikleri dünyayı merakla uğraşacaklar. Plajlara gidecekler, falan. Yani kendi enerjilerini birşeylerden kurtulmak için değil, hoşlarına giden bir biçimde kullanacaklar. Şu ekmeğe derdi, çocuk yetişsin, yalnız kalmayayım, yahut parasız kalmayayım dertleri çözümlenmesi lazım. Çünkü bu dertler yok evvelden. Madem ki toplum onun bir parçasıdır, şimdi toplum bu dertlerden kurtulduktan sonra kendi enerjisini nasıl kullanacağı meselesi. Bu bir amaç meselesi değil. Kendi yaratıcılığının eğilimleri meselesidir ki daha o noktaya gelmediğimiz için bunun modellerini çok az insanda görüyoruz. Mesela gayet kötü bir İngiliz show törenine rastlayan bir ressam olduğu halde gene de kendini ortaya koyabiliyor tablolarıyla. Yahut daha sonraki dönemde bir Goya. İspanya ekolünden. Veya Hollanda ekolünden Van Gogh. Bu adamlar zorlanarak yapmışlardır bu işleri. Yoksa toplum o düzeye gelmiş olsaydı daha birçok adam yapabilecekti bu işleri. Bilmem anlatabildim mi? Elektronik ve otomatizasyonla birlikte- bugün yeryüzündeki dünya üretimi piramitlerin yapıldığı dönemdeki kol gücüyle yapılsaydı üçyüz milyar insanın çalışması gerekirdi. Piramitlerin yapıldığı dönemdeki kamçıyla insan çalıştırılması gibi bir yöntem olsa, tabii o zaman uzaya filan da gidemezsiniz, kol gücüyle uza-ya gidilemez. Yani aşağı yukarı bir enerji kaynağı ki üçyüz milyarlık kol gücüne bedel bir enerji kullanıyor insanlık bugünkü üretimi yapabilmek için. Şimdi bu daha da öteye gittiği vakit kol gücü iyice kenara gidecek. Kol gücüyle çalışan insanların da zamanı boşa gelecek. O zaman benim amacım sabah gidip, akşam gelip elli kuruş para almak meselesinin çok ötesine geçecek. Kendi gerçek

ğini yani insanın daha doğal, daha yalansız, kıntısız daha kendisinin gerçek yüceliğine ulaşmış bir başka tipi ortaya çıkacak belki de. Yani birbirini öldürmek, birbirine vurup kırmak, birbirine kötülük edip engellemek dönemi bitecek belki oraya geldiği zaman. Bu da bir amaçtır ayrıca. Böyle bir dünyayı özlemek de bir amaçtır.

İktisat Dergisi- Doğanın amacı olmadığını, çünkü zaten mükemmel bilgi aşamasında olduğunu söylüyorsunuz.

Çetin Altan - Evet ama, bu doğada önemli bir şey yaratıyor yani. Yaratma, elinde olmadan yapılan bir taşmadır ve bu güzele dönük olduğu sürece de bir enerjinin ne ötelere gideceği, dev gibi başarılar sağlayacağı, çünkü enerjinin bir sıkıntıyı çözmek için kullanıldığı zamanlar geri dönemler sayılacak o zaman. Yani bunu bir ütopya gibi koyuyoruz ama trendi de o gidişin. Şimdi mesela benim dedem 60 sene önce kapıcı odası tutardı dışarda bahçede. İpli çingırağı çekerti, o da gelirdi, buyur paşam filan diye. Şimdi bizim kapıcının özel dairesi var kaloriferli, telefonu var, televizyonu var. Şimdi bu iyi bir yönetici geldi filan, ondan kaynaklanmıyor, teknoloji gelişince oraya kadar serpintisi düşüyor. Diyafon da var, yakında araba da alacaklar, beş katlı evleri bitti falan. Altmış sene önce elektrik yoktu bu Göztepe'de.

İktisat Dergisi - Yine üzerinde çok tartışılan bir kavram bu kullandığınız.

Çetin Altan - Hayır, yani tahmin ediyor muydunuz...

İktisat Dergisi- Tabii, tabii ilk söylediğiniz doğada mükemmellik kavramı beni düşündürdü. Yine çok tartışılan bir kavram bilimsel sosyalizm kavramı. Sosyalizmi bir toplumsal örgütlenme biçimi, bir yaşam tarzı olarak alırsak bunun bilimselliği söz konusu mu? Yoksa bu toplumların bir tercihi mi?

Çetin Altan - Hayır, değil, eğer buna inanıyorsak, ki bu filozofik bir sorundur, ister inanırsınız, ister inanmazsınız, ister pragmatizme yani temelden herşeyi açıklayacak bir felsefeyi insanları, evreni açıklayacak bir felsefeyi bir yana bırakıp insanlar kendileri o andaki şartlarına en iyi durumu kendileri yaratırlar gibi bir düşünceye inanırsınız. Bu demokrasinin zaten bir gereğidir. Bunlar civil civil yeni düşünce biçimlerini yaratırlar ve yeni kuşaklar da bu düşüncelerden hangisinin etkisi altında yaşamı daha iyi değerlendireceğini biraz bilecek, biraz bilmeyerek ama o akımların içinde kendilerini daha ötede hissederek eskiye oranla. Sosyalizm ise Marks'ın kişi iradesi istese de istemese de, yani yerçekimi yasası diktatörler istese de istemese de, parlamentolar parmak kaldırırsa da kaldırırsa da, çoğunluk partisi şu parti bu parti olsa da olmasa da kendi özerkliği içinde yerçekimi yasasıdır. Toplumların değişimi de insanlar istese de istemese de, partiler buna karşı çıksa da çıkmasa

da, kendi gelişiminin evresini yaşayarak daha ötelere gidecektir. Çünkü doğada bu tez-anti tez ve boyuna bir değişim söz konusudur ve bu da onun bir parçası olduğu için aynı yasalara ister istemez uyacaktır. Sorun bu değişimde değişmesin diyenlerin getirmiş olduğu ziyankarlıktır, firelerdir. Yani daha ötelere bir toplumun oluşmasını engellemek için yapılmış muzırlıklardır. Bu muzırlıkları önlemek için yapılıp işçi sınıfının iktidara gelmesi ve teknolojinin önünün açılması kavgası.. Neden, çünkü tutup ta, eski dönemde. Yani aşıldı o dönemler. Bu da Marksist çarçurluktur bana sorarsanız. İnsanlığın bir bölümü sermaye miras falanla gelişmiş egemen sınıf dediğimiz bir bölümü, insanların gelişmemiş bölümünün, sadece gövde gücü, gövde enerjisi taşıyan bölümü, üretimini öyle meydana getirirse, niye gidip de teknolojiye daha yatırım yapacak. Kendi ömrünün dışına düşecek o teknolojiyi kullanması rantabilitesini bozacak yaptığı işin. Halbuki elli işçi çalıştırıyor. Elli işçinin yaptığı üretimi onların kullanmış olduğu enerjinin satın almış olduğu paranın ötesinde bir artık değere çeviriyor. Bundan sermayesini geliştiriyor. Niye bu sistemi değiştirsin, bundan kar ederken de yeni teknolojilere gitsin ve neden hukuk biçimi değişsin, mirası kaldırsın da bu adamlar da çocuklarını daha iyi okullarda okutmak ve toplumsal değişimin bir parçası olmak umudu içinde olsunlar. Durduruyorlar.. Buysa doğaya aykırı. Çünkü boyuna değişiyor bu tez-antitez. O zaman işçiler bunların kafasını kırarlar, makinalara el koyarlar. Kendileri de isteseler çalışmaktan hoşlanmayacakları için o teknolojik yatırımı yaparlar. Ve birdenbire bir zıplama olur. Sermayenin belirli bir dönemde karını bozmamak için yapmadığı teknolojiyi işçiler mülkiyeti ele geçirirlerse, kollektif mülkiyeti, o teknolojik atılımı yaparlar. Marksist şema budur. Nitekim bu tabii politik açıdan bakarsanız çok zordur Marks'ı anlamak. Adam Marks'a bakıyor, Lenin'e bakıyor, bir politik muska arıyor orada, ben nasıl sekreter olacağım komünist partisinde, yahut ben nasıl başa geçeceğim. Bu çok demode ve çok gerici tutucu bir yaklaşımdır. Çünkü marksizmin en büyük amacı daha değişik türde, üretici sınıf kalmaması içindir. Marksizm devlete karşı, her türlü yönetime karşı bir duruştur.. Çünkü evrende yönetici durum yoktur. Ona bakarak adamın "ben marksist olarak başa geçmek istiyorum" demesi tabii ters düşer. Siyaset demode bir uğraştır esas olarak. Elbette yararlı olduğu dönemler olmuştur ama gitgide modası geçmektedir. Bir bilgisayardan bir başbakanın çok daha iyi düşünmesi, onu oraya yapmayın, şurada patates ekmeyin gibi düşünemesi mümkün değildir. Bilimin önünde kendisini kabul ettirmiş, demagojiler yapmış bir adamdan... bilim adamlarından, teknolojilerden, herkesi mutlu etmek falan... bunlar mümkün değildir ve arkaik şeylerdir artık. Şimdi Marks'ın sosyalizm scientific dediği mesele, ordaki tikanıklığı böyle aşarsın. Bunu örgütlersek daha çabuk aşarsın ama mutlaka aşarsın. Çaresi

yok. Gagarin gider gitmez dedi ki uzaya... merkezi planlama vardı Ruslarda, insanlar mutluydu.. Bu işin siyasi yanı. Ama bir aşamada büyük rol oynadı Sovyet Devrimi. Niye... Şimdi Amerikan kapitalizmi o dönemde hiç kar getirmeyen bir işe para bastırmazdı. Uzayda otel mi kuracaktı yani. İnsanlar kendi çıkarları için o günkü koşulları en iyi kullanmayı becerirler, buna da karışmamak gerekir, özgürlük gerekir diyen bir felsefe sistemidir, William James anlayışdır, Ackerson anlayışdır. Merkezi planlama ile madem ki sermaye kendi çıkarlarının dışında yatırım yapmaz, o yüzden de toplumun değişimini geciktirir, o zaman ben işçi sınıfının namına uzaya adam gönderirim dediği vakit öyle bir teknoloji kullanıldı ki orada, Amerika geri kalmamak için fakirden zengine hepsini toparlayıp hadi o da gönderdi aya. Birden bire uzayın keşfi çabaları ile birlikte öyle bir teknolojik değişim oldu ki kol gücünün artık makina başında torna çevirmesine gerek kalmadı. İşte aşama, işte tez antitez derken bir sentez oluyor. O bakımdan sınıf farkları eğilmeye başladı. Yani nasıl evrende sınıf farkları yok, insan toplumunda da sınıf farkları geri çekilmeye başladı. Matematiksel olarak geri çekiyor. Nasıl, geçen yüzyılda bir kol işçisi günde onbeş saat, senede beşbin saat çalışırken bu senede binikiyüz saate indi. Bunu da geri çekecekler. Fransa'da otuzyediydi, Danimarka'da otuzbeş saate indi. bu daha da incek: Haftada otuz saate incek yakın gelecekte. Haftada bir gün çalışmaya dönüyor iş. Yani sınıf farkları bitiyor. Ama kültür açısından sınıf farkları biter mi? Bu insanların lezzet meselesidir. Kimi uzun hava dinler, kimi de Wagner dinler. Buna karışamazsınız. İlle de uzun hava veya ille de Wagner. Bu estetik meseledir. Ama onu dinleme aracı herkesin vardır. Bir örnek daha vereyim, çok sevdiğim somut bir örnek: Müzik 150 sene önce dünyanın büyük lüksü idi. Neden, elektrik yok, kısa dalga alıcılar yok. Nasıl müzik dinleyeceksiniz, ya kendiniz çalacaksınız, ya eviniz genişçe olacak, bir quartet, dört kişilik müzikçi çağıracaksınız, para vereceksiniz. Yahut ta büyük saraylarda orkestra getireceksiniz, hatta besleyeceksiniz. Böyle bir futbol takımını besleyen zengin firmalar gibi. Sokaktaki adam ya sokaktaki bir keman çalan sokak sanatçısını dinleyecek, yahut kendi çalmaya uğraşacak. Başka türlü müzik mümkün değil. Ancak çok zenginlerin harcı müzik. Bugün Afrika dahil parasızlıktan ötürü müzik dinleyemediğini söyleyecek bir tek kişi var mı yeryüzündeki beş milyar insan içinde. Bakın müzik komünist olmuştur. Nasıl olmuştur bu. Bir Edison çıktı, bir Marconi çıktı. Bir anda evrende istediğin müziği, ister Almanya'dan flarmoni orkestrası, ister halk müziği. Ama o seçmesini yaparken kendi keyfine uygununu yapar. Bu da onun özgürlüğüdür. Peki nasıl olur müzikte bu değişir. Eskiden yani, bir tek sinema görmeyen Türk köylüsü kaldı mı? Ben 19-20 yaşındayken Türkiye'nin yüzde 80'i sinema bilmiyordu. Nasıl bilecek ki? Göztepe'den Kars'a elekt-

rik altmış senede gidebildi. 1932 lerde elektik Göztepe'de de yok idi. Saniyede 300.000 km giden elektrik. Bir memleketin bir hududundan bir hududuna, yahut bir kentinden öbür kentine altmış senede giden elektrik gösteriyor yönetimi... Bu ayrı bir vaka. 1260 yıldır köylülüğü aşamamış bir toplumun tabii elektriği de, saniyede 300.000 km giden bir enerjiyi de 1500 km öteye 60 senede taşıması tabii çok şaşırtıcı değil. Al müziği, başka türlü nasıl izah edersin. Tekniğin kendi kendisini yaratan aşamaları içinde. Şimdi buna bir de ekonomik boyut getirirsek o zaman yavaş yavaş formel ekonomiye gireriz. Ama bu çerçeve için İktisatçı olmak gerekmez sadece. Bu daha başka bir iştir benim söylemeye çalıştığım. Bir bütünün almak gerekir bir marksist bakıştır bu. Tabii oradan değerlendirdiğim zaman kendimi rahat ve kendi mesleğimde iyi hissediyorum. İyi bir koltuk değneğim var. Marksın leninist varyantı, bir politikada eylem yapıp uygulama kısmından çok Marksın bir kaynak olarak getirmiş olduğu pencere beni daha ilgilendiriyor. Tabii bu bir siyasetçi kavgası. Siyaset seven çocukları kendilerini kanıtlamak için işin bu kısmı ilgilendirmemiştir. Çok acı çekmişlerdir ama Marks'ın kendisi ile ilgilenmemişlerdir. Nereden biliyorum bunu da. Marks'ın doktora tezi Türkçeye çevrilmemiştir. Bu kadar insan tevkif edildi Türkiye'de Marksist-Leninist falan diye. Asıl bu işin scientific bölümü dışında. Scientific denmesinin bir başka pratik nedeni de şu; ütöapistler vardı sosyalistler arasında, Fransız ütöapistleri. Bunlar "gönül ister ki böyle olsun"da duruyorlardı. Saint Simonlar, Fourier'ler, Proudhon'lar anlatabiliyor muyum. Ve bunlar da çok güzel şeyler söylüyorlardı. Sınıfsız bir toplumu özlüyorlardı. Prudhon mesela diyordu ki mülkiyet hırsızlıktır, sefaletin felsefesini yazdı. O bakımdan sosyalistti yani Prudhon. En son örneği 1915'lerde öldürülen Jaures'ti bunu pratiğe geçirmiş olan. Parlamente'ya sosyalizmi sokmuştu, Hümanite'yi kurmuş falan. Marks niye sefaletin felsefesini yazan adamı alkışlamak yerine Felsefenin Sefaletini yazıyordu? O soruna scientific açıdan bakıyor, öbürü insanlar keşke böyle olsa, iyi niyet, bir politika açısından bakıyor. Öbürü diyor ki, zaten senin söylediğin gibi iyi niyet değil, bu zaten böyle olacak. Felsefeyi, yani metafizik bir plandaki ekonomik ve sosyolojiyi alıyor, matematikle ölçülebilir plana çıkarmak için büyük çaba harcıyor. Bu açıdan bilim adamı Marks. Asıl işlevi hiç kimsenin yapmadığı kadar yapmıştır. Alıyor metafizik alandaki konuları, scientific yani fizik, kimya ölçeklerine getirme çabası gösteriyor. Oluyor olmuyor bu ayrı konu, ama büyük bir bilim adamı çabası gösteriyor aynı zamanda. Ama bunu sadece ben başa geçeyim o zaman yaparız bilmemne gibi abartılı bir planda kullanmak çok hatalı.

İktisat Dergisi - Efendim siz bir edebiyatçısınız, yani sanat adamısınız...

Çetin Altan - Bilmem iyi anlatabildim mi ni-

ye scientific de ütöpikden ayırmak için scientific diyor. Owen'lardan ayırmak, ütöistlerden ayırmak için scientific diyor, ama bu sosyalizm hayatın içinde olduğu için insanlar buna ilgi duymuşlar. Mark-sın doktorası mesela Epikuros, türkçeye çevrilmemiştir. Başa geçeyim falan, yok böyle şey. Sosyalizme karşı egemen sınıf, beklemek yok, çünkü düzen yanlış. Ya kendi işini yap, O zaman ekonomi, istatistik falan girer. Tek başına olmaz. Teknik hesap yapacaksın. Aynı bir konu o zaman. İktisat uzmanlığı, çeşitli alanları var. Makro ekonomi var, mikro ekonomi var, pazarlama biçimleri var. Çeşitli alanları var. Dünya piyasaları var, konvertibilite meseleleri var. Birçok karmaşa, finans meseleleri, kambiyo hesapları var bir anda değişen, pariteler bilmem ne. Birisi anlatmaya kalkarsa iyi bir izleyici olarak dinlerim yani.

İktisat Dergisi - Efendim siz edebiyatçısı-nız, sanatçısı-sınız. Türkiye'de de sanat bilim konusunda uzun süredir gelen bir gelenek bunları iki ayrı uğraş alanı olarak telakki etmekte. Siz bildiğim kadarıyla son analizde bunların birbirinden pek ayrı olmadığını düşünüyorsunuz. Bu konuyu biraz açar mısınız?

Çetin Altan - Efendim, şudur, bir kere insanda müzikle jimnastik, sosyoloji ile biyoloji insanda birleşiyorsa, demek ki bunlar tek kaynaktan birleşiyorlar. Çok farklı olamazlar. Biri de insan yaşamını daha kolaylaştırmayı merak ederek gerçekleştirebilir. İşte niye düşünüyorum, merak edersin, aynı zamanda uçmayı da sağlarsın aerodinamik yasalarını kullanmayı da öğrendiğin zaman. Hız, rüzgar, atmosfer falan. Bir de bakıyorsun vizz diye gitmişsin. Üç dakika uçakla Ankara. Paris, uçakla değil, füze trenlerle on dakikaya inecek elli seneye kadar. Bu şimdi çok ütöpik geliyor ama atmosfer olmayınca uzayda kırkbeşbin kilometreyi yakaladılar. Şimdi sanat bir özlemi matematikten ve bilimselliğin olasılıklarından geçirmeden bir masal gibi söyleyiverir. Mesela Jules Verne, işte meşhur Arzin Merkezine Seyahat falan. Bunlar hep hayal. Felsefe mevcudun mantığı, yani elimizdeki verilerden kaynaklanan bir mantık bütünlüğü içinde henüz daha kendi gözlerimizin içine girmemiş bir meşhul de merak ederek onun tutarlılığını aramaktır a priori olarak. Yani deneyden geçirmeden evvel mantıksal uzantıyla. Bunu yakalamaya ve sistemi kapatmaya çalışıyor. İnsan beyni gerçeği beş duyguyla yakalamaya çalışıyor ve bu beş duyumuzun yapısı değişik olsaydı yani daha hassas olsaydı camı dahi pürüzlü görürdük. Daha az duyarlı olsaydı pürüzlü bir şeyi de cam gibi görürdük. Demek ki bu kendisinin özünü yakalayamıyoruz biz. Kendi algılarımıza bağımlı olarak ölçüleri yakalıyoruz. O zaman asıl işin özü dediğimiz şey nedir? Felsefeci düşünür, beyinsel olarak birisinin olduğunu algılayabilir. Yoksa insanoğlu beş duyusu ile bağlı olduğundan bu beş duygunun ötesindeki gerçeği yakalayamaz. Yani tabiatıyla bir ünite

meselesi. Bunun türkçesi de yok. Çiğniyet derlerdi eskiden. Yani bunlar köylü toplumlarını aşan uğraşlar olmuş. Eski Yunan köylü değildi, eski Mısır da köylü değildi. 3500 seneden evvel milattan köylü değildi. Köylülüktен uygarlık olmaz. Uygarlık yaşamı kolaylaştırmak demektir. Köylü yaşamı kolaylaştırma çabası içinde değildir. Onun için de tükenir. Bu kentleşmeyle başlar. Kentleşme nasıl başlar, o da sanıyorum yeldeğirmeniyle başlar. Çünkü yeldeğirmeni denizciler yapmıştır. Mühendislik vardır. Çevre köylüler de oraya gelir. Değirmencinin kızına aşık oluyor, şiirler, yerleşiyor falan... site başlıyor. Denizciler olmayınca da site başlamıyor, çünkü yeldeğirmeni yapamıyorsun. Bizde yeldeğirmeni yok mesela. Bodrumda var, Rumlar yapmış. Sular da bizde gayet ters rejimlerde akarlar, bazen sel gibi, bazen hiç yok. Su değirmenleri de pek gelişmemiş. Sonuçta köylülük, yetmişbeşbin mezra. Ama bu eskiden beri böyle. Bu konular gelmiyor gündeme, köylü dünyasının konuları değil bunlar. Şimdi insanın bilinmezi merak etmesi ve bu meraktan da sonuçta kendi yaşamını kolaylaştıracak ve güzelleştirecek sonuçlar çıkarılması sıralanmasında önce sanat gelir. Eğer insan doğanın bir parçası ise doğadaki olayları laboratuvardan geçirmeden kendisi de onun bir parçası olduğu için bir garip sezgiyle, bir ölçüde yakalar. Tıpkı Jules Verne'in yakalaması gibi. Tıpkı eski İngiliz masallarında hortlak öykülerinin, ölümler gözüküyorgece İngiliz şatolarında, hatta Hamlet'in bile babası gözüküyor Danimarka'da. Peki, bugün ölümler gözüküyor mu televizyonda. Mesela ben şimdi bir kaset koysam, İsmet Paşa çıkıyor konuşuyor yani. Peki nasıl yakaladılar bundan birkaç yüz yıl önce İngiliz masalları ölümlerin gözükebileceğini. İnsanlar kendilerine yalan söyleyemiyorlar. Şimdi eski mitolojiye bakalım. Sirenler var, denizkızı falan. A ma kız var, balık ta var. Bunu yanyana eklediğin zaman bu uyduruk olmuyor ki kardeşim. Evrende mevcut olmayan yeni bir şey söyleyebiliyor musun? Mümkün değil. Müzikçiler de işte böyle kuş seslerini teybe tersten çekiyorlar. Teybe çekiyorlar, sonra tersten çalıyorlar. İşte böyle bir ses oluyor. Ama var o ses. Kavisle çizgiyi geçemezsin. Bir biçim yap, istediğin kadar saçmala, gene analizini yaptığın zaman kavisten ve çizgilerden ibaret olur çünkü. Aşamazsın. O zaman doğanın dışında bulup birşey bulup söyleyemiyorsun. Yani Pötürgedeki bir adam hiç görmediği diyelim, bir ülkeyi, rüyasında göremez. Eğer sinemada ona yoğunlaşmadıysa veya kartpostalda görmediyse... göremez. İnsan rüyasında daha önce gördüğü şeyleri görür ama hiç görmediği şeyi göremez gibi... Felsefeci bilinenin mantığını bilinmeze uzatarak sistemi kapatmaya çalışıyor. Bilimci de geliyor, bu gözlemlerin özalitesini yakalayıp, bu gözlemler aşağı yukarı açığa çıkıyor, laboratuvarda deneyimden geçirdikten sonra yasasını ortaya koyuyor. Öyle sanat, felsefe, ve bilim insan merakını böyle süze süze insanın emrine gidiyor, sokuyor. Bu açı-

dan baktığın zaman insan faaliyetlerine, bilincinin bulunduğu yasadaki o kendi içinin mutluluğu olarak buldum "evreka" diyor, Sanatçının da yani güzel bir şey yapmış, uçan adam yapmış, uçurtuyor o da insanı. Bunlar pek birbirinden de pek kopuk olamaz. Çünkü zaten insanda buluşuyor. Ama olabilir ki, bir matematikle uğraşan insan birdenbire resimden hoşlanmayabilir. bu zevk meselesi. Bu ayrı, yahut resim tarihiyle ilgilenmeyebilir. Ama insanlığı bir karta yazdığın zaman bir matematik probleminin çözümü, yahut bir satranç oyununun ahengi bir senfoni kadar güzel olabilir. O nasıl insan zekası nasıl güzel yakalıyor yani.

İktisat Dergisi - Yani sezgiye çok büyük önem veriyorsunuz, sade sanatta değil, bilimde de...

Çetin Altan - Tabi yani, Saint Spinoza nasıl oluyor da seziyor insan, Etika yazmıştır. Nasıl oluyor da Thales birbirine benzer üçgenler. Biri kocaman, biri de küçük ama ikisi de 60 60 60 derece. Projeksiyon yani o. Makinayı yakından tutarsan küçük gösterir, geri çekersen büyük gösterir. Ama aynı şeyi aynı açılardan aynı gösterir. Valörleri aynıdır yani. Bu nasıl benziyor da ispata çalışıyor ki. Bunun nasıl sezdiği de felsefeye giriyor. Libidoyu bilimsel olarak açıklayamıyorlar. Nasıl oluyor. Ama çok kolay, rüyalar nasıl oluyor, bilemiyorlar. İşte bu işle felsefe uğraşılıyor. Varsayımlar yapıyorlar falan derken bilimci çıkıyor tak çözüyor. Çözecek yani. Sanatçı da bu rüyaları yapmıyor mu, abstre falan. Sürrealizm daha doğrusu. Ama daha çözülemiyor. Neden oluyor. Bilimci bunu çözdüğü zaman çok mu sanata uzak olacak. Şimdi biz anlamıyoruz ki. 19. yüzyılın bohem şairleri B vitamini eksikliği çektiklerinden çok derin ve çok angustalı, sıkıntılı, çünkü çok içiyorlar, depresyon geçiriyorlar.

İktisat Dergisi - Şimdi sizi çok yormadıysak Türkiye'den bahsedelim müsaade ederseniz. Şimdi yine sizi takip ettiğim ölçüde Türkiye iktisat tarihine bakarken, yani cumhuriyet dönemi iktisat tarihine bakarken alışlagelmiş bir periyodizasyon var. 23-29, 29-40, 40-50 50-60 dönemleri gibi. Ama yazdıklarınızdan anladığım kadarıyla siz bu periyodizasyonun belli bir temeli olmadığı ve belli bir sürekliliği olduğunu söylüyorsunuz. Bunu biraz açıklamanız mümkün mü?

Çetin Altan - Şimdi efendim bir kere şu gerçeği görmeli. Kendisinin köylü toplumu olmakta çakılıp kaldığını görmedi. Dedik ki bizim köylümüz var. Eh, dünyada herkesin köylüsü var ama herkesin köylüsünün üretimdeki payı, nüfusa oranı falan, bunları bilmiyorlar. Şimdi batılaşmayı oradan yakalıyorum. Ne demek batılaşma? Köylülükten kurtulmak demek. İstersen uzakdoğulu ol. Batı en çok köylülükten kurtulan bölümü olduğu için dünyanın Batıdır. Kim köylülükte daha çok kalmışsa o daha uzak duruyor batıdan. Niye Batı bir coğrafya görülsün. Batı uygarlığı, batıda hayat daha

kolaylaşmış. çünkü köylülük dönemini aşmış. Şimdi birbuçuk milyon köylüsü var Fransa'nın. Yediyüzellibine indirmek için de ciddi seferber oldular. İngilterenin çok az. Yüzde ikidir tarımda çalışanı. Şimdi bu tesbiti yapamadılar. Bu tesbiti yapmadan ekonomik şeyleri iradeyle atlatacak. Köylülüğü nasıl aşacak. Ama köylülüğü de büsbütün iskaletmiş dağlar Birinci Cumhuriyetçiler. Onun için de Yunan gelir, Bulgar gelir diyerek yol yapıyorlardı ki köylüler köylerinde enterne olsun, sadece burjuva varmış gibi gözüksün. Onun için buraya her işi yapar diye gariban, çıplak ayaklı köylüler uşak olmaya gelirlerdi. Peki bu köylü bunu nasıl kırabilir. Bunu konuşmak istemiyorlardı. Köylüler fakir, kooperatif gerekir diyeni de komünist mi olalım diye içeri tıkıyorlardı. Bunun neresi ekonominin kendi gelişimi içinde. Bu gene iç dinamikleri müthiş zayıftır Türkiye'nin. Köylü olduğu için normal. Dış dinamikler iter burasını. Şimdi mesela, bugün dış dinamiklerin müthiş güçlendiği bir evre dünyada. Türkiye ölçüsünde de bu böyle. Neden, çünkü daha önce böyle köylü toplumların tepesinde bir diktatör, o köylülerden de nasıl olsa birşeyler geliyor, onunla uçak filan alıyordu diktatör ve bu bayağı büyük sermayeye bayağı kar getiriyordu. Şimdi bu eskisi kadar karlı değil. Çünkü teknoloji çok ilerlediği için, enerji kaynakları da değişiyor ve sonsuz bir üretime doğru geçmeye başladı sermaye. Sonsuz bir üretime geçince bunu sonsuz evrede piyasalara ihtiyaç hasıl oluyor aynı zamanda. Anlatabiliyor muyum? Bunun bir başka açıdan işbölümü olacak. Kendisi hangi ürüne daha fazla ağırlık veriyorsa, onun dışında yapılacak üretimler de kendisine pazar olacak kişilerin zenginliğini sağlıyor. Yani büyük bir bütünleşme açısına girdi ekonomik açıdan dünya. Çünkü eskiden köylülerin tepesindeki adamların zengin olması sermayeye daha yararlı oluyordu. Eski solcular da bizim, egemen sınıfın işbirlikçileri komprador falan dedikleri hikayeydi o ama dikkat edelim artık pek talebi yok. Çevredeki herifler de büyük pahalı mallar, uçak, tank, silah falan alıyorlardı ve bu kar sağlıyordu. Bir ölçüde hammaddeleri ucuza elde ediyorlardı falan. Şimdi artık bu büyük sermaye açısından karlı olmaktan çıktı. Daha artan üretimi birilerinin emmesi lazım ki herif de biraz kar yap-sın da tekrar aşamalara yönelsin. o zaman diktatörlerin kendi yerel köylülerinden yürüttükleri paraların tekrar o köylülere intikal etmesi gerekir.

İslam diktatörleri "ben seni gavura karşı kurtardım", yahu kurtuluş ancak demokrasi ile olur. Şu açıdan. Emperyalizm şu anda, hangi matematiğe uymuyorsa, gelemes. Ne açıdan. Çünkü işçisi sokağa dökülür, sendikası ayağa kalkar, komünisti bayrak çeker, falan. Yama diktatör duruyorsa, diktatör kendisi ne halt etmiş ki, içerdeki halka karşı ne bir de kurtarıyormuş onu. Yabancıların belasından. Bir insan kötüye düşüyorsa, sen buna razı ol, ben seni daha kötüsünden kurtarıyorum falan. Bunlar politik demagogilerdir. Kendi durumunu

iyi egemen göstermek için. Matematiğe cevap vermez. Onun için Türkiye'nin durumu da matematiğe tam cevap vermez. Bir kabuk devlet. Çünkü devletin bugünkü tanımlamasındaki içerlek her şey yönetilenlerin yaşamını kolaylaştırma örgütü devlet. Bizde devlet yönetenlerin hayatını kolaylaştırıyor. Nasıl ortaya çıkıyor bu. Devletin haklarını koruyacak bir sürü mahkeme var yahu halkın yararlanamadığı. Örfi idare mahkeme var Devlet Güvenlik mahkemesi var. Çok lojmanlar var, askeri mallar vs. Yani devletten geçenlerin fazla bir üretim yapmadıkları matematikman sabit. 400 trilyondur bizim bütçe. Bunun yarısı memurlara veriliyor. Yine bunların yarısı, kendi ifadeleriyle bir işe yaramıyor. Yani yediyüzellibin memur fazlası var bu ülkede, bunlar aşağı yukarı yüz trilyon götürüyorlarsa buna bugünkü gelişmekte olan burjuvazi kızar. Çünkü bu boşa giden paraların kendisinin yatırımlarına ve dünyadaki yerini daha iyi almasına yaraması için ona kan olması gerekirken burada çarçur oluyor. Onun içinde cumhurbaşkanı da diyor ki "vergi verince devlet bunları çarçur ediyor, kaçırınlar daha iyi kullanıyor." Artık cumhurbaşkanı katında böyle konuyorsa mesele, buraya kadar gelmesi için işin, ne kadar saçma sapan birikimlerden geçmiş olması lazım. Birikimler mutlaka olumlu olmuyor, böyle saçma sapan birikimler, abuk sabuk şeyler de oluyor Mesela televizyonlar anayasaya aykırı, anayasa içinde olması gereken yani devletin organları, hükümet olsun, parlamento olsun, bunların hiç biri devlet değil. Halbuki bizim başbakan mesela Genelkurmayı devletle eşdeğer sayıyor. Silahlı kuvvetler başbakanlığa bağlı, hükümete bağlı, içişleri bakanlığı gibi, bayındırlık bakanlığı gibi. Silahı varsa, kimin silahı varsa devleti o temsil eder diye böyle bir yaklaşım mı olur. Uniformalı vatandaşlar suç işlese herhalde "sayılmaz ama siviller! böyle yaklaşım mı olur. Yani yargı, yürütme, yasama erkinin üçünden meydana gelmiş bir sacayağının üstündeki dairedir devlet. Ve bunların hiçbiri devlet değildir. Ne yargı devlettir, ne yürütme, hatta parlamento. Ama bunların üçü bir araya geldiği vakit aşağıya doğru kendi memur kadroları ile birlikte devletin örgütlenme biçimini gerçekleştirirler. Bu da onun..., bir servistir yani, bir sekreteryadır orada yaşayan insanların yaşamını kolaylaştırmak için onlar tarafından denetlenen. Böyle bir alışveriş yok ki burada. Bir kabuk devlet. Oradan para alanları rahatlatıyor belki biraz. Çünkü biri mesela, polis sana hakaret ettiği zaman iki şahit bulman, bir de avukat tutman lazım adamın sana ettiği küfürün cezasını çekmesi için. Sen polise sözünü iade ediyorum der demez savcı ayağa kalkar. Otomatik olarak seni cürmümeşhut falan filan 159'dan kendini birbuçuk sene içerde bulursun. Şimdi bunu bizim köylüler bilmiyor. On milyon dava dosyası var. Ekonomi kendi tutarlılığı içinde olsa gele gele 1992'nin sonunda altmış milyonluk ülkede on milyon dava dosyası olur mu!.. Sonra o mahkemeler de, İstanbul Baro

başkanı söyledi, kiralık işhanlarının iki odasına falan sıkıştırılmış. Bir yandan lojmanlar, askeriye'nin, karayollarının. Kimse bilmiyor galiba. Çok lojman var. Bir yandan da yargı köylülere aldırıyor, nerede beklerse beklesin. İşhanlarında falan kiralık mahkemeleri var Türkiye'nin 1992'nin sonunda.

İktisat Dergisi - Şimdi 23'den beri gelen süreklilikte siz ilk defa 1980'lerin ortalarına doğru ilk radikal dönüşüm çabaları olduğunu söylediniz.

Çetin Altan - Efendim, 1961 Anayasası ile beraber planlama meselesi ortaya çıktı ve o zaman milli gelir dağılımının bozuk olduğunu söylemek suç olmaktan çıktı. Türkiye'de, o sırada, benim eğilimim şudur ki, Fabianizm diye bir akım olmuştur İngiltere'de. İşçi Partisinin kurulmasına neden olan, 1903'de Bernard Shaw'ların falan, bütün İngiliz aydınlarının katıldığı bir hareketti bu. İstatistiklerle toplumu açıklamak demektir Fabianist hareket. Yani sınıf mücadelesi, parti kurduk, patronları alaşağı, burjuvazi kenara gibi sloganlardan ziyade toplumda üretim nedir, bunun dağılımı nedir, kim ne kadar pay almaktadır yaptığı katkıdan üretme falan. Çünkü klasik kapitalizm. Emek yevmiyesini alır. Sermaye karını alır. Banka, yani kredi yadımı yapan kurum faizini alır. Buna taşınmaz mal katkısı yapan da rantını alır. Bu dörtlünden üretim meydana gelir. Bu üretimden de bir bölüşüm olur. Bu bölüşümün her dakika kavgası vardır. Bu kavgada partiler aracılığıyla parlamento'ya yansır. Yani işçi sınıfı partisi vardır, orta sol olur, kendi sektörleri de vardır. Bu menfaatlerinin çekişilmesinin parlamentoda taraftar aramasının neticesinde de demokrasi oluşturulur. Bizde bu şekilde bir üretim olmayınca ... klasik toplumda nüfusun üçte biri işçi olunca orası endüstri toplumu sayılır. 5 milyon kadar Danimarka'nın üç milyon kadar işçisi vardır. Türkiye 60 milyondur işçi sayısı ikibuçuk milyon bile değildir. Halbuki ne kadar olması lazım. 20 milyon 18 milyon işçisi olması lazım ki endüstri toplumu sayılsın. Ama bu şemalar artık aşıyor. Turizm geliri giriyor falan. Ama yani klasikte bu da demokrasiyi pekiştirmiyor. Çünkü o ücretin ne kadar alması gerektiği tespit edilir, sermaye ne kadar zıyan etmeyecek o tespit edilir. Tabii bu yeryüzü yarışmalarıyla, rekabetiyle bağımlıdır aynı zamanda ki Japonlar öne geçmesin veya Fransızlar falan. Bizim böyle bir yarışa pek yerimiz yok, demokrasi de niyet meselesi. Partiler program farkı mı, hayır dava farkı kimsenin tanımamasını yapmadığı ve tanımlamasını yapmadan konuşmaya kalktığın zaman çok kargaşa çıkar. Sen ne söylüyorsun, niye bölündün. Efendim ben memleketi daha çok sevdim. Hayır, bu birey meselesi değil ki, programlar meselesi. İnsan memleketi daha çok sevenin peşine niye takılsın ki, onlar belki memleketi daha çok seviyor. Köylü toplumları pek o kadar farklılık ... Köylülüktür mesele. Köylülük nasıl çözülür, iradeyle eh artık köylü değilsiniz falan... bu yapısal mesele. Ama tabii bizdeki burju-

vazi devletin bugünkü biçimlenmesini kendi çıkarlarına uygun görmüyorsa artık, bunu değiştirir. Yani bu sadece bir entellektüel niyet falan değil. Anlatabiliyor muyum. Yani ekonomik alandan devletin payını azaltır, devletin payı büyük olduğu için sivil asker bürokrasinin egemenliği sürüyor. Kimde para varsa, darphaneyi kim kullanıyorsa o egemendir bu toplum içinde. O para mesela, Fransız devriminde burjuvazinin elindeydi, kral da gitti. Para kime kayıyorsa, yani fakir olduğu için değişmez, zengin olduğu için değişir aslında.

İktisat Dergisi - 80'li yıllardaki iktisat politikaları köylülüğü çözmeğe yönelik bir sonuç verdi mi sizce?

Çetin Altan - Eh, verdi bir ölçüde. Tam gendenen bakmamak lazım. Neydi, özellikle 80'li yılların en büyük devrimi Türk Parasını Koruma Yasasının kalkmasıdır. Yani iki maddelik bir hikayedir. 1 doları var diye Aziz Nesin'i döviz kaçakçılığından yargılamaya kalkmışlardı. Efendim parasını kaçırıyor vs. Para kimin? Türk parasını kaçırıyor. Türk parası böyle metafizik bir değer, bir bayrak filan değil yani. Dünya ölçüsünde iş üretmeye çalışacağım, sen bana dünyanın hiç bir tarafında geçmeyen bir parayı vereceksin ve benim devletim olarak beni dolandıracaksın. Olacak şey değildir. bu. Kendi devletin polisleri mahkemeleri falan tarafından üstelik... hiçbir yerde geçmeyen parayı alacaksın, ama dünyanın her yerinde geçecek bir işi bana yapacaksın diyor yani. Ama çöken işte, devlet koruyor, döviz koruyor falan değil, neden, çünkü o zaman döviz tahsislerinden bir sürü adam büyük paralar kazanıyordu. İşte onun için 81'deki en büyük işlerden biri budur. İkincisi bir takım aptal koşullanmalar vardı, Fransız konyağı içerek döviz boşuna dışarı gider gibi, mesele dövizin boşuna dışarı gitmesi değil, mesele dışardan içeriye döviz getirecek çabaların ortaya çıkması. Sen içerden rahat para kazanıyorsan dışardan döviz kazanmaya da pek o kadar akıl takılmaz. Onun için de kalkınma olmaz. Üstelik dışardan makina getireceğim diye gider maliye bakanlığından alırsın dövizini. Tahtakale'de satarsın, makina getiriyorsun ama getirirsen kazanacağın paranın dört katını kazanıyorsun. Sigara kaçağına, viskiye gidersin, zaten griyordu bu para bu işlere. Bunları kaldırdığın zaman döviz rezervi 15 milyar dolara çıktı nakit olarak. Çünkü çarçur oluyordu, adama mal gene geliyor ve kaç katına geliyordu. Şimdi tekelden geliyor onun karşılığı. Şimdi bu köylülüğü aşan bir hikayedir. Köylülüğün aşılması demek, tabii köylüler birdenbire burjuva oldular, kentleştiler demiyorum. Bugün Türkiye'nin iki milyon ailesi, bir on milyon var ki köylü değil. Burda üç yüz aile yani 1500 kişi yönlendiriyor. Gazete okuma oranı da belli zaten. Toplam 3 milyon bütün o ansiklopedi yarışları da dahil. Demekki 45 milyon ne otobüste, ne berber dükkanında ne de kahvede elini bile sürmüyor gazeteye, bu bir köylü paketidir, ö-

teki elini sürenler de on milyon; iki milyon ailedir. Küçük esnaftır. Kent bilir, sinema bilir, kadınları berbere gider çaktırmadan falan işte öyle. Onlar aşağı yukarı altıbin dolardır aldıkları milli gelirden aldıkları payla birlikte ortalama 800 dolar, iki yüz üç yüz dolardır Güneydoğuda falan. Ama köylünün değişimi demek, burjuvazinin köylüye dünya piyasalarında motor olmaya başlaması demektir. Demek öyle kalsın. Ama bu iki milyon aile, dört milyon olsaydı kazara, büyümesi çok daha başkaydı. Aritmetik bir artım göstermeyecekti. İki milyon aile, üç milyon gazeteyi ediniyorsa, demekki altı milyon, yani bu gibi olmaz bu. Yani birbirine eklenmesinin daha ötesinde bir volüm çıkarır meydana. Türkiye'nin burjuvası iki milyon aile yerine dört milyon aile olsaydı, dünyayla alışverişte, köylülüğün erimesi çok daha hızlı artardı. Bu niye olamadı. Yorumları çok değişik. Bir kere devletten geçinen işe yaramaz adamlar, ikincisi köylü toplumlarında köylü değerli olamaz, olur ama bir değer yaratmak lazım. Dünya piyasalarında buğday önemli bir değer değildir. Ekonomik değeri söylüyorum. Köylü ekonomik değer yaratmaz. Yoksulluk yaratır. Bir işe yaramaz onun yarattığı değer. Önemli olur ama köylü, toprak ağası vardır orada. Yanaşıma... o model geçiyor bizde. Değer yaratmaya yönelik değil, önemli. Bakanlıkta bakanın odacısı. Onun da kendine göre bir önemi var kurduğu bir sürü tabakayla ilişkide.. Önemliden değerliye geçmedikçe köylülük, böyle. Ama bu dört milyon aile olsaydı, yani gerçekten köylülüğün kopmuş yirmi milyon olsaydı farklı olurdu. Gecekondularda yaşayanları saymıyorum tabii.. o da köylü sayılır.

İktisat Dergisi - Bu mantıkla Türkiye - AT ilişkilerini nasıl görüyorsunuz. Yani böyle bir entegrasyon hedefinin bu süreci hızlandıracağını düşünüyorsunuzuz?

Çetin Altan - Şimdi ...dünyayla bütünleşmek. Herifler de istemiyor ama bunu görüyor yani, bir on milyonu var Türkiye'nin. Bu on milyon onların kabul etmesine bağlı olarak yirmi milyona çıkar mı? Bütün hikaye bu ama o zamanda yetmiş milyon olacak Türkiye'nin nüfusu.

İktisat Dergisi - Size sormak istediğim özel bir soru var. Bizi istemiyorlar dediniz ama benim kafamda bir soru, acaba biz istiyor muyuz?

Çetin Altan - Hayır, o da istemiyor. Bu durumdan memnun olan insanlar var Türkiye'de. Bu yüzden söyledim önemli değerli ayrımını. Bu yüzden önemliden vazgeçip değerliye varmak. Önemli olunca rahat. Uluslararası alana girince değerli.. Adam bir de dönünce alay ediyor kendisiyle "Yahu. kardeşim adamlar herşeyi biliyor... Adamlar neler biliyor, biz nereden bileceğiz falan". Nereden bileceksin de mazereti adamın. Sonra bu işin adamı olarak dolaşıyor burada. Bileceksin kardeşim, bunun için para alıyorsun. Hem hukukun dışında kalmaya çalışıyor, kontrgerilladan bahsediliyor,

meclis bile üstüne gidemiyor, genelkurmaybaşkanı ikide bir siyasi demeç veriyor. Yani üzerine daha yediyüzellibin kişilik ordu, daha yeni dörtyüzellibine ineceği söyleniyor. Vatanını seven köylüden nefer olmaz, köylüden ordu olmaz. Köylüden hiçbir şey olmaz. Bunu iyi saptamak lazım. Batılı olmaya sadece yönetim biçimi, nutuk söyle, kravat takmak. Bununla olmaz. Köylülüğü azaltınca olur. Ama istersen sen hiç batıdan söz etme. Tayland'da dur, Singapur'da dur. Köylülük bitti mi farkına varmadan batılı olursun.

İktisat Dergisi - Efendim; Türkiye'yi yönlendiren intellejensiya, böyle bir entegrasyondan objektif bir çıkar bekliyor mu? Yoksa çekiniyorlar mı böyle bir şeyden. Sizin bahsettiğiniz önemin azalması gündeme geldiği zaman?

Çetin Altan - Şimdi gene de en başta marksist sosyalizmin sentezi falan, eli mecbura kadar geldiği zaman. Diyorlarki çocuk çocuğu açısından, yaşam kalıplarının değişimi açısından, havasının atma açısından diyorlar ki işte "ben geçenlerde Londra'daydım, New York'taydım". Kaldı ki Amerika'daki uzantısı da Türkiye'nin daha dinamik hali, daha ağırlıklı hali gibi. Tabi Türkiye oranında demiyorum. Bir Yunan lobisi gibi, bir Ermeni lobisi gibi. Ama oraya doğru kayıyor. İkincisi, tabii gene Türkiye'nin kendi iradesini aşan bazı olayların biçimlenmesi var önünde. Mesela Rusya Türkiye İsrail çizgisini de dikkate almak zorunda kalacaktır yakında. Çünkü bunların hepsi doğuda Avrupa'ya göre. Ama bunların teknolojik olarak Rusların eğitim meseleleri, İsrail'in nüfusunun çok az olmasına rağmen dünyadaki dinamizması ve yetenekleri ve Türkiye'nin de herşeye rağmen batıya uzanan bir köprü duruşu ve herşeye rağmen on milyon burjuvası. İncelik açısından değil ama yaşam biçimi açısından. Şimdi birdenbire bunu kullanmaya başlarsa, bu yukardan aşağı inen eksen. Yani Rus eğitiminden, çünkü kendi eğitimini çözmesi mümkün değil. Yani 70 sene geldi, tam duvara dayadı kendini. Yüzlerce üniversite vardır Amerika'da, İngiltere'de. Ama Yale diyorsun, Cambridge diyorsun, Harvard diyorsun. Kademeli. Bunlardan her biri bir başka alana özel önem vermiştir. Kimisi tıbbı, kimisi araştırmaya, kimisi siyasal bilime çok önem vermiştir, avukat falan çıkar, Hukuka çok önem vermiştir, mesela Harvard diyorsun. Seninse böyle bir kendi kendine biçimlenmiş, yüzyılların içinde, böyle bir rönesans dili kullanarak, bütün bilgiler bilgisayarda depolanmış falan... biz Suriye'nin gerisindeyiz araştırmacılık açısından fakültelerde. Üniversite demek evrensel

demek. Kozmos, bir cins kozmopolit yunancada söylüyorsak. Şimdi bu üniversiteden çıkan adam yadırganmaz Japonya'da yadırganmaz yani gerçek bir üniversiteden çıkmışsa. Mesela, ne bileyim Upsah üniversitesinden çıkan, İsveç'ten bir adam Japonya'da cahil sayılmaz. Aynı dalın adamıysa, aynı düzeyde ise. Zaten iletişimde geçmiştir...bilgisayarla.. Şimdi bizde Erzurum üniversitesinden çıkan adamın sanmıyorum pek Sanfransisko'da Tıp olaylarıyla..

İktisat Dergisi - Şimdi bu yüzey farkı bir rezistans yaratıyor mu toplumdaki entegrasyonda, psikolojik bir rezistans?

Çetin Altan - Yaratır ama bunun karşılığında yeryüzü sermayesinin daha zenginleşmiş pazarlar araması ve bu işbölümünde onlara yer vermesidir. Gündeme geldiği vakit Türkiye de gene... Şimdi burada aşağı yukarı kırkyedi tane müslüman devlet var. Şimdi İslam en huzurdur muzurdur ama çok daha objektif baktığın zaman ya İslamın değerini çok iyi değerlendiremedikleri, yansıtamadıkları için müslüman ülkeler Allahın lanetine uğramış gibi görünüyorlar bakınca uzaydan. Ne katolikler, ne ortodokslar, ne budistler bu ölçüde bir çöplük duruşunda değiller. Hindistanda Hindu'lar falan var bu çöplük duruşunda ama tabii müslümanların bir iddiası var en iyisi biziz diye. bak bakalım, Tacikler birbirlerini kesiyorlar Tacikistan'da. Afganlar birbirlerini öldürüyorlar. Ceza-yir'de Cami mi Kışla mı kavgası, şimdi kışla ağır bastı camiciler içerde. Belalar içinde dolaşıyorlar. Bosna-Hersek'te müslümanlar kesiliyor. Azeriler çözemiyorlar hikayelerini Karabağ'la. Türkiye'de Kürt hareketi var. Peki niye, yaşamı kolaylaştırmaya yönelik yorumlar isterken müslümanlık yaşamı zorlaştırmaya gidiyorlar. Ne kadar yaşam zorsa o kadar iyi cennete gidersin gibi. Doğanın verilerini iyi kullanırsan yaşamın kolaylaşır. Mesela doğanın verilerinden biri domuzdur. Çünkü çok yavru yapar ve ucuzdur. Şimdi ben hayır uymayacağım dersen yaşamın zorlaşır ve en iyisini cennette yiyeceğim derken Allah da seni cezalandırır verem artar, güçsüzlük, barsak kurtları, hepatit B artar. Hastanelerde ölür insanlar falan. Yani doğanın verilerini, Tanrının verilerini yaşamı kolaylaştırmada ne kadar iyi kullanırsan Tanrı katında o kadar iyi kişi olursun. Müslümanlar bunu kıvıramadı. Allah'a yaklaşıp uzaklaşıyorlar onun verilerini kötü kötü kullanarak. Kirliliyorlar, pisletiyorlar. Vücutlarına dahi iyi bakmıyorlar, çevre koruma vücuttan başlar.

İktisat Dergisi- Teşekkür ederiz.

Duvarlarınıza saten giydirin.

Şimdi yepyeni bir boya var.
ÇBS Saten. Gerçekten silinebilir,
mum parlaklığında sentetik boya.

Modern dekorasyon anlayışı
doğrultusunda geliştirilmiş
pastel tonlarda, birbirinden çekici 25 renk.
Duvarlarına saten giydirmek isteyenler için
artık ÇBS Saten var.

ÇBS
Saten
YARI MAT SENTETİK BOYA

TÜRKİYE EKONOMİSİ - OCAK 1993

Hazırlayan: Dr. Osman Çetinkaya

		DİE SANAYİ ÜRETİM ENDEKSİ	İMKB ENDEKSİ AYSONU	GE						İÇ TİCARET HADLERİ	
					TEF	TARIM	MADEN	İMALAT	ENERJİ	TÜKETİCİ/ TOPTAN	TARIM/ SANAYİ
1992	1	135	4,926	1,047	894	916	861	872	1,097	117.1	105.0
	2	128	3,664	1,099	941	1,064	872	889	1,120	116.9	119.7
	3	139	4,129	1,153	981	1,169	890	910	1,148	117.5	128.5
	4	128	3,686	1,196	1,003	1,160	901	941	1,174	119.3	123.2
	5	140	3,297	1,207	1,010	1,050	961	983	1,212	119.5	106.8
	6	128	4,407	1,213	1,012	935	1,017	1,020	1,255	119.8	91.7
	7	142	5,287	1,229	1,031	855	1,111	1,066	1,306	119.2	80.2
	8	137	4,157	1,276	1,080	903	1,135	1,117	1,346	118.1	80.8
	9	151	3,976	1,371	1,148	994	1,155	1,180	1,396	119.4	84.2
	10	156	3,642	1,474	1,212	1,069	1,201	1,242	1,438	121.6	86.1
	11		3,843	1,546	1,254	1,125	1,249	1,280	1,481	123.3	87.9

YILLIK ORTALAMALAR (*)

1990	128	4.089	445	418	417	391	423	368	106.1	99.5
1991	132	3,699	736	648	622	642	657	641	113.3	95.0
1992	138	4092	1,255	1,051	1,022	1,032	1,046	1,270	119.2	99.5

YILLIK ARTIŞLAR (%)

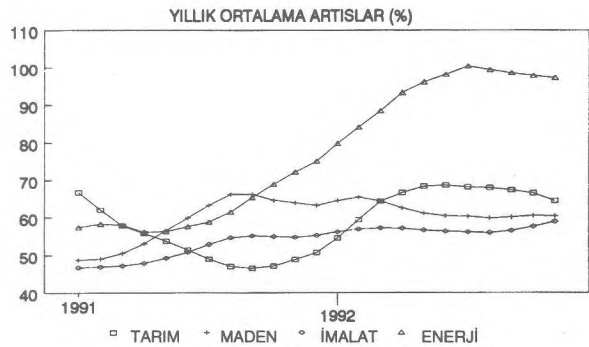
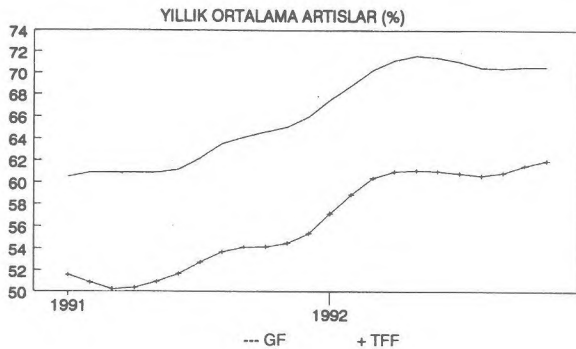
1990	9.8	372.0	60.3	52.7	73.3	47.3	46.7	57.8	4.8	19.1
1991	3.3	-9.5	65.4	54.9	49.0	64.1	55.3	74.1	6.8	-4.5
1992	5.0	10.6	70.5	62.2	64.3	60.7	59.3	98.1	5.3	4.6

YILLIK ORTALAMA ARTIŞ ORANLARI (%)

1992	1	5.2	-6.2	67.5	57.2	54.6	64.5	56.3	79.8	6.6	-2.0
	2	5.2	-12.0	68.9	58.9	59.4	65.5	57.0	84.1	6.2	0.3
	3	4.9	-14.9	70.3	60.4	64.4	64.5	57.2	88.5	6.1	3.0
	4	5.3	-15.0	71.2	61.0	66.7	62.6	57.2	93.3	6.3	4.4
	5	4.0	-15.3	71.6	61.1	68.4	61.1	56.7	96.2	6.5	6.0
	6	5.5	-12.8	71.5	61.0	68.6	60.4	56.4	98.2	6.6	6.9
	7	4.6	-4.0	71.1	60.8	68.1	60.4	56.2	100.4	6.4	7.4
	8	4.2	1.2	70.5	60.6	68.0	59.9	56.1	99.5	6.2	8.1
	9	4.5	8.3	70.4	60.9	67.4	60.1	56.6	98.6	6.1	7.8
	10	4.5	15.0	70.6	61.5	66.6	60.5	57.7	97.9	5.7	6.9
	11		12.4	70.6	62.0	64.6	60.4	59.0	97.3	5.4	5.0

(*)YILLIK ORTALAMALAR KASIM AYI,
SANAYİ ÜRETİM ENDEKSİ İÇİN EKİM AYI İTİBARIYDUR.

ENFLASYON ORANLARI

		AY SONU DEĞERLERİ							\$ PARİTELERİ					
		\$	DM	STG	00 LIT	YEN	FF	SF	DM/\$	\$/STG	00LIT/\$	YEN/\$	FF/\$	SF/\$
1992	1	5,486	3,434	9,880	457	4,377	1,007	3,856	1.60	1.80	12.0	1.25	5.45	1.42
	2	5,849	3,575	10,318	477	4,533	1,052	3,936	1.64	1.76	12.3	1.29	5.56	1.49
	3	6,241	3,788	10,820	502	4,675	1,117	4,156	1.65	1.73	12.4	1.34	5.59	1.50
	4	6,594	3,985	11,701	530	4,938	1,181	4,332	1.65	1.77	12.4	1.34	5.58	1.52
	5	6,854	4,208	12,358	559	5,287	1,254	4,644	1.63	1.80	12.3	1.30	5.47	1.48
	6	6,868	4,513	13,084	597	5,501	1,342	5,013	1.52	1.90	11.5	1.25	5.12	1.37
	7	7,059	4,745	13,514	628	5,523	1,406	5,321	1.49	1.91	11.2	1.28	5.02	1.33
	8	7,051	5,015	13,989	655	5,720	1,469	5,607	1.41	1.98	10.8	1.23	4.80	1.26
	9	7,317	5,110	12,948	605	6,121	1,511	5,847	1.43	1.77	12.1	1.20	4.84	1.25
	10	7,838	5,111	12,349	591	6,409	1,507	5,734	1.53	1.58	13.3	1.22	5.20	1.37
	11	8,281	5,161	12,487	591	6,656	1,522	5,725	1.60	1.51	14.0	1.24	5.44	1.45

YIL SONU DEĞERLERİ(*)

1990	2,811	1,890	5,531	252	2,151	560	2,220	1.49	1.97	11.17	1.31	5.02	1.27
1991	5,030	3,115	8,903	414	3,879	912	3,525	1.61	1.77	12.16	1.30	5.51	1.43
1992	8,281	5,161	12,487	591	6,656	1,522	5,725	1.60	1.51	14.00	1.24	5.44	1.45

YILLIK ARTIŞLAR (%)

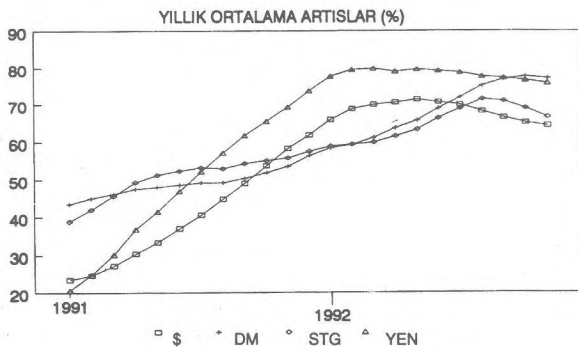
1990	21.9	46.0	53.4	43.4	33.5	47.7	53.0	-16.4	25.8	-15.0	-8.7	-17.4	-20.3
1991	78.9	64.8	61.0	64.3	80.3	62.8	58.8	8.5	-10.0	8.9	-0.8	9.9	12.7
1992	64.6	65.7	40.3	43.0	71.6	66.9	62.4	-0.6	-14.8	15.1	-4.0	-1.4	1.4

YILLIK ORTALAMA ARTIŞ ORANLARI (%)

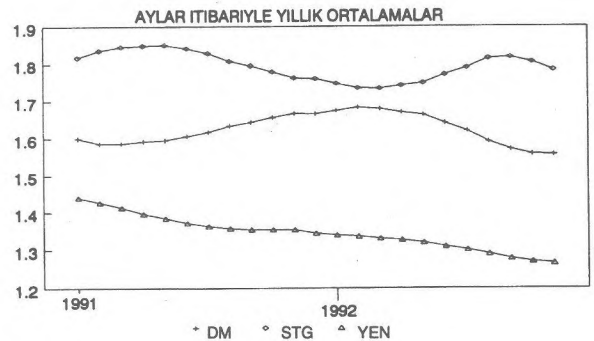
1992	1	65.8	58.3	58.8	56.9	77.7	56.6	54.8
	2	68.8	59.2	59.3	57.9	79.5	57.6	54.8
	3	69.9	61.1	59.8	60.1	79.9	59.6	55.3
	4	70.5	63.5	61.5	62.3	79.1	62.2	56.0
	5	71.4	65.6	63.2	64.4	79.6	64.6	57.5
	6	70.7	68.8	66.2	67.5	79.3	68.1	60.3
	7	70.0	71.9	68.8	70.7	78.7	71.5	63.5
	8	68.1	75.1	71.4	73.5	77.7	74.7	67.0
	9	66.5	76.9	70.9	73.1	77.3	76.8	69.5
	10	65.1	77.6	69.0	71.6	76.6	77.9	70.6
	11	64.2	77.2	66.5	69.1	75.8	77.8	70.5

(*) KASIM AYI İTİBARIYLA

DEVALUASYON ORANLARI

\$ PARİTELERİ

AY SONU DEĞERLERİ				MİLYAR TL. REZERV			REZERV PARAYA ORANLAR (%)			MİLYAR TL. MB KREDİLERİ			MİLYAR TL.		
EMİSYON	M1	M2	PARA	EMİSYON	M1	M2				KAMU	ÖZEL	TOPLAM	KREDİ STOKU	MEVDUAT	VADELİ MEVDUAT
20,836	39,675	117.631	37,318	55.8	106.3	315.2	18,982	4,997	23,979	119,143	103,303	83,126			
22,680	41,902	123.307	39.083	58.0	107.2	315.5	22,630	5,196	27,826	126,363	107.123	86,464			
22,761	43,716	127.958	40,333	56.4	108.4	317.3	29,356	5,462	34,818	136,779	114.524	89,085			
23,771	46,888	134.896	41,916	56.7	111.9	321.8	32,888	5,699	38,587	149,989	119,677	83,481			
25,351	46,807	137.922	43,478	58.3	107.7	317.2	33,431	5,687	39,118	150,755	121,450	86,006			
26,883	50,955	143.453	46,225	58.2	110.2	310.3	34,700	5,774	40,474	154,260	126,315	87,777			
29,498	53,933	150.093	49,902	59.1	108.1	300.8	33,120	5,878	38,998	162,118	131,031	87,474			
30,592	57,935	157.224	51,984	58,8	111.4	302.4	32,455	5,761	38,216	158,214	138,227	94,642			
31,653	60,084	162.071	53,871	58.8	111.5	300.9	30,646	6,057	36,703	160,193	141,454	97,107			
33,887	64.226	169.427	58,017	58.4	110.7	292.0	35,718	7,799	43,517	177,632	147,962	100,317			
34,780	65,636	174.715	59,769	58.2	109.8	292.3	38,054	9,095	47,149	185,643	152,598	103,700			

YIL SONU DEĞERLERİ(*)

1990	13,361	26,389	67.439	22,690	58.9	116.3	297.2	4,372	2,954	7,326	59,655	59,997	44,916
1991	20,326	39,039	107.224	34,774	58.5	112.3	308.3	15,557	4,311	19,868	101,763	92,026	73,628
1992	34,780	65,636	174.715	59,769	58.2	109.8	292.3	38,054	9,095	47,149	185,643	152,598	103,700

YILLIK ARTIŞLAR (%)

1990	59.4	53.2	52.7	38.6	15.0	10.5	10.2	49.9	5.5	28.2	77.6	53.7	71.8
1991	52.1	47.9	59.0	53.3	-0.7	-3.5	3.7	256.3	45.9	171.5	70.6	53.4	63.9
1992	71.1	68.1	62.9	71.9	-0.4	-2.2	-5.2	144.3	111.0	137.1	82.4	65.8	40.8

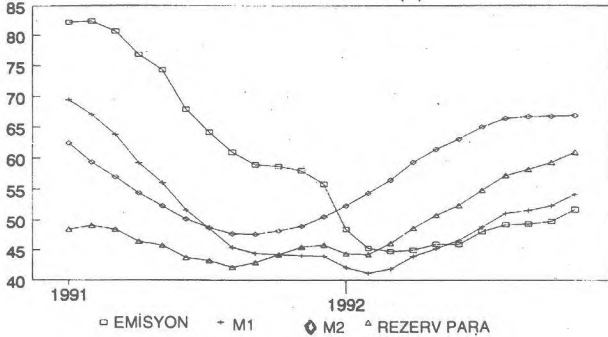
YILLIK ORTALAMA ARTIŞ ORANLARI (%)

1992	1	48.5	42.1	52.3	44.4	4.0	-1.4	5.0	125.3	78.2	106.3	70.5	51.8	73.9
	2	45.3	41.1	54.3	44.3	1.7	-2.0	6.5	135.7	64.6	107.2	70.5	54.8	79.9
	3	44.7	41.9	56.4	46.2	-0.2	-2.7	6.6	167.1	53.7	120.8	71.8	58.0	84.4
	4	45.0	43.9	59.3	48.7	-1.8	-3.1	6.7	204.2	46.2	138.6	74.6	61.2	82.9
	5	46.0	45.3	61.4	50.8	-2.7	-3.6	6.7	250.6	41.2	161.5	77.3	63.8	80.3
	6	46.0	46.7	63.0	52.4	-3.7	-3.7	6.7	289.5	34.6	179.2	79.1	65.8	78.0
	7	48.1	48.8	65.0	54.8	-4.0	-3.8	6.5	325.5	23.9	190.8	81.3	67.8	74.7
	8	49.2	51.1	66.4	57.2	-4.8	-3.8	5.9	350.5	17.1	199.8	83.3	69.7	71.2
	9	49.4	51.6	66.7	58.2	-5.4	-4.1	5.6	344.3	13.5	198.0	84.4	70.4	67.3
	10	49.8	52.3	66.8	59.3	-6.0	-4.4	5.1	318.4	16.7	192.5	85.3	70.6	67.1
	11	51.7	54.2	66.9	61.0	-6.0	-4.3	4.4	291.8	22.1	186.2	85.9	71.2	644.4

(*) KASIM AYI İTİBARIYLA

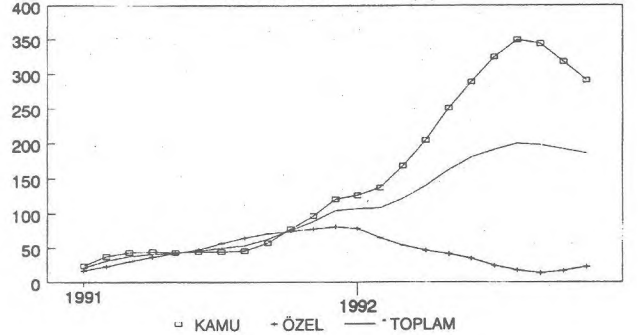
PARA PİYASALARI

YILLIK ORTALAMA ARTIŞLAR (%)

MERKEZ BANKASI KREDİLERİ

YILLIK ORTALAMA ARTIŞLAR (%)

1992		İHRACAT				İTHALAT										
		MİLYON \$				MİLYON \$										
		TARIM	MADEN	İMALAT	TOPLAM	YATIRIM	TÜKETİM	HAM	PETROL	TOPLAM	TOPLAM	KARŞILAMA	DIŞ TİC	DIŞ TİC	İHRACAT	İTHALAT
											ORANI	AÇIĞI	HACMI	ENDEKSİ	ENDEKSİ	HADI
	1	238	29	956	1,223	426	228	183	983	1,637	74.7	414	2,860	112.2	101.9	110.1
	2	206	19	856	1,083	416	205	157	932	1,554	69.7	471	2,636	115.4	97.8	118.0
	3	182	22	1,043	1,246	609	216	167	928	1,752	71.1	506	2,998	108.9	96.0	113.4
	4	166	18	888	1,071	518	217	232	1,014	1,750	61.2	679	2,821	107.0	95.7	111.8
	5	176	22	1,050	1,247	574	201	217	1063	1,838	67.9	591	3,086	109,3	98.4	111.1
	6	125	24	850	998	656	187	252	1,061	1,904	52.4	906	2,902	110.1	101.5	108.5
	7	108	28	1,080	1,216	588	273	257	1,175	2,036	59.7	821	3,252	114.8	106.2	108.1
	8	116	15	1,076	1,207	497	247	248	1,123	1,867	64.6	661	3,074	113.8	102.7	110.8
	9	177	31	1,072	1,279	494	283	218	1,176	1,953	65.5	674	3,232	112.4	101.0	111.3

YILLIK ORTALAMALAR (*)

1990	143	27	783	954	427	205	243	1,039	1,671	57.8	718	2,625	109.0	101.5	107.5
1991	181	23	852	1,055	462	229	196	965	1,655	64.0	599	2,710	109.3	101.9	107.3
1992	166	23	985	1,174	531	229	214	1,051	1,810	65.2	636	2,985	111.5	100.1	111.5

YILLIK ARTIŞLAR (%)

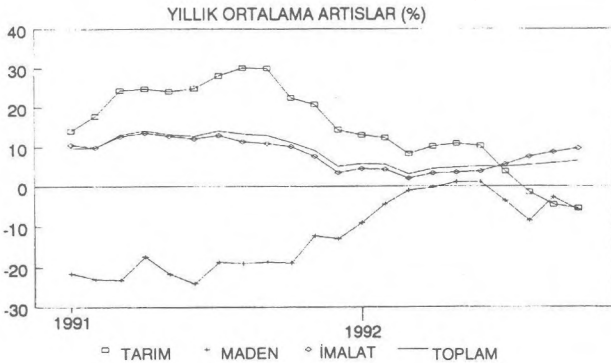
1990	-2.3	-17.2	11.3	7.9	39.4	105.7	18.4	25.3	35.3	-19.7	104.2	23.9	11.2	3.6	7.4
1991	26.2	-15.1	8.8	10.7	8.0	11.6	-19.4	-7.1	-1.0	10.7	-16.5	3.2	0.3	0.4	-0.2
1992	-8.2	-0.6	15.7	11.3	15.0	-0.3	9.2	8.9	9.4	1.8	6.1	10.1	2.1	-1.7	3.9

YILLIK ORTALAMA ARTIŞ ORANLARI (%)

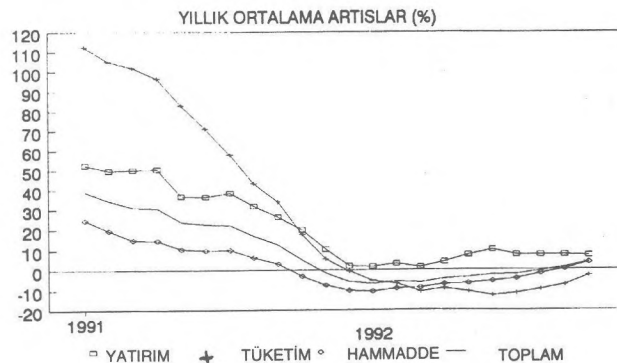
1992	1	13.1	-9.2	4.4	5.7	1.9	-5.2	-29.2	-10.7	-6.7	13.2	-23.7	-2.2	-2.2	-4.4	1.9
	2	12.5	-4.6	4.3	5.6	3.2	-6.8	-29.3	-9.4	-5.7	11.3	-21.5	-1.5	-3.0	-5.7	2.6
	3	8.3	-1.1	2.0	3.1	1.5	-10.9	-28.0	-9.0	-6.5	9.6	-20.5	-2.9	-3.6	-6.9	3.2
	4	10.2	-0.3	3.3	4.5	3.9	-9.3	-27.3	-7.2	-4.5	8.6	-17.6	-1.1	-3.8	-7.3	3.4
	5	11.0	1.1	3.5	4.8	7.4	-10.9	-29.0	-6.7	-3.6	8.0	-16.4	-0.4	-3.4	-7.4	4.0
	6	10.3	1.1	3.8	5.0	9.9	-12.8	-26.2	-5.7	-2.5	7.3	-14.0	0.3	-2.7	-7.2	4.6
	7	3.8	-3.8	5.5	5.0	7.3	-11.6	-21.8	-4.5	-2.3	7.0	-13.6	0.5	-1.5	-6.7	5.4
	8	-1.5	-8.6	7.5	5.4	7.3	-9.7	-18.5	-1.9	-0.5	5.6	-10.0	1.7	-0.6	-5.9	5.5
	9	-4.6	-2.7	8.7	5.9	7.3	-7.5	-14.7	0.3	1.1	4.3	-6.7	3.0	0.0	-4.6	5.7

(*) YILLIK ORTALAMALAR EYLÜL AYI İTİBARIYLA.

İHRACAT

İTHALAT

		İHRACAT				İTHALAT			
		MİLYON \$				MİLYON \$			
						HAMMADDE			
		TARIM	MADEN	İMALAT	TOPLAM	YATIRIM	TÜKETİM	HAM PETROL	TOPLAM
1992	1	238	29	956	1,223	426	228	183	983
	2	206	19	856	1,083	416	205	157	932
	3	182	22	1,043	1,246	609	216	167	928
	4	166	18	888	1,071	518	217	232	1,014
	5	176	22	1,050	1,247	574	201	217	1,063
	6	125	24	850	998	656	187	252	1,061
	7	108	28	1,080	1,216	588	273	257	1,175
	8	116	15	1,076	1,207	497	247	248	1,123
	9	177	31	1,072	1,279	494	283	218	1,176
	10	298	18	1,101	1,417	506	267	244	1,132

YILLIK TOPLAMLAR (*)

1990	1,658	276	7,957	9,891	4,425	2,214	2,727	10,828	17,467
1991	1,970	236	8,619	10,823	4,704	2,304	2,028	9,782	16,763
1992	1,791	223	9,969	11,986	5,284	2,324	2,174	10,588	18,196

YILLIK ARTIŞLAR (%)

1990	4.9	-16.2	11.5	9.2	42.8	110.7	33.2	27.2	37.9
1991	18.8	-14.3	8.3	9.4	6.3	4.0	-25.7	-9.7	-4.0
1992	-9.1	-5.5	15.7	10.7	12.3	0.9	7.2	8.2	8.6

YILLIK ORTALAMA ARTIŞ ORANLARI (%)

1992	1	13.1	-9.2	4.4	5.7	1.9	-5.2	-29.2	-10.7	-6.7
	2	12.5	-4.6	4.3	5.6	3.2	-6.8	-29.3	-9.4	-5.7
	3	8.3	-1.1	2.0	3.1	1.5	-10.9	-28.0	-9.0	-6.5
	4	10.2	-0.3	3.3	4.5	3.9	-9.3	-27.3	-7.2	-4.5
	5	11.0	1.1	3.5	4.8	7.4	-10.9	-29.0	-6.7	-3.6
	6	10.3	1.1	3.8	5.0	9.9	-12.8	-26.2	-5.7	-2.5
	7	3.8	-3.8	5.5	5.0	7.3	-11.6	-21.8	-4.5	-2.3
	8	-1.5	-8.6	7.5	5.4	7.3	-9.7	-18.5	-1.9	-0.5
	9	-4.6	-2.7	8.7	5.9	7.3	-7.5	-14.7	0.3	1.1
	10	-5.5	-5.9	9.6	6.4	7.0	-2.7	-6.9	3.7	3.9

YILLIK ORTALAMALAR EYLÜL AYI İTİBARIYLA DİR.

		KARŞILAMA ORANI	DIŞ TİC AÇIĞI	DIŞ TİC HACMİ	İHRACAT ENDEKSİ	İTHALAT ENDEKSİ	DIŞ Tİ HADİ
1992	1	74.7	414	2,860	112.2	101.9	110.1
	2	69.7	471	2,636	115.4	97.8	118.0
	3	71.1	506	2,998	108.9	96.0	113.4
	4	61.2	679	2,821	107.0	95.7	111.8
	5	67.9	591	3,086	109.3	98.4	111.1
	6	52.4	906	2,902	110.1	101.5	108.5
	7	59.7	821	3,252	114.8	106.2	108.1
	8	64.6	661	3,074	113.8	102.7	110.8
	9	65.5	674	3,232	112.4	101.0	111.3
	10	74.4	488	3,322			

YILLIK DEĞERLER (*)

1990	56.6	7,576	27,359	109.0	101.5	107.5
1991	64.6	5,940	27,586	109.3	101.9	107.3
1992	65.9	6,210	30,183	111.5	100.1	111.5

YILLIK ARTIŞLAR (%)

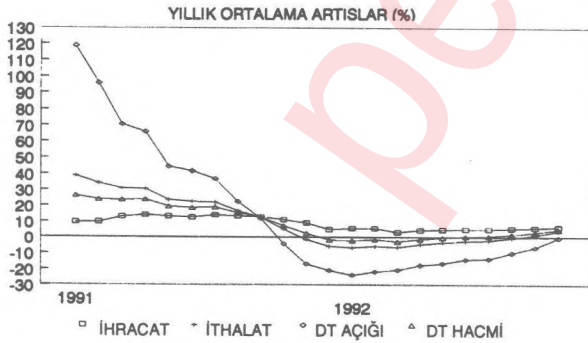
1990	-20.8	109.9	26.0	11.2	3.6	7.4
1991	14.0	-21.6	0.8	0.3	0.4	-0.2
1992	2.0	4.6	9.4	2.1	-1.7	3.9

YILLIK ORTALAMA ARTIŞ ORANLARI (%)

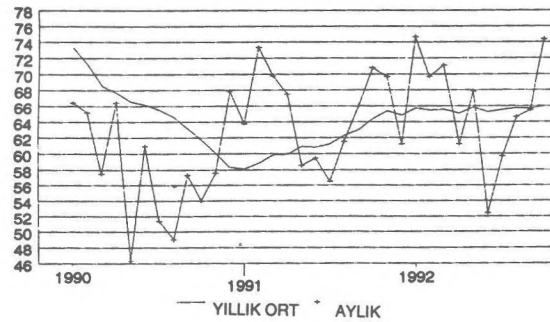
1992	1	13.2	-23.7	-2.2	-2.2	-4.4	1.9
	2	11.3	-21.5	-1.5	-3.0	-5.7	2.6
	3	9.6	-20.5	-2.9	-3.6	-6.9	3.2
	4	8.6	-17.6	-1.1	-3.8	-7.3	3.4
	5	8.0	-16.4	-0.4	-3.4	-7.4	4.0
	6	7.3	-14.0	0.3	-2.7	-7.2	4.6
	7	7.0	-13.6	0.5	-1.5	-6.7	5.4
	8	5.6	-10.0	1.7	-0.6	-5.9	5.8
	9	4.3	-6.7	3.0	0.0	-4.6	5.1
	10	2.5	-0.6	4.6			

(*) EKİM AYI İTİBARIYLA

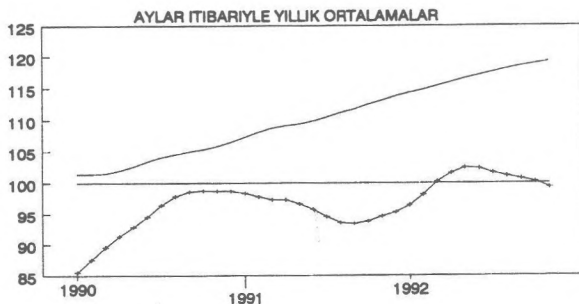
DIŞ TİCARET

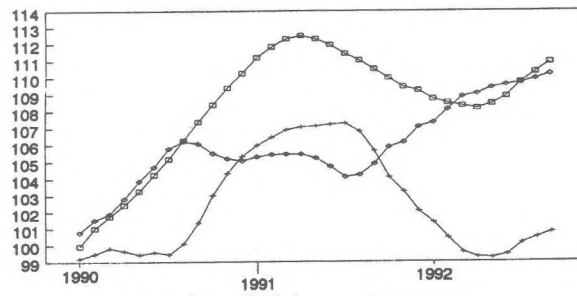
İHRACATIN İTHALATI KARŞILAMA ORANI (%)

İÇ TİCARET HADLERİ

DIŞ TİCARET ENDEKSLERİ

KONSOLİDE BÜTÇE								(Milyar TL.)	HARCAMA/ GELİR (%)
HARCAMALAR				GELİRLER					
CARİ	YATIRIM	TRANSFER	TOPLAM	VERGİ	VERGİ DIŞI NORMAL	ÖZEL ve FON	TOPLAM		
7.511	417	4.990	12.918	8.607	371	2,069	11.047	116.9	
6,546	761	3,689	10,996	7,211	416	2,117	9,744	112.8	
6,915	987	4,997	12,899	8,573	600	1,983	11,156	115,6	
7,356	1,887	9,614	18,857	10,459	598	1,193	12,250	153.9	
8,163	2,502	5,853	16,518	11,373	450	564	12,387	133.3	
7,986	2,241	4,005	14,232	10,467	591	1,754	12,812	111.1	
10,408	2,807	6,668	19,883	12,553	444	2,383	15,380	129.3	
9,500	3,075	5,988	18,573	12,300	652	1,666	14,618	127.1	

YILLIK ORTALAMALAR (*)

1990	2,387	572	1,854	4,813	3,330	238	450	4,018	119.7
1991	4,062	975	3,589	8,626	5,621	323	1,267	7,211	119.7
1992	8,048	1,835	5,727	15,610	10,193	515	1,716	12,424	125.0

YILLIK ARTIŞLAR (%)

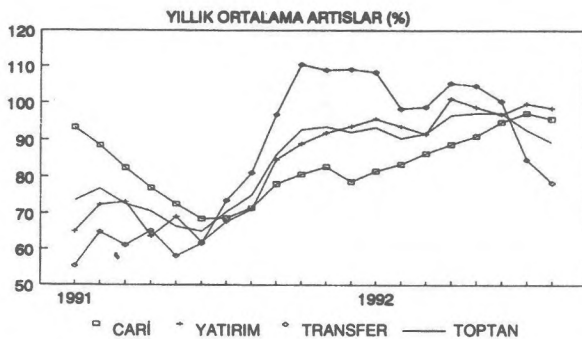
1990	128.6	60.7	50.9	83.1	79.5	23.5	68.8	73.6	5.7
1991	70.2	70.4	93.5	79.2	68.8	35.9	181.5	79.5	0.0
1992	98.1	88.2	59.6	81.0	81.3	59.5	35.4	72.3	4.5

YILLIK ORTALAMA ARTIŞ ORANLARI (%)

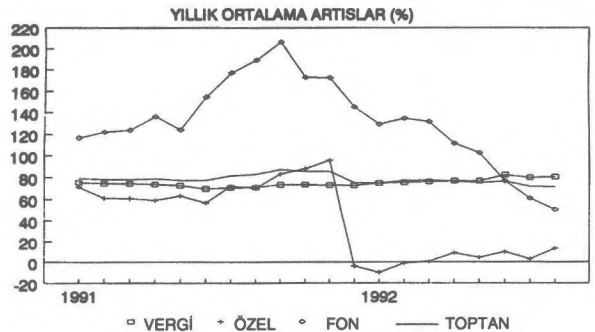
1992	1	81.5	95.6	108.3	93.3	74.8	-9.9	129.0	74.6	9.3
	2	83.3	93.6	98.4	90.4	75.3	-0.9	134.3	76.9	5.9
	3	86.2	91.5	98.9	91.7	75.8	0.8	131.2	77.3	7.2
	4	88.7	101.1	105.4	96.7	76.5	8.8	111.3	76.3	10.7
	5	90.9	98.8	104.7	97.2	76.5	4.4	102.6	74.8	12.1
	6	94.7	96.8	100.5	97.2	82.1	9.9	76.4	76.3	12.1
	7	97.2	99.7	84.6	92.6	79.8	3.1	60.9	71.6	12.5
	8	95.6	98.6	78.4	89.3	80.3	13.0	50.4	71.2	11.3

(*) YILLIK ORTALAMALAR AĞUSTOS AYI İTİBARIYLEDİR

KONSOLİDE BÜTÇE HARCAMALARI

KONSOLİDE BÜTÇE GELİRLERİ

		KONSOLİDE BÜTÇE				DAĞILIM (%)			
		HARCAMALAR				GELİRLER			
		CARİ	YATIRIM	TRANSFER	TOPLAM	VERGİ DIŞI		ÖZEL ve	
						VERGİ	NORMAL	FON	TOPLAM
1992	1	58.1	3.2	38.6	100	77.9	3.4	18.7	100
	2	59.5	6.9	33.5	100	74.0	4.3	21.7	100
	3	53.6	7.7	38.7	100	76.8	5.4	17.8	100
	4	39.0	10.0	51.0	100	85.4	4.9	9.7	100
	5	49.4	15.1	35.4	100	91.8	3.6	4.6	100
	6	56.1	15.7	28.1	100	81.7	4.6	13.7	100
	7	52.3	14.1	33.5	100	81.6	2.9	15.5	100
	8	51.1	16.6	32.3	100	84.1	4.5	11.4	100

YILLIK ORTALAMALAR (*)

1990	50.5	11.2	38.3	82.5	6.0	11.5
1991	47.7	10.8	41.5	77.8	4.5	17.7
1992	52.4	11.2	36.4	81.7	4.2	14.1

YILLIK ARTIŞLAR (%)

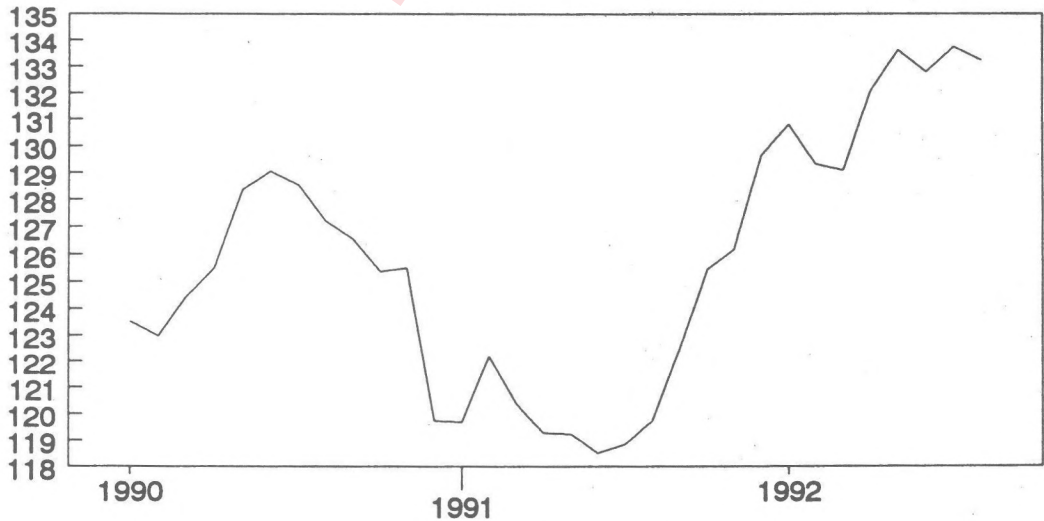
1990	29.9	-15.4	-20.0	3.6	-26.3	-5.9
1991	-5.5	-3.8	8.4	-5.6	-26.1	54.0
1992	10.0	3.2	-12.3	5.0	-6.3	-20.2

YILLIK ORTALAMA ARTIŞ ORANLARI (%)

1992	1	-6.6	-0.3	9.1	-1.5	-42.9	35.6
	2	-3.4	-1.0	4.9	-2.6	-36.5	37.2
	3	-2.8	-2.4	4.7	-2.4	-36.9	35.7
	4	-3.5	1.2	4.2	-1.5	-32.6	25.6
	5	-3.0	-0.6	4.3	-0.8	-35.6	23.0
	6	-2.1	-1.3	2.0	1.9	-32.8	4.0
	7	2.2	1.5	-3.2	3.6	-36.5	-3.1
	8	3.2	2.6	-4.9	4.5	-30.5	-10.2

(*) YILLIK ORTALAMALAR AĞUSTOS AYI İTİBARIYLA

KONSOLİDE BÜTÇE HARCAMA / GELİR ORANI (%)

INTRA-ENDÜSTRİ TİCARET VE AVRUPA TOPLULUĞU ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Sırma TOYGAR*

İkinci Dünya savaşından sonra, Avrupa'daki endüstrileşmiş ülkeler gittikçe artan ticaretle birlikte hızlı bir ekonomik büyüme göstermişlerdir. Ticaretteki bu hızlı artışın temelinde de imalat sanayindeki yüksek bir ihtisaslaşma derecesinin varlığı yatmaktadır. Bu da genelde Intra-endüstri ihtisaslaşması olarak ortaya çıkmıştır. GATT, Avrupa Topluluğu ve EFTA gibi kurumların da ticaretteki engellerin azaltılmasında gösterdikleri çabalarla, Intra-Endüstri Ticaret büyük bir gelişme göstermiştir.

Intra-Endüstri Ticaret genel anlamda aynı endüstriye ait ürünlerin ülkeler arasında ithal ve ihraç edilmesi olarak tanımlanmaktadır. Bu konuda Almanya'nın Volkswagen araba üreterek bunu Fransa'ya ihraç etmesi, Fransa'nın ise Renault marka araba üreterek, bu arabaları Almanya'ya ihraç etmesi örnek olarak verilebilir ¹. Daha geniş kapsamıyla Intra-Endüstri Ticarete bir örnek vermek istersek İngiltere ve Almanya'nın aynı marka bir televizyonun değişik parçalarını üreterek, bu parçaları biraraya getirip bir bütünü oluşturmalarını gösterebiliriz.

Intra-Endüstri ihtisaslaşması ise bir ülkenin belirli bir endüstride dar bir ürün zinciri içinde ihtisaslaşmasıdır. Intra-Endüstri ihtisaslaşması, Intra-Endüstri Ticarete yol açmaktadır. Kuramsal olarak Intra-Endüstri ile Inter-Endüstrinin birbirlerinden çok farklı kavramlar olduğu ancak bir ülkede Intra-Endüstri ihtisaslaşması ve Inter-Endüstri ihtisaslaşmasının birlikte bulundukları da bir gerçektir.

Inter-Endüstri ticaret, değişik endüstrilere ait ürünlerin, iki ülke arasında ithal ve ihraç edilmesidir. David Ricardo'nun klasik örneği ile İngiltere'nin kumaş üreterek bunu Portekiz'e satması; Portekiz'in ise şarap üreterek bunu İngiltere'ye satmasıdır. Intra-Endüstride olduğu gibi Inter-Endüstri ihtisaslaşması Inter-Endüstri ticarete yol açmaktadır. Klasik iktisatçılar ve özellikle David Ricardo'nun ortaya koyduğu Mukayeseli Üstünlükler Teorisi ², Faktör Oranları Teorisi ³ Inter-Endüstri ihtisaslaşmasının temelini oluşturmaktadır.

Inter-Endüstri ihtisaslaşmasında, Mukayeseli Üstünlükler teorisi ile ilgili olarak, ülkeler refah kazançları sağlamaktadır ⁴. Refah kazançları ise üretim ve tüketim kazancı olarak ikiye ayrılmaktadır. Üretim kazançları, bir ülkedeki kaynakların en iyi şekilde kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Böylece etkinliğin yüksek olduğu endüstrilerde kaynaklar maksimum seviyede kullanılmaktadır. Tüketim kazançları ise, tüketicinin kendi ülkesinde üretilen maldan daha ucuza ithal edilen aynı malı satın alabilme gücüne sahip olmasından kaynak-

* Marmara Üniversitesi - AT Enstitüsü Doktora Öğrencisi

lanmaktadır. Statik kazançlar olarak adlandırılan bu kazançlar, ürünün homojen olduğu ve klasik fiyat rekabet koşullarının yürürlükte olduğu ekonomilerde geçerlidir. Tam Rekabet koşulları altında faktör ve ürün marketleri işlemekte ve de üretim faktörleri ülkeler arasında hareketsiz kalmaktadır. Böylece uluslararası ihtisaslaşmadan elde edilen faydalar ortaya çıkmaktadır. Statik kazançların yanında, indirekt karlar denilen dinamik kazançlar da elde edilmektedir.

Her ülkenin mukayeseli üstünlüğü olduğu belirli bir endüstride uzmanlaştığı Intra-Endüstri ihtisaslaşması dünyada birçok ülkede halen kullanılmaktadır. Ancak Intra-Endüstri ihtisaslaşmasının getirdiği karlar özellikle imalat sanayinde, Inter-Endüstri ile mukayese edilemeyecek kadar fazladır ⁵.

Intra-Endüstri ticaretin dünya ticaretindeki yerinin belirlenmesi açısından, ölçülme konusu çok önemlidir. Grubel ve Lloyd bu konuda çalışma yapan ilk iktisatçılar arasındadırlar. Bu konuda çalışmalar yapan diğer bir iktisatçı Aquino, Grubel-Lloyd'un geliştirdiği formülleri eleştirerek, Intra-Endüstri ticaretin değerinin altında hesaplandığını ileri sürmüştür. Ancak Aquino'da diğer iktisatçılar tarafından eleştirilmiştir. Bu konuda Balassa, Bergstand ve diğer birçok iktisatçı çalışmalar yapmışlardır. ⁶

Intra-Endüstri ticaret konusunda en büyük problem derneştirme sorunudur. Intra-Endüstri ticaret içinde aynı endüstriye ait birçok değişik ürün bulunmaktadır. Bu durumda Intra-Endüstri ticaretin gerçek genişliği olduğundan fazla görünebilir. Bu alanda (SITC) Standard Uluslararası Ticaret Klasifikasyonu kullanılmaktadır ve ürünler çeşitli değişik derneştirme seviyelerinde gruplandırılmaktadır. Ürün klasifikasyonunda kullanılan numaralar içindeki digit numaraları derneştirme seviyesini göstermektedir. En yüksek derneştirme seviyesi 1-digit seviyesidir. İkinci, üçüncü ve dördüncü digit seviyeleri ise artan bir derneştirme seviyesini gösterir.

Intra-Endüstri ticaret genellikle SITC'nin 3-digit seviyesinde ölçülür. Değişik ürünler birarada gruplandırıldığında ve aynı endüstrinin çıktıları olarak ortaya çıkmadığında derneştirme yanlışlığı ortaya çıkar. Derneştirme yanlışlığı Intra-Endüstri ticaretin ölçümünde çarpıklıklara yol açmaktadır. Bu alanlarda yapılan çeşitli çalışmalar sonucu geliştirilen formüllerle bu yanlışlığın giderilmesine çalışılmaktadır. Bu konuda en çok kullanılan Greenay ve Milner'a ait formüllerdir ⁷.

Derneştirme yanlışlığı, genelde gıda maddeleri ve hammaddelerde yüksek, yarı bitmiş veya tamamlanmış imalat ürünlerinde az görülmektedir.

Intra-Endüstri ticaret derecesi değişik ülkelerde değişik zamanlarda çeşitli iktisatçılar tarafından ölçülmüştür. Çalışmalar gittikçe artan bir gelişmeyi göstermektedir. Genelde Batı Avrupadaki

ülkeler özellikle Avrupa Topluluğuna üye ülkeler; Amerika, Kanada ve de Japonya'ya göre daha yüksek derecede Intra-Endüstri ticaret yapmaktadırlar. Özellikle kimya sanayi ve makina sanayinde yüksek seviyede Intra-Endüstri ticaret yapılırken; temel ürünlerde düşük seviyede Intra-Endüstri ticaret görülmektedir. Endüstrileşmiş ülkelerde çok yüksek seviyelerde olan Intra-Endüstri ticaret, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında da bir artış göstermektedir.

Intra-Endüstri ticaret, geleneksel ticaret teorisinin tersine ilkelere sahiptir. Mukayeseli Üstünlükler Teorisi ve Faktör Oranları teorisi, Intra-Endüstri ticarettten farklı bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Intra-Endüstri ticaret kuramına göre bu teoriler sınırlı bir kullanıma sahiptirler.

Fonksiyonel-Temel mallar ele alındığında genelde Inter-Endüstri ticaretin yaygın olduğu görülmektedir. Ancak bazı özel durumlarda Intra-Endüstri ticaret görülmektedir. Bu durumlar, Intra-Endüstri ihtisaslaşması olmadan, Intra-Endüstri ticaretin olduğu durumlardır ⁸.

Özel durumlar olarak adlandırılan bu pozisyonlardan bir tanesi derneştirme yanlışlığıdır. Birbirinin yerine kullanılmayan ürünler veya tamamen farklı endüstrilere ait ürünler aynı grup içinde toplanabilir. Bu da Intra-Endüstri ticaret olarak yansır. Ancak gerçekte Inter-Endüstri ticarettir.

Yakın sınır ticareti bu konuda diğer bir örnektir. Üretici ulaşım maliyetleri nedeniyle, ürünü uzak mesafelere göndermeyi karlı bulmayabilir. Tarifeler ve bazı ticaret engelleride bu tip ticareti azaltmaktadır. Avrupa Topluluğu kapsamında demir ve çelik özellikle bu ticaret türüne konu olmaktadır ⁹.

Bazı ürünler ise özellikle taze meyva ve sebze ancak yılın belirli aylarında üretilebilir. Yılın diğer zamanlarında ise bu ürünler ithal edilmektedir. Bu noktada da Intra-Endüstri ticaret görülmektedir. Ayrıca bu durum talebi dalgalanma gösteren diğer mallar için de geçerlidir.

Birleşik üretim, birleşik tüketim konusunda ise, bazı ürünler birlikte üretilmektedir, özellikle kimya endüstrisi bu şekildedir. İç talep bazı ürünler için az veya fazla olduğunda; bazı ürünler ihraç, bazıları ise ithal edilecektir. Böylece Intra-Endüstri ticaret ortaya çıkmaktadır. Aynı durum birlikte tüketilen ürünler içinde geçerlidir.

Entrepôt ticarette de bazı ürünler pazara çıkmadan önce paketlenme, etiketlenme, taşıma gibi nedenlerle ambarlarda durmaktadır. Singapo-re bu konuda çok önemli bir örnektir. Çoğunlukla da entrepôt ticaret, Inter-Endüstri ticaret olarak görülmektedir.

Çok uluslu şirketlerce yapılan, bazı ürünlerin son bölümlerinin yapılması, takılması, işlenmesi için gelişmekte olan ülkelere gönderilmesi esa-

sında Inter-Endüstri ticaret olmasına rağmen bazı ekonomistlerce Intra-Endüstri ticaret olarak kabul edilmektedir.

Pratikte kullanırlılığı oldukça sınırlı olan karşılıklı dumping de Intra-Endüstri ticaret olarak görülmektedir¹⁰. Ürün farklılaştırma söz konusu olduğunda ise üç değişik ürün farklılaştırması metodu ortaya çıkmaktadır. Yatay farklılaştırmada ürünler aynı temel özelliklere sahip olduklarında ve değişik şekillerde yapılandıklarında ortaya çıkmaktadır. Özellikle tütün, deterjan, giyim, ayakkabı sektörlerinde geçerlidir. Rekabet nedeniyle de üreticiler ürünlerini farklılaştırarak pazar paylarını arttırmak çabasında dırlar.

Dikey farklılaştırmada ise kalite bakımından farklı mallar söz konusudur. Özellikle araba endüstrisi bu konuda iyi bir örnektir. Ayrıca bazı tüketici malları endüstrisinde örneğin saat, müzik aletleri, kompütür, daktilo v.s. görülmektedir.

Teknolojik farklılaştırma, ise özellikle yeni malların üretimindeki teknolojik değişikliklerle ortaya çıkmaktadır. Ürün yenileştirilmesi, geliştirilmesi özellikle ilaç ve elektronik sanayinde görülmektedir¹¹.

Intra-Endüstri ihtisaslaşması genelde bu üç tür ürün farklılaştırması konusunda ortaya çıkmaktaysa da, teknolojik farklılaştırma daha ziyade Inter-Endüstri ihtisaslaşmasında görülmektedir.

Teknolojik farklılaştırmada, bir ülke ürün çeşidi veya zinciri içinde yeni bir kapasite geliştirirse, araştırmaya yönelik endüstrilerde ölçeğe göre artan getiri, Intra-Endüstri ihtisaslaşmasına yol açmaktadır. Bu endüstrilerde büyük ölçülerde araştırma ve geliştirme masrafları olmaktadır.

Yatay farklılaştırmada, değişik tüketicilerin değişik tercihleri bulunmaktadır, bu farklılaştırmanın bir nedeni tüketici zevklerindeki farklılıktır. Bu tercih farklılıkları da ihracatçılar için her zaman potansiyel bir talep yaratmaktadır. Böylece bu durum Intra-Endüstri ticaretle sonuçlanmaktadır. Ayrıca reklam maliyetleri ve satış geliştirme masrafları yüksek sabit maliyetlere yol açmaktadır, bu nedenle Intra-Endüstri ticaret tercih sebebi olmaktadır.

Diğer taraftan satışlar belli bir seviyeye ulaştığında firmalar dışarda üretimi tercih edebilirler, böylece firma dış pazardaki tüketiciye daha yakın olma avantajını elde edecektir. Dış pazardaki bu üretim, firmanın ulaştırma masraflarını minimuma indirecektir. Ayrıca firma ihracatta herhangi bir tarife sınırlaması gibi sorunla karşılaşmayacaktır. Böylece sabit üretim maliyetleri düşük olacak ve üretimdeki ölçek ekonomileri de küçük olacaktır. Sonuçta Intra-Endüstri ticaret düşük bir seviyede gerçekleşecektir.

Dikey farklılaştırmada, her ülke belirli bir miktar ürünü ihraç edip, değişik kalitede diğer ürünleri de ithal etmektedir. Böylece Intra-Endüstri ihtisaslaşması ölçeğe göre artan getirinin varlığı

ile açıklanmaktadır. Kalite geliştirmesi, ürün yenileştirmesinden daha önemli olduğundan bu yana; araştırma ve geliştirmenin geliştirme yönü, araştırmaya nazaran daha önemli olmuştur.

Nüfus başına gelir düzeyi yüksek olan ülkelerde kaliteli mallar için talep fazla olmaktadır. Bunun yanında nüfus başına gelir düzeyi düşük olan ülkelerde kalitesi düşük mallar ihraç edilmektedir. Böylece talep nüfusa göre gelir bazında değişmektedir.

Intra-Endüstri ticaretin determinantları ele alındığında, Intra-Endüstri ticaret seviyesinde, ülke farklılıkları ve endüstri farklılıkları ayırt edilmelidir. Ülke farklılıklarına göre bir ülkenin Intra-Endüstri ticaret seviyesini etkileyen faktörlerden bir tanesi bir ülkedeki nüfus başına gelir seviyesidir. Bir ülkede nüfus başına gelir yüksek olduğu zaman talep fazla olmakta ve ürün farklılaştırması derecesinde de artış olmaktadır. Bunun sonucunda da Intra-Endüstri ticaret ilerlemekte ve de Inter-Endüstri ticaret azalmaktadır¹².

İki ülke arasında gelir eşitliği derecesi diğer bir faktördür. İki ülkede nüfus başına gelir aynı olduğu zaman, bu iki ülke arasında büyük miktarda Intra-Endüstri ticaret olacaktır. Nüfus başına gelir seviyesi talep üzerinde kuvvetli bir etki yapmaktadır. Genelde nüfus başına gelir aynı olan ülkelerde talep çeşidi de aynı olmaktadır. Bu tip ticaret de genelde Intra-Endüstri ticaret şeklinde olmaktadır. Diğer taraftan nüfus başına gelir eşitsizlikleri Intra-Endüstri ticareti olumsuz etkilemektedir. Örneğin ABD'nin ticaret yaptığı bazı ülkelerle arasındaki Intra-Endüstri ticaret bu nedenle olumsuz etkilenmektedir. Ayrıca nüfus başına düşen Brüt Milli Hasıla eşitsizlikleri önemli bir olumsuz etkiyi Intra-Endüstri ticaret üzerinde yapmaktadır¹³.

Bir ülkenin ekonomik gelişme safhası faktöründe ise bir ülkenin ekonomik gelişme safhası ve nüfus başına geliri arasında yakın bir ilişki vardır. Bu iki faktörde Intra-Endüstri ticaret seviyesini etkilemektedir. Ekonomik gelişme safhası yüksek olan ülkelerde imalat sanayi önemli olmaktadır ve Intra-Endüstri ticaret yüksek bir seviyede gerçekleşmektedir.

İki ülke arasındaki ekonomik gelişme seviyesinin farklı olması faktöründe ise iki ülke ekonomik açıdan farklı seviyede olduklarında Inter-Endüstri ticaret, Intra-Endüstri ticaretten daha önemli olmaktadır. Bunun nedeni gelişme safhasının kapitalin işgücüne olan oranını etkilemesidir. Faktör donanımındaki farklılıklar, Inter-Endüstri ihtisaslaşmasını arttırmaktadır.

Ülke boyutu faktöründe, genellikle büyük ülkelerde Intra-Endüstri ticaret seviyesi yüksek; küçük ülkelerde standard mallar nedeniyle küçüktür. Ancak teorik açıdan bu veriler olmasına karşın pratikte farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Küçük bir ülke olan Belçika'da Intra-Endüstri ticaret yüksek i-

ken; yine küçük bir ülke olan Norveç'de Intra-Endüstri ticaret seviyesi düşüktür. Diğer taraftan büyük bir ülke olan ABD'de Intra-Endüstri ticaret seviyesi düşükkken, büyük bir ülke olan Fransa'da Intra-Endüstri seviyesi büyüktür.

Ülkeler arasındaki entegrasyon derecesi ile ilgili olarak; ortak pazar, gümrük birliği, serbest ticaret bölgesi gibi organizasyonların üyesi olan ülkeler arasında yüksek derecede bir Intra-Endüstri ticaret görülmektedir.

Grubel-Lloyd çalışmalarında Avrupa Topluğunun kurulduğu günden bu yana Intra-Endüstri ticaret seviyesinin arttığını bulmuşlardır. Balassa ise Latin Amerikan Serbest Ticaret Bölgesi (LAF-TA) ve Merkezi Amerikan Ortak Pazarı (CACM) ile ilgili çalışmalarında Intra-Endüstri ticaretin yüksek olduğunu göstermiştir.

Bu bulgular serbest ticaret bölgelerinde ve çeşitli ortak pazar organizasyonlarında Intra-Endüstri ticaretin yüksek olduğunu kanıtlamıştır.

Coğrafi yakınlık faktörü ise Intra-Endüstri ticareti arttıran diğer bir faktördür. İki ülke arasında genelde coğrafi açıdan uzak bir mesafe bulunduğu, iki ülke arasındaki Intra-Endüstri ticaret seviyesi de düşük olmaktadır. Diğer taraftan büyük coğrafi uzaklıklar ve yüksek ulaşım masrafları hem Intra-Endüstri hem de Inter-Endüstri ticareti olumsuz etkilemektedir. Ancak iki ülke birbirlerine yakın olduklarında veya ortak bir sınırı paylaştıklarında Intra-Endüstri ticaret yüksek bir seviyede olmaktadır.

Ülkeler arasında büyük ticaret dengesizliklerinin varlığı da Intra-Endüstri ticareti etkileyen bir faktördür. İki ülke arasında büyük bir ticaret dengesizliği olduğundan Intra-Endüstri ticaret oranı düşük olmaktadır.

Intra-Endüstri ticaret seviyesindeki endüstri değişiklikleri ise diğer önemli bir konudur. İmalat ürünlerindeki Intra-Endüstri ticaret seviyesi genelde temel mallardaki seviyeden daha büyük olmaktadır.

Bu durumun bazı temel nedenleri vardır. Ürünün farklılaştırılması derecesi yüksek olduğu zaman Intra-Endüstri ticaret seviyesi de yüksek olmaktadır. Ürünler standardlaştığında ise Inter-Endüstri ihtisaslaşması ortaya çıkmaktadır ¹⁴.

Ölçek ekonomilerinin varolmasında ise, teorik açıklamalara göre Intra-Endüstri ihtisaslaşmasına neden olmaktadır. Ancak diğer taraftan bazı çalışmalar pratikte Intra-Endüstri ticaret ile ölçek ekonomileri arasında negatif bir ilişki bulmuştur. Ölçek ekonomileri önemli olduğunda ve endüstrilerde yüksek derecede bir standardlaşma olduğunda ve ayrıca ürün farklılaşması derecesi düşük olduğunda, Intra-Endüstri ticaret seviyesi de düşük olmaktadır. Ancak ölçek ekonomileri, uzun üretim dönemleri ile birleştiğinde bu durum Intra-

Endüstri ihtisaslaşmasına neden olmaktadır.

Diğer taraftan uzun üretim dönemleriyle birlikte temel maliyet tasarruflarının ortaya çıkması yüksek seviyede Intra-Endüstri ticarete yol açar.

Pazar yapısının şekli konusunda ise Intra-Endüstri ticaretle ilgili net bir ilişki yoktur. Ayrıca yine yabancı direkt yatırım konusunda da kesin sonuçlar yoktur. Ancak ürün geliştirme derecesi yüksek olduğu zaman, Intra-Endüstri ticaret derecesi de yüksek olmaktadır. Düşük seviyede ticaret engelleri de genelde hem Intra-Endüstri ticareti hem de Inter-Endüstri ticareti arttırmaktadır ¹⁵.

Ulaşım maliyetleri ile Intra-Endüstri ticaret arasında genelde olumsuz bir ilişki vardır.

Intra-Endüstri ticaretin düzenlenmesi konusunda, Inter-Endüstri ihtisaslaşmasından ziyade Intra-Endüstri ihtisaslaşması olduğunda ticaret alanındaki düzenlemeler daha kolay olmaktadır ve daha az sorunla karşılaşmaktadır. İleri derecede endüstrileşmiş ülkelerde yoğun bir Intra-Endüstri ihtisaslaşması ve bunun sonucunda da yüksek derecede bir Intra-Endüstri ticaret görülmektedir.

Intra-Endüstri ihtisaslaşmasında Inter-Endüstri ihtisaslaşmasına nazaran daha az ticaret düzenlemesi yapılmaktadır. Sektörler arasında faktör yoğunlukları bakımından büyük benzerlik olması daha az ticaret düzenlemesi yapılmasının nedenlerinden bir tanesidir. Intra-Endüstri ihtisaslaşmasıyla ilgili olarak ihracat ağırlıklı sektör ve ithalatla desteklenen sektör aynı endüstriye ait iki sektör olabilir. Aynı zamanda, aynı ürün grubuna ait iki alt ürün grubu olabilir. Böylece bu iki alt ürün grubuna ait ürünler aynı faktör yoğunluklarına sahiptir. Düzenleme firma içinde yapılmakta ve de genellikle orta ve geniş ölçekli firmalar içinde istihdam kaybı olmamaktadır. Firmalar kendi içlerinde gerektiği ölçüde işçi sayısında bir düzenlemeye girmektedir ¹⁶.

Faktör fiyatlarında daha az bir esnekliğe ihtiyaç duyulması ise Intra-Endüstri ihtisaslaşmasında daha az ticaret düzenlemesi yapılmasının nedenlerinden diğer bir tanesidir. Burada Intra-Endüstri ihtisaslaşması firma içinde olmaktadır ve firma belirli endüstriler içinde ürün çizgisini kolaylıkla değiştirebilmektedir. Düzenleme firma içinde olduğundan bu olay pazara yansımamaktadır.

Destekleme ve desteklenen sektörlerdeki faktör yoğunlukları aynı olduğundan işgücü fiyatlarıyla ilgili olarak bir düzenlemeye gerek kalmamaktadır.

İşgücünün coğrafi hareketliliğine daha az ihtiyaç duyulması da daha az ticarete düzenleme gerektiren nedenlerdendir. Intra-Endüstri ihtisaslaşması firma içinde yer aldığından, firma işgücünü kendi içinde düzenlemektedir ve böylece işgücünün coğrafi hareketliliği söz konusu olmamaktadır.

David Greenaway Intra-Endüstri ihtisaslaşmasından elde edilen karlar üzerine bir model geliştirmiş ve çalışmaları sonucunda Intra-Endüstri ihtisaslaşması sonucu ortaya çıkan Intra-Endüstri ticaretle hem üreticinin hem de tüketicinin doyuma ulaştığını ayrıca ülke ekonomisinin gelişmesine yol açtığını göstermiştir¹⁷.

Intra-Endüstri ihtisaslaşması ve ticareti Avrupa Topluluğu içinde ikinci dünya savaşından bu yana ekonomide büyük gelişmelere yol açmıştır. Bu yılın sonuna kadar tek pazar sistemini tamamlayacak olan toplulukta 1992 yılı sonuyla birlikte tek pazar olayından etkilenen 40 sektör topluluk içinde belirlenmiştir. En çok etkilenen bu 40 sektör Komisyonun ilgili servislerince belirlenerek dört grup içinde ele alınmıştır¹⁸.

Birinci gruptaki ürünler için talepte kuvvetli bir büyüme vardır ve bu ürünler yüksek teknoloji gerektiren ürünlerdir. Birinci grup olarak ele alınan sektörlerden bazıları büro makineleri, telekomünikasyon araçları, tıbbi araçlar, vs. iken Amerikan ve Japon firmaları Avrupa Topluluğundaki firmalara nazaran daha avantajlı bir pozisyonadılar.

İkinci ve üçüncü grup içindeki sektörler ise daha ziyade geleneksel ürünlerden oluşmaktadır. İkinci gruptaki ürünler standartlar ve kanunlarla korunmaktadır. İlaç sanayi, metal kapsamlı ürünler, demiryolu araçları, şarap, hafif içkiler vs. bu grup içinde toplanan sektörlerden bazılarıdır. Üçüncü grup ise Intra-topluluk ticaretinde sınırlı bir yer tutan sektörlerdir. Bu grup içinde elektrik kabloları ve donanımı, elektrik araçlar, gemi yapımı, spagetti, kakao sayılabilir.

Dördüncü grup ise kendi içinde üç gruba ayrılmıştır. Bu alt gruplar tüketici malları, kapital malları ve temel mallardan oluşmaktadır.

Avrupa Topluluğu içinde Intra-topluluk ticaretine konu olan bazı sektörlerde Inter-Endüstri şeklinde bir yapılanma görülmektedir. Bu sektörler şarap, ayakkabı, giyim ve makina aletleridir.

Özellikle makina aletleri sektöründeki İtalya ve Almanya'nın ihtisaslaşması mukayeseli üstünlüklere dayanmaktadır. Şarap üretiminde dört ana üretici Portekiz, İspanya, İtalya ve Fransa büyük bir ihracat içindedirler. Ayakkabı üretiminde Portekiz, İspanya, İtalya ve Yunanistan ihracatçı ülkeler iken giyim sanayinde İspanya haricinde diğer ülkelerde ihracat yüksek bir düzeydedir.

Avrupa Topluluğu içinde Intra-topluluk ticaretine konu olan ve tamamiyle Intra-Endüstri yapısında olan endüstriler arasında temel kimya maddeleri ve elektronik aletler bulunmaktadır.

Genelde bütün kuzeydeki devletler Avrupa Topluluğu içinde elektronik konusunda ortalamanın üstünde bir performans gösterirken güneydeki dört üye ülke de net ihracatçı durumundadır. Temel kimyevi maddelerde Hollanda topluluk içinde

en iyi durumdayken, Danimarka, İspanya, Yunanistan ve Portekiz en kötü durumda olanlardır. Almanya araştırma ve geliştirme konusunda çok yüksek bir performansla birlikte pozitif bir etkiye sahip önemli ölçek ekonomilerine sahiptir. Fransa kapital ve araştırma ve geliştirmeye yönelik sektörlerde mukayeseli bir üstünlüğe sahipken işgücü yoğun sektörlerde mukayeseli bir dezavantaja sahiptir. Ölçek ekonomileri ise önemli bir rol oynamaktadır. İngiltere'nin ise dış performansı yüksek, araştırma ve geliştirme pozitif bir pozisyonadadır. İtalyada ise mukayeseli üstünlükler işgücü yoğun sektörlerde geçerlidir. Ancak ölçek ekonomileri İtalyanın dış performansı üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir.

Belçika ve Hollanda kapital yoğun endüstrilerde mukayeseli üstünlüğe sahip olmalarına karşın geleneksel endüstrilerde kapital yoğun endüstrilere nazaran daha iyi bir dış performansa sahiptirler. İrlanda ve Danimarka'da ise ölçek ekonomileri olan sektörlerde mukayeseli bir dezavantaj vardır. İspanya, Yunanistan ve Portekiz yüksek araştırma ve geliştirme isteyen endüstrilerde ortak bir dezavantaja sahiptirler.

Sonuçta kuzeydeki üye devletlerden Almanya, Fransa, Hollanda yüksek kapital ağırlıklı sektörlerde avantajlı ve de Belçika, Danimarka, Fransa, İrlanda ve Hollanda işgücü ağırlıklı sektörlerde avantajlı değildir.

Güneydeki üye devletler İtalya, İspanya ve Portekiz işgücü yoğun sektörlerde avantajlı iken diğer üyelere göre daha az avantajlı olan daha az gelişmiş üye ülkeler İspanya, Yunanistan ve Portekiz araştırma ve geliştirme yoğun sektörlerde dezavantajlı bir pozisyonadılar. Ölçek ekonomileri Almanya üzerinde pozitif bir etkiye sahip iken İtalya üzerinde ise negatif bir etki söz konusudur¹⁹.

Avrupa Topluluğuna üye ülkeler arasında ekonomik entegrasyon uzun bir tarihe sahiptir ve genelde Intra-endüstri ticaret söz konusudur. Intra-endüstri ticaret Portekiz için en az önemdedir özellikle de Yunanistan içinde diğer üyelerle mukayese edildiğinde bu durumdadır. İspanya, İrlanda, İtalya ile birlikte Intra-endüstri konusunda Portekiz ve Yunanistan'a nazaran daha iyi bir durumdadır. Intra-endüstri ticaret nüfus başına brüt milli hasıla topluluk ortalamasına göre değişiklik gösteren ülkelerde daha az gelişmiş durumdadır. Bu durumda 1981 de Helpman'ın yaptığı çalışmanın sonuçlarıyla aynıdır. Helpman'a göre brüt milli hasıla farklarıyla Intra-endüstri ticaret arasında ters bir ilişki vardır. Yunanistan genelde diğer üye ülkelerle Inter-endüstri ticaret ilişkisi içindedir. Ancak ayakkabı, deri eşya ve tekstil alanlarında yüksek bir Intra-endüstri ticaret görülmektedir. Yunanistanın bazı sektörlerde rekabet gücü çok zayıftır. Bunlar genelde yüksek teknoloji gerektiren sektörler, geleneksel ürün sektörleri, makina araç ve gereci, kimya ve ilaç sanayidir.

Portekiz de genelde kuvvetli olduğu sektörlerde Inter-endüstri tarzını seçmiştir. Bazı sayısı oldukça sayılı sektörde Intra-endüstri ticaret görülmektedir. İspanya ise Portekiz ve Yunanistana nazaran daha fazla Intra-endüstri ticaret yapmaktadır. İrlanda ise topluluğun bu en az gelişmiş üç üyesine göre daha farklı bir performans göstermektedir. Yüksek teknoloji gerektiren sektörlerde performans çok yüksek olmasına karşın geleneksel endüstrilerde performans çok zayıftır. Ancak yüksek kapital ve araştırma ve geliştirme gerektiren endüstrilerde mukayeseli üstünlüğe sahiptir.

Avrupa topluluğu içinde en fazla endüstrileşmiş ülkelerde ekonomik entegrasyon iyice kurulmuş ve üretim metodları benzerleştirilmiştir. Aynı tip mallar ancak değişik branşlarda ve kalitededir. Intra-endüstri ticaret yaygın bir şekilde mevcuttur. Avrupa topluluğu içindeki az gelişmiş ülkelere iki değişik ihtisaslaşma türü önerilebilir bunlarda Inter-endüstri ihtisaslaşmayla, Intra-endüstri ihtisaslaşmasıdır.

Inter-endüstri ihtisaslaşmasında mukayeseli üstünlüğe sahip olunan sektörlerde uzmanlaşılır. Tarife dışı engellerin kaldırılması, mukayeseli üstünlüğe sahip oldukları ürünlerde ihracat seviyelerini arttırmalarına yol açar.

Bu da Inter-endüstri ihtisaslaşması derecesinin artışıyla sonuçlanır. Çalışmalar Inter-endüstri ticaretle güneydeki bu ülkelerin önemli kazançlar elde edebileceğini göstermektedir. Ancak aynı zamanda bu durum önemli riskler de taşımaktadır. Böylece bu ülkeler düşük talep büyümesi olan sektörlerde ihtisaslaşmış olacaklardır. Ayrıca bu sektörler gelişmekte olan ülkelere gelen artan rekabetle karşı karşıya kalacaktır. Bu konuda diğer bir strateji geleneksel sektörlerde artan ürün kalitesidir. Özellikle İtalya bunu ayakkabı ve giyim sektörlerinde göstermiştir.

Intra-endüstri ihtisaslaşmasında güneydeki devletler endüstriyel ihtisaslaşma modellerini pozisyonlarını kuvvetlendirmek için yüksek teknoloji gerektiren ve de artan oranlarda talep büyümesi olan sektörlerle yönelteceklerdir. Mukayeseli üstünlüğü olan sektörlerde Inter-endüstri ihtisaslaşmasında azalma olacak ve geleneksel olarak net ithalatçı oldukları sektörlerdeki performanslarında gelişme olacaktır²⁰.

Avrupa ekonomilerindeki pazar entegrasyonu topluluk pazarında Intra-endüstri ticaretin artmasına yol açmaktadır. İç pazarın tamamlanması da güneydeki devletlerin Intra-endüstri ticaretlerinin artmasına yol açacaktır. Topluluk içinde az gelişmiş ülkeler ekonomik entegrasyonla ilgili olarak Intra-endüstri ticaretlerinde bir artış göstermektedirler. 1980-87 dönemi arasında Yunanistan, İspanya ve Portekiz en yüksek Intra-endüstri artışını göstermişlerdir. Gelişmekte olan ülkelere gelen rekabetten etkilenen bu ülkeler yüksek teknoloji

gerektiren kapital yoğun sektörlerde ihtisaslaşmalarını geliştirmek zorundadırlar. Ayrıca yabancı yatırımlar bu ülkelerde bazı sektörlerde ihtisaslaşmanın artmasına yardım edebilir.

Mukayeseli üstünlükleri ve Intra-endüstri ticaret ile ilgili olarak yüksek teknoloji gerektiren sektörlerde Avrupa Topluluğunun rekabetçiliği incelendiğinde, ilk önce yüksek teknoloji gerektiren ürünlerde diğer ürünlere nazaran önemli derecede araştırma ve geliştirme olması gerektiği görülmektedir. Özellikle ilaç sanayi, kompütür, telekomünikasyon araçları, tüketici elektronikleri bu konuda önemli sektörlerdir. Bu yüksek teknoloji gerektiren ürünlerdeki rekabetçiliğin dünya ticareti içinde önemli bir yeri vardır²¹.

Sonuçta kısaca olayı ele alırsak ikinci dünya savaşından sonra dünyada hızlı bir ekonomik büyüme görüldüğü ve uluslararası ihtisaslaşma sonucunda bu büyümenin gerçekleştiği ve de bu büyüme sonucunda da çıktı artışı olduğu gözlenmiştir. Batıdaki endüstrileşmiş ülkeler özellikle imalat ürünlerinde ihtisaslaşma derecesini arttırmışlardır. Bu ihtisaslaşmanın büyük bir kısmı da Intra-endüstri ihtisaslaşması şeklinde olmuştur. Geçmişte olduğu gibi gelecek için de faydalı olacak ve de dünya ekonomisinin daha iyi bir yere gelmesine yardımcı olacaktır.

Intra-endüstri ticaret ve ihtisaslaşma Inter-endüstriye nazaran daha az düzenleme problemi gerektirmektedir. Ticaretin çıktıdan fazla büyümesine yol açmaktadır. Teknolojik değişimlerdeki ilerlemeler ve rekabet Intra-endüstri ticaret için limitsiz olanaklar açmaktadır. Büyük oranlarda araştırma ve geliştirme masrafları olmaktadır ve ürün geliştirmesi yüksek oranlarda ve hızlı olmaktadır.

Inter-endüstri ihtisaslaşmasının temeli değişik faktör bileşimlerinden ortaya çıkan ülkeler arasındaki mukayeseli maliyetlerdeki farklılıktır. Intra-endüstri ihtisaslaşması için temel ise ürün farklılaştırmasının var olması ve ölçeğe göre artan getiridir. Çeşitli üretim faktörleri ile değişik şekillerde yapılanan ülkeler genelde Inter-endüstri ihtisaslaşmasına ve ticaretine yönelmektedir. Değişik üretim faktörleri ile benzer biçimde yapılanan ülkeler ise Intra-endüstri ihtisaslaşmasına ve ticaretine yönelmektedir.

Bu durum daha ziyade benzer nüfus başına gelir, benzer kültür ve coğrafi yakınlık gösteren ülkelerde görülmektedir. GATT, AT ve EFTA tarafından gerçekleştirilen ekonomik entegrasyonlarla Intra-endüstri ihtisaslaşmasının derecesi artırılmaktadır. Intra-endüstri ihtisaslaşmasından elde edilen karlar uzun dönemde maliyet tasarrufları şeklinde ortaya çıkmaktadır. Tüketiciler ise çok sayıda değişik ürünle karşı karşıya kalarak doyuma ulaşmaktadır. Ancak Inter-endüstri ihtisaslaşmasından elde edilen düşük fiyatlar ve kaynakların

en iyi şekilde kullanımından doğan refah kazançları Intra-endüstri ihtisaslaşmasında meydana gelmemektedir.

Inter-endüstri ihtisaslaşmasında ticarete büyük düzenleme sorunlarıyla karşılaşmaktadır. Ve de Intra-endüstri ihtisaslaşmasına nazaran çok daha az potansiyel kazançlar görülmektedir. Inter-endüstri ihtisaslaşması destekleyen ve desteklenen sektörler arasında kaynak hareketi gerektirmektedir. Özellikle işgücü kısa dönemde hareket-siz olduğunda düzenleme problemi ortaya çıkmaktadır. Bunun sonucunda da geniş ölçekli işsizlik oluşmaktadır. Intra-endüstri ihtisaslaşması ise işgücünün belirli bir endüstriyi terketmesine lüzum kalmadan başarılmaktadır. Böylece yapısal işsizlik riski azalmaktadır.

Sonuçta Intra-endüstri ihtisaslaşması ülkeler için daha karlı olmaktadır.

1980 yılında UNCTAD Secreratiat tarafından ortaya konan bir çalışmaya göre endüstrileşmiş ülkeler için en karlı ticaret şeklinin Intra-endüstri ticaret olduğu ortaya atılmıştır. Ve de bunun dikey şekilde olduğu gösterilmiştir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ise yatay yapılanma farklılaştırılmış tüketici ve kapital mallarının değiş tokuş edilmesini arttırmaktadır.

Endüstrileşmiş ülkeler Intra-endüstri ihtisaslaşmasının ilerlemesi için araştırma ve geliştirmeye özel bir önem göstermek zorundadırlar.

Araştırma ve geliştirme yeni ürünlerin geliştirilmesi için anahtar faktör olmaktadır.

Avrupa Topluluğu içinde bazı ülkelerde özellikle güneydeki ülkelerde Inter-endüstri ticaretin bazı kazançlar sağladığı ancak bunun yanında bazı riskleri de taşıdığı bir gerçektir. İlk önce araştırma ve geliştirme düşük endüstrilerde ihtisaslaşmaktadır. Böylece üreticiler gelişmekte olan ülkelerle rekabette pazar paylarını kaybetmektedirler. Çünkü bu gelişmekte olan ülkeler daha fazla mukayeseli üstünlüğe sahiptirler. Özellikle tekstil, giyim ve ayakkabı sektörlerinde topluluğun korumacılığının kaldırılmasıyla güneydeki üye ülkeler gelişmekte olan ülkelere gelen artan bir rekabetle daha fazla yüz yüze gelmektedirler.

Bu ülkeler Intra-endüstri ticaretle ilgili olarak daha fazla bir teknolojik donanıma sahip olacaklar ayrıca bu yolla endüstri içindeki pozisyonlarını kuvvetlendireceklerdir. Ticaretin liberalleştirilmesinden doğan düzenleme maliyetleri de Intra-endüstri ihtisaslaşması olduğunda Inter-endüstriye oranla daha az olmaktadır. Sonuçta Avrupa Topluluğu içinde diğer üyelere nazaran daha az gelişmiş ülkelere kısa dönemde mukayeseli üstünlüklere dayalı Inter-endüstri ticaret daha karlı gözükmektedir. Ancak uzun dönemde bu ülkeleri birçok risk beklemektedir. Çünkü mukayeseli üstünlüklerin dinamikleri gelişmekte olan ülkelerin lehinde işlemektedir.

KAYNAKLAR

- Aquino, A., "Intra-Industry trade and Inter-industry specialization as concurrent sources of international trade in manufactures", *Weltwirtschaftliches Archiv.*, 114, 1978.

- Balassa, B., "Trade liberalization and revealed comparative advantage", *The Manchester School of Economic and Social Studies*, XXXIII, 1965.

- Brander, J.A., "Intra-industry trade in identical commodities", *Journal of International Economics*, 11, 1981.

- Caves, R.E., "Intra-industry trade and market structure in the industrial countries", *Oxford Economic Papers*, Vol.33, July 1981.

- Commission of the European Communities, *European Economy-International trade of the EC*, No: 39, March, 1989.

- Commission of the European Communities, *European Economy-Social Europe, The impact of the internal market by industrial sector: the challenge for the MSS*, Special Edition, 1990.

- Commission of the European Communities, *European Economy-The economies of 1992*, No:35, March, 1988

- Eden, S.H. Yu, "Inter-industrial externalities, Technical Progress and Welfare", *Southern Economic Journal*, 54 (2), Oct. 1987.

- Glejser, H.K., Goossens and Vanden Eede, "Inter-industry and Intra-industry specialization do occur in world Trade", *Economics Letters*, 3, 1979.

- Greenaway, D. and P.K.M. Tharakan, *Imperfect Competition and International Trade*, Wheatsheaf Books LTD., 1986.

- Grubel, H.G. and P.J. Lloyd, "The empirical measurement of intra-industry trade", *Economic Record*, 47, 1971

- Grimwade, N., *International Trade, New Patterns of Trade, Production and Investment*, Routledge, 1989.

- Krugman, P., "Intra-industry specialization and the gains from trade", *Journal of Political economy*, 89, 1981.

- Lloyd, P.J. "The Non-Equivalence of the Classical and Factor Proportions Explanations of International Trade", *The Manchester School*, 38, March 1970.

- Sleuwaegen, L. and Yamawaki, H., "The formation of the European common market and changes in market structure and performance", *European Economic Review*, No. 32 (7).

DİPNOTLAR

- 1 Intra-Endüstri ticaret en genel anlamıyla bir ülkenin aynı veya benzer malları aynı zamanda ithal ve ihraç etmesidir. Bu konudaki standard referans/ tanım Grubel ve Lloyd'a aittir.
- 2 Mukayeseli Üstünlükler teorisi klasik veya Ricardoya ait şekliyle ele alınmaktadır.
- 3 Faktör Oranları Teorisi özellikle Heckscher, Ohlin ve Samuelson tarafından geliştirilmiştir. Bazı ekonomistlerce H-O-S Modeli olarak ele alınmaktadır.
- 4 Lloyd, P.J., "The Non-Equivalence of the Classical and Factor Proportions Explanations of International Trade", The Manchester School, 38, March 1970, pp 45-47; Balassa, B., "Trade liberalization and revealed comparative advantage", The Manchester School of Economic and Social Studies; XXXIII, 1965, pp. 99-103; Eden S.H. Yu, "Inter-Industrial externalities, Technical Progress and Welfare", Southern Economic Journal, 54 (2), Oct. 1987, pp. 412-418.
- 5 Glejser, H.K., Goossens and Vanden Eede, "Inter-Industry and Intra-Industry specialization do occur in World Trade", Economics Letters, 3, 1979, pp 261-265
- 6 Grubel, H.G. and P.J. Lloyd, "The empirical measurement of intra-industry trade", Economic Record, 47, 1971, PP. 444-451; Aquino, AE., "Intra-industry trade and inter-industry specialization as concurrent sources of international trade in manufactures", Weltwirtschaftliches Archiv., 114, 1978, pp. 275-282
- 7 Grimwade, N., International Trade, New Patterns of Trade, Production and Investment, Routledge, 1989, pp. 101-106.
- 8 Brander, J.A., "Intra-industry trade in identical commodities", Journal of International Economics, 11, 1981, pp 1-9.
- 9 Grimwade, 1989, p.114.
- 10 1983 yılında Brander ve Krugman tarafından geliştirilmiştir.
- 11 1979 yılında Krugman, 1980- Lancaster ve 1981-Helpman tarafından belirli bir endüstriye ait ürünlerdeki intra-endüstri ticaretin genişliğinin, ürün farklılaştırma derecesi ile pozitif bir ilişki içinde olduğu ifade edilmiştir.
- 12 Grimwade, 1989, p.126.
- 13 Ibid, p.127.
- 14 Ürün farklılaştırması ile ilgili olarak Caves reklam giderlerinin intra-endüstri ticaret seviyesini olumsuz etkilediğini ileri sürmüştür. Caves, R.E., "Intra-industry trade and market structure in the industrial countries", Oxford Economic Papers, vol. 33 July 1981, pp. 203-207
- 15 Grimwade, 1989, pp. 136-137
- 16 Krugman, P., "Intra-industry specialization and the gains from trade", Journal of Political economy, 89, 1981, pp. 959- 963.
- 17 Greenaway, D. and P.K.M. Tharakan, Imperfect Competition and International Trade, Wheatsheaf Books LTD, 1986, pp. 34-40
- 18 40 sektör, 12 ülkenin endüstriyel yapıları ve tarife-dışı engeller gözönünde tutularak belirlenmiştir. Commission of the European Communities, European Economy- The economies of 1992, No:35, March, 1988, pp. 105-107
- 19 Sleuwaegen, L. and Yamawaki, H. "The formation of the European common market and changes in market structure and performance", European Economic Review, No: 32 (7) 1988, pp. 1451-1460
- 20 Commission of the European Communities, European Economy-Social Europe, The impact of the internal market by industrial sector: the challenge for the MSS, Special Edition, 1990, pp. 157-165
- 21 Commission of the European Communities, European Economy-International trade of the EC. no:39, March, 1989, pp. 71-81

AVRUPA PARA BİRLİĞİ HEDEFİ VE ECU'NÜN KULLANIMININ YAYGINLAŞMASININ DÜNYA PARA SİSTEMİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Ayşe İlğân NECİPOĞLU*

25 Şubat 1957 tarihinde Roma Antlaşması'nın imzalanışından sonra Ortak Pazarın kuruluşuna yönelik çalışmalar başlamış ve başarı ile neticelenmiştir. Ancak, Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun kuruluşundan yıllar sonra malların, kişilerin, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımlarına ilişkin fiziki, teknik ve mali engellerin sadece kısmen kaldırılmış olduğu görüldüğünden Avrupa iç pazarının kurulmasına karar verilmiştir. Tek pazarın kuruluşunun getireceği faydalardan optimal düzeyde faydalanılabilmesi için Toplulukta ekonomik ve parasal birliğin sağlanarak ECU'nun Avrupa Topluluğu'nun tek parası haline getirilmesi hedeflenmektedir. Bu amaca yönelik olarak 14 Haziran 1985 tarihinde yapılmış olan Avrupa Zirvesinde Avrupa Komisyonu Başkan Yardımcısı Lord Cockfield'in 1992 senesine kadar varolan fiziki, teknik ve mali engellerin aşılması ile iç pazarın tamamlanmasına ilişkin hazırlanmış ve sunmuş olduğu beyaz kitap kabul edilmiştir.

Avrupa entegrasyonu'nun sağlamlaştırılması ve hızlandırılması amacı ile Avrupa Komisyonu, Jacques Delors'un başkanlığında, Avrupa Tek Senedini hazırlamıştır. Tek senet 1 Temmuz 1987 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Avrupa tek senedinin odak noktasını Avrupa iç pazarının tedricen oluşturulması teşkil etmekte olup, üye devletler arasında ekonomik ve parasal birliğin sağlanması, araştırma ve teknoloji alanında işbirliğinin temin edilmesi, Topluluğun sosyal politikasının ve çevreyi koruma politikasının oluşturulması hedeflenmektedir.

Avrupa iç pazarının oluşturulabilmesine yönelik olarak varolan fiziki engeller malların ve kişilerin serbest dolaşımlarında karşılaştıkları formalitelerdir. Bunlar polis kontrolleri, gümrük kontrolleri, tarım ve veterinerlik kontrolleridir. Gümrük kontrollerinin kaldırılması ile birlikte, 1993 yılından itibaren bütün bu kontroller değişik biçimlerde yapılacaktır. Hayvan ve bitki sağlığı ile ilgili sertifikalar gerek menşe ülkesinde gerekse de Topluluk içi dolaşımında kullanılmak üzere ulusal seviyede verilecektir. Tarım ürünleri için fark giderici tutar sistemi kaldırılacaktır. Üçüncü ülke menşeli veya varışlı ürünler ile ilgili bütün formaliteler Topluluğun dış sınırlarında tamamlanacaktır. Ayrıca, ulusal kota sisteminden Topluluk kota sistemine dönüşecektir. 1993 yılından itibaren Avrupa vatandaşları özel seyahatlerinde yıllardan beri uygulanmakta olan polis fişini doldurmak mecburiyetinde kalmayacaklardır. Polis kontrolleri uluslararası terörizme karşı yapıldıklarından, bunların kaldırılması ancak ulusal merciler arasında işbirliğinin pekiştirilmesi ve Topluluğun dış sınır kontrollerinin sıkılaştırılması

* İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü AT Ekonomik Yapısı, Doktora öğrencisi

si kaydıyla mümkün olabilecektir.

Teknik engeller, üye devletlerde üretilen ürünler için farklı ulusal kural ve normların bulunması, sermayenin serbest dolaşımında karşılaşılan engeller ve kamu pazarlarının sadece ulusal üreticilere ayrılmış olmasıdır. Bu sorunun halledilebilmesi için uyulması zorunlu olan minimum sağlık ve emniyet koşulları saptanarak karşılıklı tanıma stratejisi uygulanacaktır. Bu Toplulukta karşılıklı itimat ilkesinin uygulanmasıdır, yani bir üye ülkede, üretilen bir ürün normlar ve teknik kurallar farklı olsa bile diğer bir üye ülkede serbestçe satılabilecektir. Ancak, bunu yaparken Topluluk uyulması zorunlu olan minimum sağlık ve emniyet koşullarının saptanmasına karar vermiştir. Böylece, Topluluk her ürün için kendine mahsus Avrupa normlarını ve kurallarını geliştirmiş olacaktır. Avrupa Topluluğu Komisyonu CEN-CENELEC nezdinde toplanarak normlaştırma çalışmalarını yürüten profesyonellerin ve ulusal yetkili birimlerin teklifi üzerine uyulması zorunlu olan minimum kriterleri oluşturmaktadır. AT minimum kriterlerine ya da normlarına uygunluk sertifikaları ulusal seviyede çalışan deney laboratuvarları veya sertifika örgütleri tarafından verilmektedir. Diğer bir problem ise, kamu pazarlarının ve özellikle su, enerji, ulaşım, telekomünikasyon ve savunma pazarlarının ulusal üreticilere ayrılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu durum, Roma Antlaşması'nın üye devletler arasında mal ve hizmetlerin serbest dolaşımı ilkesine aykırıdır. Komisyon, bu sektörlerin aşamalı olarak açılmalarını sağlayarak, 1992 senesine kadar, kamu pazarlarının Avrupa iç pazarının dışında kalmalarını önleyecektir. Ayrıca, diğer sektörlerde olduğu gibi sermaye piyasasında da, 1992 yılına kadar, Komisyon, sermaye ve mali hizmetlerin serbest dolaşımını, banka ve sigorta şirketlerinin istedikleri üye devlette serbestçe yerleşebilmelerini, Avrupa vatandaşlarının Topluluğun neresinde olurlarsa olsunlar en yüksek oranda borç alabilmelerini, dile-dikleri sigorta şirketine sigorta olabilmelerini ve kredi kartlarını Topluluğun her yerinde kullanabilmelerini temin edecektir. 1 Temmuz 1990 tarihinde, 8 üye devlet sermaye hareketlerini serbestleştirmişlerdir. Belirli bir geçiş döneminden sonra diğerleri de aynı şekilde sermaye hareketlerini serbest bırakacaklardır.

Mali engeller, üye devletlerde ürünlerin farklı dolaylı vergi oranlarına tabi olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu durumdan ötürü, kaçakçılığı önleyebilmek için sınırların varlığına ve gümrük memurlarının mevcudiyetine ihtiyaç duyulmaktadır. Komisyon üye devletlerin KDV oranlarını birbirlerine yakınlaştırmayı hedeflemektedir. Bunu yaparken, KDV oranları arasındaki farklılığın ± 5 puanı geçmemesine dikkat edilecektir. Ayrıca, üye ülkelerde alkollü içkilerden, petrol ürünlerinden ve tütünden alınan dolaylı vergilerde (droit d'accise) harmonize edilecektir.

Ekonomik ve parasal birlik kavramı bir bütündür. Parasal birlik değiştirilemez şekilde sabitleştirilmiş döviz kurları ya da tek bir döviz kuru şeklinde tanımlanabilir. Ekonomik birlik, parasal birlik ile birlikte, tam olarak işlemesi kaçınılmaz olan kurallar bütünüyle iç sınırsız bir ortak pazar şeklinde karakterize edilir ¹. Ekonomik birlik üye devletlerin ortak iktisadi hedefleri olmasını ve müşterek politikalar geliştirmelerini gerektirmektedir.

Parasal birliğin oluşturulabilmesi için paraların tam konvertibilitesi, sermaye hareketlerinin tam liberasyonu sağlanarak bankacılık ve finans piyasalarının tam entegrasyonun temin edilmesi, dalgalanma marjlarının kaldırılarak döviz kuru partilerinin serbestleştirilmesi gerekmektedir. Bu üç şarttan ilk ikisi tek pazar programının tamamlanması ile birlikte sağlanacaktır. Üye ülkelerin döviz kurları sabitleştirildiğinde ise parasal birlik için gerekli olan en önemli şart yerine getirilmiş ve tek bir parasal alan oluşturulmuş olacaktır.

Ekonomik birlik ise aşağıda belirtilmiş bulunan şu dört temel unsuruyla birlikte tanımlanabilmektedir:

- İçerisinde kişilerin, malların, hizmetlerin ve sermayenin hareket edebildiği tek bir pazar ².
- Piyasa mekanizmasını güçlendirmeyi hedefleyen rakebet politikası ve diğer tedbirler ³.
- Yapısal değişme ve bölgesel gelişmeyi hedefleyen ortak politikalar ⁴.
- Bütçe politikalarıyla da ilgili olarak bağlayıcı kurallar getiren makroekonomik politikada koordinasyon ⁵.

Avrupa'da ekonomik ve parasal birlik oluşturulmasının birçok faydaları ve maliyeti vardır. Ekonomik ve parasal birliğin sağlanması döviz kuru değişikliklerini, belirsizliklerini ve muamele masraflarını ortadan kaldıracığından, bu durum yatırımlar, ekonomik büyüme ve istihdam üzerinde olumlu etkiler yaratarak verimliliğin artmasına neden olacaktır ⁶. Fiyat istikrarının sağlanması kaynakların verimli şekilde kullanımını temin edeceğinden ekonomik ve parasal birlik açısından zaruri bir durumdur ⁷. Kamu finansmanı açısından ise, ekonomik ve parasal birliğin sağlanması ile birlikte faizler düşeceğinden ve döviz kuru belirsizlikleri ortadan kalkacağından, bu durum üye ülkelerin ulusal bütçelerini rahatlatacaktır ⁸.

Ekonomik ve parasal birliğin sağlanması ile birlikte uluslararası alanda ECU başlıca beynelmînel paralardan biri haline geleceğinden, Topluluk bankaları ve firmaları alışverişlerinin daha büyük bir kısmını kendi paraları ile yapma avantajını edebileceklerdir ⁹. Ayrıca, bu durum parasal otoritelere dış rezervlerden tasarruf etme imkânını sağlayacak ve onların bazı beynelmînel seigniorage kazançlar temin etmelerine neden olacaktır ¹⁰.

Ancak, para bağımsızlığın merkezidir ¹¹. Toplulukta tek bir para kullanımına geçilmesi ile birlikte üye devletlerin merkez bankaları seigniorage (yani, para basma hakkından feragat etme mecburiyetinde kalacaklarından ekonomilerini istedikleri gibi yönlendiremeyeceklerdir.

Birinci safha ekonomik ve parasal birliğin başlangıcıdır. 1 Temmuz 1990 tarihinde başlamış bulunmaktadır. Mevcut kurumsal yapı dahilinde izlenen ekonomik ve parasal politikaların daha sıkı koordinasyonunu hedeflemektedir. İç pazarın tamamlanması ve üye ülkeler arasındaki farklılıkların konsolide bütçe programları ve gerekli bölgesel ve yapısal politikalarla azaltılması konuları üzerinde durmaktadır. Bu aşamada bütün üye ülke paralarının döviz kuru mekanizmasına katılmasının gayret edilecek ve Avrupa Para Sisteminin öngörülen dalgalanma marjları dahilinde dalgalanmalarına çalışılacaktır. Bu safhada Avrupa Para Sistemi üye ülkelerin merkez bankaları arasında varolan bir anlaşma ile yürütülmektedir. Avrupa Topluluğuna üye olan bütün ülke yetkilileri 9-10 Aralık 1991 tarihlerinde Hollanda'nın Maastricht kentinde biraraya gelerek Topluluğa gerek askeri ve siyasi nitelik kazandıran gerekse de ekonomik ve parasal birliğe götüren Avrupa Birliği Anlaşmasını imzalamışlardır. Bu anlaşmaya göre birinci safhanın 1993 senesinin Aralık ayı sonunda tamamlanması öngörülmektedir.

İkinci safhada ekonomik ve parasal birliğin temel yapısı ve organları oluşturulacağından, bu safha gerek teknik gerekse de yasama açısından yoğun hazırlıklar içermektedir. İkinci aşama final safhaya doğru bir geçiş dönemi olarak görülmelidir; politikalarla ilgili kararlarda nihai sorumluluk ulusal idarelerde olmakla birlikte, bu aşama toplu karar mekanizmasına yolaçan bir deneme sürecidir. ¹². Maastricht'te alınan kararlara göre bu safhanın başlangıcında üye devletlerin izledikleri parasal politikaların düzenlenmesini hızlandırmak, ECU'nün kullanımının yaygınlaştırılmasını sağlamak ve EUROFED'in kuruluşuna yardımcı olmak amacıyla Avrupa Para Enstitüsü (EMI-European Monetary Institute) kurulacaktır. Parasal alanda bu safhanın başlıca özelliği Avrupa Merkez Bankaları Sistemi (ESCB-European system of Central Banks) veya EUROFED adında bir kurumun oluşturularak bunun para ile ilgili diğer kurumları (Avrupa Parasal İşbirliği Fonu, Merkez Bankaları Güvernörleri Komitesi, alt komiteler vs) kendi bünyesine dahil etmesidir. Bu aşamada üye devletlerin merkez bankalarının faaliyetlerinin koordinasyonunda faal olarak yer aldığı yoğun bir hazırlık dönemi olacaktır. Ayrıca, EUROFED Avrupa Parasal İşbirliği Fonu'nun yapmakta olduğu görevi üstlenecek, faiz oranlarının belirlenmesinde ve parasal hedeflerin tanımlanmasında gitgide daha aktif rol oynayacak ve ECU'nün Topluluğun tek parası haline gelebilmesi için gereken tüm çalışmaları yapacaktır.

Ekonomik alanda ise anlaşmada, üye devletlerin hedeflerinin ekonomik faaliyetlerin uyumlu gelişimini, istikrarı arttırmayı, sürekli ve dengeli büyüymeyi, hayat standardına yükselmeyi, ekonomik ve sosyal birleşmeyi temin etmek olduğu belirtilmelidir ¹³. Roma Antlaşması ile birlikte gereken kurumsal düzenleme kurulmuş olduğundan, mevcut kurumsal yapıya ek olarak yeni bir kurumun oluşturulmasına gerek yoktur. Avrupa Parlamentosunun, Avrupa Konseyinin, Bakanlar Konseyinin ve Avrupa Komisyonunun görevleri artırılarak, bu kuruluşlar gelişmelere uyum sağlayacak duruma getirileceklerdir. Maastricht zirvesinde alınmış bulunan karara göre bu safha en erken 1996 en geç 1998 yılının sonunda sona erecektir.

Üçüncü safhaya 1997 ya da 1999 senesinin Ocak ayında geçilmesi öngörülmektedir. Maastricht zirvesinde alınmış bulunan karara göre 1996 senesinde, tüm üye ülkelerin maliye bakanları biraraya gelerek Avrupa para Enstitüsü ile Avrupa Komisyonu'nun hazırlamış oldukları raporları inceleyerek hangi üye ülkelerin tek para sistemine geçmeye hazırlıklı olduklarını belirleyeceklerdir. En az 7 üye ülke tek para sistemine geçmeye hazırlıklı olduğu takdirde, Avrupa Konseyi, nitelikli oy çoğunluğu ile, bu ülkelerin üçüncü aşamaya geçişlerine karar verecektir. Aksi takdirde, sadece anlaşmada belirtilen kriterleri sağlayan ülkeler, sayıları nazarı dikkate alınmaksızın, otomatik olarak üçüncü safhaya geçebileceklerdir. Üçüncü safhaya katılma koşulları şöyledir: En iyi performansı gösteren üç üye ülke belirlenecektir. Bu safhaya katılacak olan diğer ülkelerin enflasyon ve uzun vadeli faiz oranları, sırası ile en fazla %1.5 ile %2 arasında farklılık gösterebilecektir ¹⁴. Buna ek olarak, bu ülke parasının son 2 sene zarfında, Avrupa Para Sistemi'nin döviz kuru mekanizmasında istikrarlı bir tutum sergilemiş olması ve çok büyük bir bütçe açığının bulunmaması icabetmektedir ¹⁵. Bütçe açığına ilişkin olarak iki değer referans olarak kullanılacaktır; gerçek bütçe açığının gayrisafi milli hasılanın %3'ünü geçmemesi ve devlet borçlarının gayrisafi yurtiçi hasılanın %60'ından fazla olmaması gerekmektedir ¹⁶. Üçüncü aşamaya geçebilecek performansı gösteremeyen ülkeler gerekli kriterleri yerine getirene kadar tek para sisteminin dışında kalacaklardır. Bu tür esneklikten faydalanacak olan üye devletlerin EUROFED'de temsilcileri bulunacak fakat oy kullanma hakları olmayacaktır.

Avrupa Topluluğu'na üye ülkeler 1969 yılında ekonomik ve parasal alanda bütünleşmeye karar vermişlerdir. Bunun dört nedeni vardır:

1- Topluluk bir parasal birlik oluşturarak dolar karşısında daha kuvvetli olmayı arzu etmekteydi ¹⁷.

2- 1968-1969 yıllarında yaşanan para krizi üye ülkelere ortak bir uluslararası para politikası uygulanması gereğini göstermişti ¹⁸.

3- Roma Antlaşmasında belirtilen geçiş dönemi 31 Aralık 1969 tarihinde sona ermekte olduğu halde, gümrük birliği kararlaştırılmış olan bu tarihten önce gerçekleştirilmiş ve ortak bir tarım politikası oluşturulmuş olduğundan, Topluluğa üye olan ülkeler yeni bir atılım yapmanın gereğini duy-maktaydılar¹⁹.

4- Fransa Ortak Tarım Politikasından en çok yararlanan ülke idi²⁰. Bu politikaya göre her bir tarım ürünü Topluluğa üye olan her ülkede aynı fiata satılması gerektiğinden, bu politikanın devam ettirilebilmesi için sabit kur sisteminin uygulanmasını arzu etmekteydi²¹.

Pierre Werner'in hazırlamış olduğu 8 Ekim 1970 tarihli rapor, 1980 yılına kadar Topluluk üyeleri arasında ekonomik ve parasal birliğin oluşturulmasını öngörmekte ve bunun evrelerini tasvir etmektedir. Werner Planı'nın içeriği şöyledir:

1- Malların, kişilerin, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımı²².

2- Üye ülkelerin milli para birimlerinin tam konvertibilitesi, değişmez şekilde sabit döviz kurları, daha ilerideki bir tarihte mevcut milli paraların ortak bir para birimi ile değiştirilmesi²³.

3- Toplulukta ortak para ve kredi politikalarını uygulanması²⁴.

4- Üye devletlerin bütçe politikalarını belirlemede Topluluğun dolaysız olarak etkide bulunması²⁵.

5- Toplulukta dengeli ve uyumlu bir gelişme için ortak bir bölgesel olarak etkide bulunması²⁶.

6- Toplulukta ortak bir merkez bankasının kurulması²⁷.

7- Karar alma sürecinin milli devletlerden Topluluk kurumlarına aşamalı olarak devredilmesi²⁸.

1971 yılında başlayan para bunalımı üye ülkelerin uygulama safhasını daha ileri bir tarihe bırakmalarına neden olmuştur. 18 Aralık 1971 tarihinde Topluluk üyeleri, Onlar Grubunun diğer üyeleri ile birlikte Washington'da bir araya gelerek Smithsonian Anlaşmasını imzalamışlardır. Bu anlaşma, ulusal paraların dolar paritesi civarında toplamı % 4.5 oranında dalgalanmalarını öngörmekteydi. Bu durumda, eğer bir ülkenin parası diğer bir paraya göre değer kaybedip alt sınıra düşerken diğer bir para değer kazanıp üst sınıra ulaşmış ise, her iki milli paranın arasındaki çapraz kur farkı %9 olacaktır. Topluluğa üye ülkelerin ulusal paralarının birbirlerine göre kurları %9 oranında değiştiği takdirde, Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun amacı olan tarımsal ve sınai ürünler için tek bir fiyat oluşturma hedefine ulaşamayacaktır ve dolayısıyla Toplulukta ekonomik bütünleşme gerçekleştirilemeyecektir.

Topluluğa üye olan ülkeler Smithsonian Anlaşmasında öngörülen dalgalanma marjını çok

yüksek bulduklarından, 1971 yılının Şubat ayında aldıkları kararlara değişiklik getirerek 1972 senesinde ulusal paralar arasındaki toplam dalgalanma marjını $\pm$ % 2.25'e indirmişler, ancak Smithsonian Anlaşmasının öngördüğü şekilde paralarının dolara karşı olan bağılıklarını devam ettirmişlerdir. Bu şekilde, üye devletler birbirlerine karşı $\pm$ % 2.25'lik sınır içinde dalgalanırken, dolara karşı $\pm$ % 4.5'luk sınır içinde dalgalanmaya devam etmişlerdir. Bu iki yönlü sabit kur sistemine "Tüneldeki Yılan" (Snake in the Tunnel) denilmektedir. $\pm$ % 2.25'lik sınır yılının $\pm$ % 4.5'luk sınır ise "tünelin" genişliğini göstermektedir. Yılanın tünelde kalabilmesini sağlamak amacıyla müdahalelerin dolarla yapılmasına, üye ülke paralarının yılan içinde kalabilmelerini sağlamak amacıyla müdahalelerin Topluluk paraları ile yapılmasına karar verilmiştir.

Avrupa Parasal İşbirliği Fonu (EMCF- European Monetary Cooperation Fund) 1973 yılının Nisan ayında kurulmuştur. Avrupa Parasal İşbirliği Fonu'nun ilk dönemi ile ilgili görevleri şunlardır;

1- Döviz kurlarının dalgalanma marjlarını daraltmak için merkez bankaları arasında uyumlu hareket ve işbirliği sağlamak;

2- Topluluk paralarıyla yapılan müdahalelerin ve Topluluk içi borç tasfiyelerinin çok taraflı oluşturulması (multilateralization);

3- Bu amaçla Avrupa Hesap Birimini bir araç olarak kullanmak;

4- Şubat 1970'de oluşturulan merkez bankaları arasındaki kısa vadeli parasal destekleme sistemi ile ilgili olarak verilen ödüncüleri yönetmek²⁹.

Dolar bunalımının devam etmesi üzerine 12-13 Şubat 1973 tarihlerinde Avrupa ve Japon döviz piyasaları kapatılmış ve dolar %10 oranında devalüe edilmiştir. 12 Mart 1973 tarihinde Avrupa Konseyi yılan uygulamasının devam ettirilmesine ve Tünelin dışına çıkılmasına karar vermiştir.

1973-1978 yılları arasında Topluluğun döviz kuru sistemi ortaya çıkan olaylara göre şekillenen ve birbirinden uyumsuz bir yapı sergilemekteydi.

1975 senesinde yeni hesap birimi (EUA- Europas) oluşturulmuş ve her üye ülke parasının bu para sepeti içindeki ağırlığı gayri safi milli hasılasına, Topluluk içi ticaret haddine ve kısa vadeli parasal destekleme sistemi içindeki payına göre hesaplanmaktadır. Bu yeni hesap biriminin Avrupa Kalkınma Fonunda (EDF- European Development Fund), Avrupa Yatırım Bankasında (European Investment Fund) ve 1 Ocak 1976 tarihinden itibaren Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğunda kullanılmasına karar verilmiştir.

Topluluk ülkeleri, 1978 yılının Temmuz ayından Bremen doruğunda ekonomik ve parasal işbirliğini gerçekleştirmeye karar vermişlerdir. Amaç Avrupa'nın parasal bakımdan istikrara kavuşmasını sağlamaktı. 1978 yılında Avrupa Para Birliğine

yönelik çalışmaların sıkı bir şekilde ele alınarak hızlanmasının başlıca iki nedeni vardı:

1. Amerika Birleşik Devletleri doların değerinin piyasa şartları tarafından belirleneceğini açıklamıştı³⁰. Aynı yılın Kasım ayında bu niyetinden vazgeçtiğini belirtmiş olmasına rağmen, bu tavır Batı Almanya'yı endişeye düşürmüştür zira doların değer kaybetmesi Markın değer kazanması anlamına gelmekteydi³¹. Mark'ın değeri yükseldiği takdirde Alman ihracat sektörü bir talep daralması ile karşı karşıya kalacak, ihracatın azalması bu sektöre olan yatırımların azalmasına yolaçacak ve dolaşısıyla işsizlik sorunu ortaya çıkacaktı³². Bu problemleri önleyebilmek amacı ile Alman Merkez Bankası piyasadaki fazla dolarları satın alarak piyasaya Mark sürecek, ancak bu da Batı Almanya'da fiyat artışlarına neden olacaktı³³.

2. Avrupa'nın birleşmesine yönelik faaliyetlerin devamlı surette liderliğini yapmış olan Fransa ve Batı Almanya'daki siyasi ortam bu atılıma hazır-
dı³⁴.

Avrupa Konseyi, 5 Aralık 1978 tarihinde Brüksel'de toplanarak Avrupa Para Sistemi'nin 1 Ocak 1979 tarihinde yürürlüğe girmesine karar vermiştir. Ancak, Ortak Tarım Politikası çerçevesinde yer alan telâfi edici meblağlar ile ilgili bazı görüş ayrılıkları ortaya çıktığında Avrupa Para Sistemi 13 Mart 1979 tarihinde uygulamaya konulmuştur.

ECU (European Currency Unit, yani Avrupa Para Birimi), Avrupa Topluluğu'nun 13 Aralık 1978 tarihli ve 3180/78 sayılı Konsey Kararnamesi ile birlikte oluşturulmuş ve 13 Mart 1979 tarihinden itibaren Avrupa Para Sisteminde kullanılmaya başlanmıştır³⁵. ECU üye ülke paralarının belirli sabit miktarlarından oluşan bir sepet para birimidir. ECU sepetine dahil olan herbir üye ülke parasının ağırlığı Topluluk içindeki ticaret payına, o ülkenin gayri safi milli hasılasına ve kısa vadeli parasal destek mekanizmasındaki kotasına bağlıdır. Bütün üye ülke paralarının yüzde olarak ağırlıklarının toplamı 100'e eşittir. Döviz kuru mekanizmasına dahil olan ve olmayan bütün üye ülke paralarının ECU içinde belirli ağırlıkları bulunmaktadır. Yunan Drahmisi sepetin birinci beş yıllık gözden geçirilme işlemi sonunda 15 Eylül 1984 tarihinde, İspanyol Pesetası ve Portekiz Escudosu ise ikinci beş yıllık gözden geçirilme işleminin sonunda, 19 Haziran 1989 tarihinde kararlaştırılmakla beraber, 21 Eylül 1989'da ECU sepetine dahil edilmiştir³⁶.

ECU sepetinde yeralan para birimlerinin nisbi ağırlıkları Avrupa Para Sisteminin kuruluşundan bugüne kadar değişmiştir. ECU sepeti yeniden düzenlenebilir; Avrupa Konseyi'nin 5 Aralık 1978 tarihli kararnamesinin 2.3 sayılı maddesinin A fıkrası sepetin yeniden gözden geçirilmesi ile ilgili koşulları şu şekilde belirlemektedir: "ECU'yü oluşturan paraların ağırlıkları yeniden gözden geçirilecektir³⁷. Gerekli olduğu takdirde, sistemin yürürlü-

ğe girmesinden 6 ay sonra yeniden tetkik edilecek ve o tarihten itibaren bu işlem her beş senede bir veya ECU'yü oluşturan paraların bir tanesinin ağırlığı %25 nispetinde değiştiği takdirde, ilgili ülkenin talebi üzerine tekrarlanacaktır³⁸. Yeniden gözden geçirilme işlemi üye ülkeler arasında müştereken kabul edilmelidir³⁹. 17 Eylül 1984 tarihinde ECU sepeti yeniden gözden geçirilerek Yunan drahmisi sepete dahil edilmiş ve ekonomik kriterler dikkate alınarak sepette bulunan üye ülke paralarının nispi ağırlıkları değişikliğe uğramıştır. Yine aynı şekilde, 21 Eylül 1989 tarihinde, İspanyon Pesetası ve Portekiz Escudosu ECU sepetine dahil edilmiş ve üye ülkelerin iktisadi durumları gözönünde bulundurularak sepette bulunan paraların nispi ağırlıkları değiştirilmiştir.

13 Aralık 1978 tarihinde, Avrupa Konseyi ECU'yü oluştururken Avrupa Para Sistemi içerisinde şu fonksiyonları yerine getirmesini öngörmüştür:

1. Kambiyo kuru mekanizmasının temel ölçüsü, yani numeraire olması⁴⁰.
2. Sistemi üye olan ülkeler arasındaki piyasa kur farklılaşmasının temel ölçüsü, yani indicator olması⁴¹.
3. Kambiyo piyasalarındaki müdahalelerin ve kredi mekanizmasının ölçü birimi olması⁴².
4. Avrupa Topluluğu'nun parasal kuruluşlarının ödeme aracı olması⁴³.
5. Uzun dönemde ECU'nun uluslararası rezervlerde yeralan bir para birimi ve uluslararası kredi ve maliye aracı olarak gelişmesine karar verilmiştir⁴⁴.

ECU cinsinden rezervler "döner swap düzenlemeleri" (revolving swap arrangements) aracılığı ile yaratılmaktadır. Döner swap mekanizması gereğince Topluluğa üye olan ülkeler, üç aylık bir süre için, sahip oldukları altın ve dolar rezervlerinin %20'sini Avrupa Parasal İşbirliği Fonu'na aktarmakta ve bu sürenin sonunda vermiş oldukları altınları ve dövizleri geri alarak, daha sonra bunları tekrar ECU ile değiştirmektedirler. Dolayısı ile, merkez bankaları tarafından yaratılmakta olan ECU'nün miktarı, altının ve Amerikan dolarının fiyatı olmak üzere Avrupa'ya bağlı olmayan faktörler tarafından belirlenmektedir.

Döviz kuru mekanizmasında İkili Merkezi Pariteler ve Parete Grid Temeli ve Maksimum Sapma Eşiği olmak üzere iki tür dalgalanma marjı bulunmaktadır:

İkili Merkezi Pariteler ve Parite Grid Temeli: "Merkezi" (esas) kurlar kur sistemine müdahale etmenin bir yolunu oluşturmaktadırlar. Topluluk üyeleri arasında oluşan kurlar belirli üst ve alt sınırlar arasında dalgalanabilmektedirler. Topluluk üyeleri kendi aralarındaki bu sınırlı dalgalanma sis-

temine süper yılan adını vermişlerdir ⁴⁵. Avrupa Para Sistemi çerçevesinde "merkezi" (esas) kurlara herbiri $\pm$ % 2.25 olmak üzere üst ve alt sınırlar tanınmış olup, bu sınırlar geçici bir süre için İspanya ve Portekiz için $\pm$ %6'lıktır. Görüldüğü gibi, "merkezi" (esas) kurlar ile üst ve alt sınırlar, yani müdahale eşikleri, süper yılanı oluşturmaktadırlar. Fiili kurlar müdahale eşiklerini aşamadıkları sürece ilgililer hiçbir müdahalede bulunmamaktadırlar. Kurlar bu sınırları aştıkları takdirde ise, ilgililer biraraya gelerek kurların bu sınırlar dahilinde kalmasını sağlamakla yükümlüdürler. Bu tür müdahale, değeri tavana ulaşan paranın satılması, değeri tabana yaklaşan paranın ise alınması şekline olmaktadır. Bu tür müdahaleler için gerekli olan fonlar, Avrupa Para Sistemi çerçevesinde, ECU üzerinde birimlendirilmiş olarak, ilgili merkez bankalarından tedarik edilebilen krediler aracılığı ile sağlanmaktadır. Bu mekanizma gereğince, ödünç alan merkez bankası ECU üzerinden borçlu, ödünç veren merkez bankası ise ECU üzerinden alacaklı olmaktadır. Borçlu olan merkez bankası alacaklı olan merkez bankasına ECU üzerinden faiz ödemektedir. Bu tür müdahalelerde bulunan merkez bankaları arasındaki borç-alacak denklik işlemi (settlement) Avrupa Parasal İşbirliği Fonu tarafından yapılmaktadır. Gücü zayıflamış olan parayı desteklemek yetmediği takdirde sınırların kendisi değiştirilebilmektedir. Bu işleme ikili merkezi kurlarda ayarlama (realignment) denilmektedir.

Sapma eşiği (divergence threshold) döviz kuru mekanizmasına müdahale etmenin diğer bir yolunu oluşturmaktadır. "Sapma Eşiği" herbir üye ülke parasında meydana gelebilecek dalgalanmayı diğer üye ülke paralarının dalgalanmalarının ağırlıklı ortalamasının bir oranı olarak ifade etmektedir ⁴⁶. Sapma eşikleri aşağıdaki formüle göre hesaplanmaktadır:

$$\text{Sapma Eşikleri} = 0.75 \times \frac{(\pm \%2.25 \text{ veya } \pm \%6'lık \text{ sınır})}{\frac{(100 - \text{ilgili ülke parasının sepetindeki ağırlığı})}{100}} \quad 47.$$

Topluluğa üye bir ülke parasının sapma eşiğini geçmesi halinde, ilgililer, yeniden istikrarı sağlayabilmek amacı ile aşağıdaki tedbirleri almakla yükümlüdürler:

- Çeşitlendirilmiş müdahale, yani döviz borsalarında farklı paralarla yapılan müdahaleler ⁴⁸.

- Milli para politikası tedbirleri (sermaye akımlarını dolaysız şekilde etkiledikleri için özellikle faiz oranları hususunda) ⁴⁹.

- Merkezi paritede değişiklikler yapma ⁵⁰.

- Diğer ekonomik politika tedbirleri (mali politika veya gelir politikası tedbirleri) ⁵¹.

ECU sepeti içinde daha çok ağırlığı olan üye ülke paralarının sapma eşikleri daha dar, ECU se-

peti içinde daha az ağırlığı olan üye ülke paralarının sapma eşikleri ise daha geniştir.

Avrupa Para Sisteminin kuruluşunda döviz kuru mekanizmasının işleyişini kolaylaştırmak ve ödemeler dengesi zorlukları ile karşılaşan ülkelere yardımcı olabilmek gayesi ile üç türlü kredi olanağı oluşturulmuştur. Çok Kısa Vadeli Kredi üye ülke merkez bankalarının birbirlerine sınırsız tutarda sağladıkları 45 gün vadesi olan kredi türüdür. Bu kredinin faizi üye ülkelerin resmi iskonto hadlerinin ortalamasına eşittir. Gerektiği takdirde vadesi bir üç ay daha uzatılabilmektedir. Kısa Vadeli Parasal Destek dış ödemelerinde geçici nitelikte ortaya çıkan açıkların finansmanında kullanılır. Her üye ülke merkez bankasının ne kadar borçlanıp ne kadar ödünç verebileceğini belirleyen borç ve alacak kotaları vardır. Bu tür kredinin vadesi üç ay olup iki kez daha yenilenebilmektedir. Faizi ise ECU sepetine dahil olan üye paralarının faizlerinin ağırlıklı ortalamasına eşittir. Orta Vadeli Mali Yardım kolaylığı dış ödemelerinde geçici nitelikte olmayan önemli sorunlarla karşılaşan üye ülkelere verilen tür kredidir. Vadesi 2 ile 5 yıl arasında değişmektedir. Faizi ve ödeme şartları önceden tespit edilmektedir. Krediyi alan ülkenin Avrupa Topluluğu Konseyi tarafından kendisine önerilen iktisadi siyaseti izleyerek gerekli iktisadi önlemleri alması gerekmektedir.

Avrupa Topluluğu'na üye olan ülkeler Avrupa Para Sistemi'nin döviz kuru mekanizmasına katılma hususunda değişik tutumlar içine girmişlerdir. Bazıları Avrupa Topluluğu'na üye olduklarında döviz kuru mekanizmasının bütün şartlarına uymayı kabul etmişler, bazıları paralarını bu sistemin $\pm$ % 6'lık dalgalanma marjı dahilinde dalgalandırmayı öngörmüşler, diğerleri ise daha ileri bir tarihte katılmayı tercih etmişlerdir. Üye devletlerin davranış farklılıkları sözkonusu ülkelerin içinde bulundukları özel ekonomik konum veya iktisadi açıdan gelişmişlik düzeyleri ile ilgilidir. Avrupa Topluluğu'na katıldıktan sonra döviz kuru mekanizmasına $\pm$ % 2.25'lik dalgalanma marjı dahilinde katılmamış veya Maastricht Zirvesi ile ilgili sorunları bulunan ülkeler şunlardır:

İtalya: Avrupa Para Sisteminin başlangıç gününü olan 13 Mart 1979 tarihinde bu uygulamaya $\pm$ % 6 dalgalanma marjları dahilinde katılmış olup 5 Ocak 1990 tarihinde bu uygulamaya son vererek döviz kuru mekanizmasına $\pm$ % 2.25'lik dalgalanma marjları ile katılmaya başlamıştır. 17 Eylül 1992 tarihinde ise İtalyan Lireti döviz kuru mekanizmasından ayrılmıştır. İtalya Maastricht Anlaşmasını 29 Ekim 1992 tarihinde onaylamıştır.

İspanya: İspanyol Pesetası ECU sepetine ikinci beş yıllık gözden geçirilme işlemi sırasında 21 Eylül 1989 tarihinde dahil edilmiş ve döviz kuru mekanizmasına $\pm$ % 6'lık dalgalanma marjları ile iştirak etmeye başlamıştır. İleride, İspanyol ekonomisi daha da güçlendikten sonra pesetanın döviz

kuru mekanizmasına $\pm$ %2.25 dalgalanma marjları dahilinde katılması beklenmektedir. İspanyol Avam Kamarası Maastricht Anlaşmasını hemen hemen oybirliği ile kabul etmiştir.

Portekiz: Portekiz Escudosu, İspanyol Pesetası gibi, ECU para sepetinin ikinci beş yıllık gözden geçirilme işlemi sırasında, 21 Eylül 1992 tarihinde, bu sepete dahil edilmiştir 6 Nisan 1992 tarihinden itibaren döviz kuru mekanizmasına $\pm$ %6'lık dalgalanma marjı ile iştirak etmeye başlamıştır.

İngiltere: İngiliz Sterlininin ECU para sepetinin ilk oluşturulduğu zamandan beri bu sepetin bileşiminde yer almasına rağmen, İngiltere, özel ekonomik konumundan dolayı yaklaşık 11 yıl Avrupa Para Sistemi'nin döviz kuru mekanizmasına katılmamak için direnmiştir. Bunun altında yatan sebepler şunlardır:

- Diğer üye ülkeler petrol ürünlerinin net ithalatçısı iken İngiltere önemli bir petrol üreticisi olup, petrolün fiyatındaki yükselme ve düşmeler Sterlinin değerinde değişmelere yol açmakta, ancak bu değişimler döviz kuru mekanizmasına katılan diğer üye ülkelerin para birimlerine göre ters yönde cereyan etmekteydi ⁵².

- İngiliz Sterlini ile Alman Markı, Amerikan dolarının dış değerinde büyük değişimler olduğu zaman farklı yönlerde hareket etmekte olduklarından, uluslararası bir para birimi olarak, cari ve beklenen döviz kurları ile faiz oranlarına karşı hassas olan Sterling cinsinden varlıkları elinde bulunduran yabancılar yeni bir hesap birimini özellikle Alman Markını tercih edebilirlerdir ⁵³.

- İngiltere'nin Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya ile olan ticareti çok gelişmiş olduğundan, ECU'nün Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya ile ticareti içermemesinin İngiltere açısından bir dezavantaj teşkil ettiği öne sürülmüştür ⁵⁴.

İngiliz Sterlini 16 Eylül 1992 tarihinde döviz kuru mekanizmasından ayrılmıştır.

Yunanistan: Yunan milli para birimi olan drahmi ECU sepetine birinci beş yıllık gözden geçirilme işlemi sırasında 15 Eylül 1984 tarihinde dahil edilmiştir. Yunan Merkez Bankası her üç ayda bir Amerikan doları ve altın rezervlerinin %20'sini Avrupa Parasal İşbirliği Fonu tarafından ihraç edilmekte olan ECU ile değiştirmektedir. Bu ülkenin döviz kuru mekanizmasına katılabilmesi için gerekli iktisadi önlemleri alarak kendisi ile diğer Topluluk üyeleri arasındaki gelişmişlik farkını kapatması gerekmektedir. Maastricht Anlaşması Yunan hükümeti tarafından onaylanmıştır.

Danimarka: 9-10 Aralık 1991 günü Hollanda da yapılmış olan Maastricht Zirvesinde Danimarka zirvede alınan kararlarla ilgili olarak ülkesinde bir referandum düzenleyeceğini beyan etmiştir. Danimarka Topluluğun ortak para politikasından ve

müşterek savunma politikasından muaf tutulmayı arzu etmektedir. Danimarkanın bu istekleri diğer üye ülkeler tarafından kabul edildiği takdirde Danimarka Maastricht Anlaşmasının ülkesinde onaylanabilmesi için ikinci bir referanduma gidecektir.

ECU'nün "Resmi ECU" olarak adlandırılmasına yolaçan fonksiyonları hesap birimi (unit of account), rezerv varlık (reserve asset) ve ödeme aracı (means of settlement) olarak işlev görmesidir. ECU rezervlerinin durdurulmasını izah ederken bahsetmiş olduğum gibi ECU "rezerv varlık" ve Avrupa Para Sistemi çerçevesinde işlev görev kredi mekanizmalarında ödeme aracı (means of settlement) olarak işlev görmektedir. ECU'nün hesap birimi fonksiyonunun kapsamına bir taraftan döviz kuru mekanizmasında (merkezi paritelerin ve sapma eşiklerinin belirlenmesi), kredi mekanizmasında ve Avrupa Parasal İşbirliği Fonunda oynamakta olduğu rol, diğer taraftan ise Avrupa Topluluğu'nun ECU üzerinden birimlendirilen bütün mali faaliyetleri girmektedir. 1 Ocak 1981 tarihinden itibaren Avrupa Topluluğu bütçesi ECU cinsinden tanzim edilmemekte olup, bütün gelir ve gider kalemleri ECU olarak ifade edilmektedir. Avrupa Topluluğu'nun istatistik Bürosu ECU'yü, istatistiksel verileri mukayese edebilmek amacıyla, hesap birimi olarak kullanmaktadır. ECU, Avrupa Topluluğu'nun Ortak Tarım Politikasında çok önemli rol oynamaktadır. 29 Mart 1979 tarihinden beri, Avrupa Topluluğu Komisyonu tarım ürünlerinin fiyatlarını ECU cinsinden ilân etmektedir. Avrupa Yatırım Bankasının bilançosu 1 Ocak 1981 tarihinden itibaren ECU cinsinden tanzim edilmeye başlamıştır. Avrupa Kalkınma Fonu'nu kuran Lome Anlaşması çerçevesinde "ACP ülkeleri" diye adlandırılan 60 kadar Afrika, Karayib ve Pasifik ülkesine yapılan finansal yardımlar ECU cinsinden yapılmaktadır. Ayrıca, 1979 senesinden beri, belirli bazı gümrük vergileri ECU cinsinden ifade edilmekte ve bu vergilerin toplanması, gereken paraların iade edilmesi ve diğer Topluluk içi ödemeler ECU cinsinden yapılmaktadır. Yine, Topluluk şirketlerine; Topluluk hukukunu ihlâl ettiklerinde-örneğin, Topluluğun rekabet hukukuna ilişkin kuralları- verilecek olan para cezaları ECU cinsinden hesaplanmaktadır. Bütün bunlara ek olarak, 1988 yılında, Fransız Posta Telefon ve Telgraf idaresi ECU cinsinden ilk posta pullarını tedavüle çıkarmıştır.

ECU'nün özel kullanımını para piyasası, tahvil piyasası, mali ve ticari kullanımı ile tüketiciler tarafından kullanımı olmak üzere üç farklı piyasa işlemi içinde incelenebilmektedir. Burada üzerinde durulması gereken en önemli husus bu tür işlemlerin özel sözleşmelerle saptanmış olup, Topluluk veya ulusal merciler tarafından garanti edilmemiş olmalarıdır. Özel amaçlarla ECU cinsinden yapmakta olan yatırımlar Topluluk garantisi taşımadıklarından, yatırımcılar işlemlerini herhangi bir geçerli

para birimi cinsinden yapıyorlarmış gibi dikkatli olmak mecburiyetindedirler ⁵⁵.

Ecu para ve kambiyo piyasalarının kapsamına ECU mevduat hesapları, ECU cinsinden verilmekte olan krediler, ECU mevduat ve hazine bonoları, ECU futures ve ECU options işlemleri, ECU interbank piyasası ve ECU Forex piyasası girmektedir. Ecu cinsinden mevduat hesapları birçok bankalarda açılabilir. Gerek şirketlere gerekse de ulusal ve beynelmilel kurumlara verilmekte olan hizmetler vardır. Ayrıca, özel şahıslar da ECU cinsinden tasarruf hesapları açtırabilmektedirler. Mevduatlara uygulanan vade 1 gün ile 1 sene arasında değişmektedir. ECU kredi piyasası da oldukça gelişmiştir. ECU cinsinden krediler 5-8 yıl arasında vadeli, sabit veya değişken faizli ve genellikle orta ve uzun vadeli sendikasyon kredileri türünde olmaktadır. Ayrıca, ECU para piyasalarında vadeleri 30 gün ile 3 yıl arasında değişen ECU mevduat sertifikaları tedavüle çıkarılmaktadır. İlk mevduat sertifikasını 1981 yılının Şubat ayında Lloyds Bankası Lüksemburg'da bulunan Avrupa Yatırım Bankası için tedavüle çıkarmıştır. Bu tarihten sonra büyük bankalar ECU cinsinden mevduat sertifikaları çıkarmışlardır. Bunlar kısa vadeli olup genelde kurumsal yatırımcılar tarafından satın alınmaktadır. ECU "Futures" ve ECU "Options" işlemleri gitgide artmaktadır. Örneğin, 1986 yılının Ocak ayından beri ECU futures'lar New York Cotton Exchange ve Chicago Merchantile Exchange (FINEX'te) alınıp satılmaktadır ⁵⁶. 1985 yılının Aralık ayında ise Amsterdam'da European Options Exchange ilk ECU-ABD dolar opsiyonunu 10.000 ECU'lük bir nominal değerle tedavüle çıkarmıştır ⁵⁷. Ayrıca, ECU'ler spot ve forward olarak Amerikan doları ya da konvertibilitesi olan herhangi bir para karşılığında alınıp satılmaktadır. ECU'nün alış ve satış fiyatları arasındaki fark en çok kullanılmakta olan milli paralarda olduğu gibidir. Bütün bunlara ek olarak ECU cinsinden mevduatlar, krediler ve döviz piyasasındaki işlemler için bir bankalararası piyasa, yani interbank piyasası oluşturulmuştur. Interbank piyasasında, bir yıla kadar olan dönemler için ECU cinsinden borçlanılmakta ve ödünç verilmektedir.

ECU sermaye piyasasında ECU cinsinden tahviller, ECU cinsinden RUF'lar ve NIF'ler ve ECU cinsinden swap işlemleri yer almaktadır. ECU'nün kullanımındaki en önemli gelişme tahvil piyasasında "open basket" ilkesinin benimsenmiş olmasıdır. Bu ilkeye göre ECU sepetinde bir değişiklik olması halinde, örneğin bu sepete yeni ülke paraları eklendiğinde veya sepetin bileşiminde yer alan ülke paralarının ağırlıkları değiştiğinde bu durumun tahvilin değerine hemen ve otomatik olarak yansımalarıdır. İlk ECU tahvilini 1981 yılının Nisan ayında Lüksemburg'da yerleşmiş bulunan SOFTE firması ana şirketi olan bir telekomünikasyon şirketi STET'nin desteği ile tedavüle çıkarmıştır ⁵⁸.

Bu tahviller % 13 faiz vermekte olup toplam 35.000.000 ECU değerindeydi ⁵⁹. Dünya Bankası bu uygulamaya katılarak ECU cinsinden ilk tahvilini 1983 senesinin Kasım ayında çıkarmıştır ⁶⁰. ECU Tahvilleri için İkincil Piyasanın önemi ECU tahvillerinin faiz oranlarının piyasa koşullarına göre belirlenmesine imkân vermesidir. Böyle bir piyasa var olmadığı takdirde, ECU tahvillerinin faiz oranı teorik olarak ECU'nün bileşiminde yer alan paraların faiz oranlarının ağırlıklı ortalaması alınarak hesaplanacaktır. ECU cinsinden RUF'lar ve NIF'ler aracılığı ile ödünç alanlar kısa vadeli kredilerin maliyetinde kredi temin ederken orta/uzun vadeli kredi almanın faydalarından istifade etmekte olduklarından bu tür finansal araçların kullanımı gittikçe yaygınlaşmaktadır. ECU cinsinden swap piyasası da büyük gelişme göstermektedir.

ECU'nün birçok mali ve ticari kullanım alanları mevcuttur. Mali ve ticari kullanım alanları derken ECU cinsinden ödünç alma, faturalama, muhasebe tutma ve ECU'nün dış ticarete kullanımı kasdedilmektedir. Ayrıca, bireysel tüketiciler ECU yatırım fonları ile ilgilenmekte ve onlar için ECU cinsinden kredi kartları ve seyahat çekleri düzenlenmekte, taksit ile ödenmek üzere kredi verilmektedir. ECU cinsinden kredi piyasası süratle gelişmiştir. ECU cinsinden ödünç alanlar için bu kredinin maliyeti piyasa koşulları tarafından belirlenmektedir. Örneğin, 1982 yılında Saint-Gobain değişken faizli ECU cinsinden bir sendikasyon kredisi tesis etmiş olup, o zamandan beri mali gereksinimlerini ECU cinsinden ödünç almak suretiyle karşılamaktadır ⁶¹. ECU cinsinden firma içi fiyatlama Avrupa Topluluğu dahilinde birçok şirketlere sahip olup bu şirketler arasında ticaret yapmakta olan çokuluslu kuruluşlar için büyük kolaylık sağlamaktadır. Örneğin, İtalya'nın dış ticaretinin % 12'si ECU cinsinden faturalandırılmıştır ⁶². Ticari teşekküllerin ECU'yü firma içi muhasebelerinde kullanmaları yönetimin durum hakkında daha iyi, belirgin ve kolay anlaşılır bilgi sahibi olmalarını sağlamaktadır. ECU cinsinden muhasebe tutmanın öncülüğünü 1980 senesinde Saint-Gobain grubu yapmıştır ⁶³. ECU dış ticarete ilişkin olarak çokuluslu şirketlerin iç kliring işlemlerinde, faturalamada, fiyat tespitinde, ithalata ve ihracata yönelik kredilerde ve ödemelerde kullanılmaktadır. ECU cinsinden kredi kartları 1983 senesinin Eylül ayında tedavüle çıkarılmışlardır. ECU cinsinden seyahat çekleri satmakta olan ETCEL (euro Travellers Cheque Ltd - Avrupa Seyahat Çekleri Ltd Şirketi) 1985 senesinde İngiliz kanunlarına göre kurulmuştur. Örneğin, ECU seyahat çekleri Thomas Cook'un tüm kuruluşları ve acenteleri tarafından satılmaktadır. ECU cinsinden taksit ile kredi verme (instalment credit) düzenlenmesine örnek olarak tasarruf ve krediler ile ilgili Danimarkalı kurumların özel müşterilerine vermekte oldukları ECU cinsinden kredileri verebiliriz ⁶⁴. ECU yatırım fonları Lüksemburg hukuku

çerçevesinde kurulmuş olup bu fonlara ait olan hisselerin ticareti Lüksemburg Mübadele Piyasasında yapılmaktadır. ECU cinsinden ifade edilen değişken bir sermaye ve hisseler vardır. Bu hisseler ECU cinsinden satın alınmakta olup, net varlıkları da ECU olarak ifade edilmektedir.

Avrupa Para Sisteminin kurulmasının altında yatan temel hedef ülke içinde ve dışında daha fazla istikrar sağlamaya yönelik politikalar izlemek suretiyle, Avrupa'da bir parasal istikrar alanı meydana getirmektir ⁶⁵. Bu hedefin gerçekleşmesi, döviz kuru istikrarının sağlanmasını, Toplulukta daha fazla ekonomik ve siyasi bütünleşme elde etmek için sisteme katılan ülkeler arasında enflasyonun kontrolüne yönelik olarak milli ekonomi ve para politikaları arasında daha fazla yakınlaşmanın temin edilmesini gerektirmektedir ⁶⁶. Avrupa Para Sistemi amacına ulaşmış mıdır sorusunu cevaplamadan evvel işleyişini dört safhaya ayırmak suretiyle inceliyelim:

1979-1983 dönemi: Üye ülkelerin ekonomik verilerindeki fark oldukça fazla, enflasyon oranları yüksek, bütçe açıkları büyüktür. Merkezi kurlarda sık sık ayarlamalar yapılmaktadır. Ancak, bu ayarlamalar önceleri üye ülkeler arasında enflasyon farklılıklarından kaynaklanan pasif reaksiyonlar iken, daha sonraları enflasyonu düşürmeye yönelik bir araç haline geldiklerinden, kur ayarlamalarından sonra enflasyonu düşürmek için tedbirler alınmaktadır ⁶⁷. Ancak, bu dönemde ekonomik gelişmeler arasındaki farklılığı giderici bir uyum ve eşgüdümün sağlanmamış olması nedeniyle ekonomik trendlerde bir yakınlaşma elde edilememiştir ⁶⁸.

Özel ECU'nün kullanımı yaygınlaşmaktadır. Ayrıca, İnterbank piyasası gelişmiştir. Ancak, ECU halen üye ülkelerde yabancı para konumunda değildir.

1984-1987 dönemi: Uluslararası para piyasası kriz içindedir. Amerikan dolarının 1985 yılının Ocak ayında değer kaybetmesi üye ülkelerin oldukça güç bir beynelmînel ortam içine girmelerine sebep olmuş, ancak bu zor koşullara rağmen döviz kurlarında sadece 1986 yılının Nisan ayında ve 1987 yılının Ocak ayında olmak üzere 2 kez ayarlama yapılmıştır ⁶⁹. Ayrıca, üye ülkelerde gerek enflasyon seviyesi düşmüş gerekse de enflasyon seviyelerindeki farklılık azalmıştır ⁷⁰.

1987 yılının yazına doğru ECU üye ülkelerde yabancı para olarak kabul edilmiştir ⁷¹.

1987-1992 Ağustos Sonu: Üye ülkelerin ekonomik verilerindeki yakınlaşma artmıştır. Faiz oranlarındaki farklılık büyük ölçüde giderilmiştir. Enflasyon oranlarındaki farklılıkta ise az bir azalma olmuştur. Bu dönem zarfında kurlarda hiçbir ayarlamayılamamıştır.

Eylül 1992- Şimdiye Kadar Olan Dönem: Döviz kuru mekanizmasına iştirak eden ülkeler a-

rasında varolan ekonomik güç farklılığı nedeni ile para piyasalarında kriz yaşanmaktadır. Kriz Batı Almanya ile Doğu Almanya'nın birleşmelerinden dolayı ülkede enflasyonun artmaması için yüksek faiz politikası uygulanmasından ve Amerikan ekonomisinin durgunluk içinde bulunmasından ötürü faizleri düşürmesinden kaynaklanmaktadır.

1980 senesinden itibaren Sayın Helmut Kohl Doğu Almanya'nın kalkınabilmesi için çok para sarfetmektedir. Ayrıca, Doğu Almanya'dan Batı Almanya'ya göç eden mültecilerin kendi paralarını çok iyi şartlarda Batı Alman Markı ile değiştirebilmelerine izin vermiştir. Bundesbank enflasyon ile mücadeleye çok önem vermekte olduğundan 2 sene zarfında 9 kez faizleri yükseltmiş ve böylece enflasyon %2.5 oranında kalabilmiştir ⁷². Ancak, diğer Avrupa Topluluğu ülkelerinin ekonomileri durgunluk içinde olduklarından ekonomilerini canlandırabilmeleri için faizleri düşürmeleri gerekirken Almanya'nın izlediği sıkı para politikasına uyum gösterebilmeleri için faiz oranlarını yükseltmeleri gerekmiştir. Diğer Topluluk ülkelerinin ısrarları üzerine Almanya, 13 Eylül 1992 tarihinde az da olsa faiz oranlarını düşürmüştür. Bu durumun Almanya içinde sakıncalı tarafı olmuştur. Alman Markının değer kazanmasından ötürü Almanya'nın ihracatı Ağustos ayında %19 oranında gerileme kaydetmiştir ⁷³. Bütün bunlara ek olarak Amerikan ekonomisinin durgunluk içinde olmasından ötürü faizleri düşürmesi yatırımcıların Amerikan doları yerine Alman Markını tercih etmelerine yolaçarak Alman Markının daha da değerlenmesine neden olmuştur.

Bu dönem zarfında, İngiliz Sterlingi 16 Eylül 1992 tarihinde, İtalyan Lireti ise 17 Eylül 1992 tarihinde döviz kuru mekanizmasından ayrılmak mecburiyetinde kalmıştır. İspanyol pesetası 16 Eylül 1992 tarihinde %5 oranında devalüe edilmiştir. Ayrıca, İspanya pesetasının değerini korumak amacıyla 8 ay evvel kaldırmış olduğu sermaye kontrollerini koymuştur. 5 Ekim 1992 tarihinde yatırımcıların peseta'ya olan güvenlerinin sarsılmaması amacıyla İspanyol Merkez Bankası sermaye kontrollerini kısmen kaldırmış ve faiz oranlarını düşürmüştür. Ancak, peseta'nın değerini koruyamamış ve 22 Eylül 1992 tarihinde peseta'yı %5 oranında devalüe etmek mecburiyetinde kalmıştır. Portekiz Escudosu ise 22 Eylül 1992 tarihinde %6 oranında devalüe edilmiştir.

Bu para krizi sırasında en güç durumda kalan ülkelerden biri de Fransa olmuştur. Fransa kısa vadeli faiz oranlarını arttırmış ve gerek Bundesbank gerekse de Fransız Merkez Bankası Fransız Frangını desteklemek için grışimde bulunmuşlardır. Maastricht Anlaşması Fransa'da %48.95 oya karşı %51.05 oy ile kabul edilmiştir ⁷⁴. İspanyol Avam Kamarası Maastricht Anlaşmasını hemen hemen oybirliği ile onaylamıştır.

İngiliz Avam Kamarası Maastricht Anlaşması- nı 4 Kasım 1992 günü 316'a karşı 319 oy ile kabul etmiştir ⁷⁵.

Avrupa Para Sistemi amacına ulaşmış mıdır sorusunu üye ülkelerin para birimleri arasında istikrarın sağlanıp sağlanamadığı ve ekonomi verileri arasında yakınlaşmanın artıp artmadığı sorularını cevaplandırmak sureti ile inceleyeceğiz. İlk önce parasal istikrarın sağlanıp sağlanamadığı sorusun ele alalım. 13 Mart 1979 tarihinden 1992 yılının Ağustos ayının sonuna kadar olan dönemde Avrupa Para sisteminin işleyişi sırasında merkezi paritelerde sadece 12 kez ayarlama yapılmış ve hiçbir üye ülke parası döviz kuru mekanizmasından ayrılmamıştır ⁷⁶. Ancak, 1992 senesinin Eylül ayından bu zamana kadar olan dönemde parasal istikrarın sağlanamamış olduğu aşikârdır. Ekonomik alanda ise 13 Mart 1979 tarihinden 1992 yılının Ağustos ayına kadar olan dönem ele alındığı takdirde üye ülkelerin anti-enflasyonist politikalar uygulamaları neticesinde 1983 yılından bu yana enflasyon oranı ve diğer parasal verilerde düşüş kaydedilmiş ve gerekli yakınlaşma sağlanmıştır ⁷⁷. Ancak, yine 1992 yılının Eylül ayından bu zamana kadar olan dönem ele alındığı takdirde ekonomik veriler arasındaki farklılığın artmış olduğu görülmektedir. Üye devletlerin parasal otoritelerin parasal otoriteleri ekonomik ve parasal istikrarın sağlanmasını ümitle beklemektedirler.

ECU istikrar ve gelir avantajları sağladığından gerek para ve kambiyo piyasalarında, gerek sermaye piyasasında gerek mali ve ticari alanda gerekse de tüketiciler tarafından kullanımı büyük hızla yaygınlaşmaktadır. 1981, 1983, 1986 ve 1990 senelerinde uluslararası rezervler içerisinde ikinci ya da üçüncü para konumundadır.

Avrupa'da ekonomik ve parasal birlik sağlanabildiği takdirde ECU, üye ülkelerin paralarının yerini alarak Topluluğun tek para birimi haline gelecektir. Bu durumda, ECU'nün gerek resmi gerekse de özel kullanımı doğal olarak çok daha fazla artacaktır. Böylece ECU uluslararası rezervler içerisinde büyük bir olasılıkla Amerikan dolarına eşdeğer ya da daha önemli bir rezerv para konumuna gelecektir. Bir merkez bankasının diğer bir ülke parası cinsinden yabancı para rezervleri bulundurma ihtiyacı söz konusu ülke ile olan ticaretinin pozitif bir fonksiyonudur ⁷⁸. Ayrıca, mali ve ticari pazarlara yönelik olarak izlenmekte olan politikanın açıklık derecesi ve gayrisafi milli hasıla düzeyide önemli rol oynamaktadır ⁷⁹.

Avrupa Topluluğu'nun toplam ithalatı ve ihracatı dünya dış ticaret hacminin %40'ı kadardır. Topluluğun toplam gayrisafi milli hasılası da oldukça yüksek düzeyde olup, diğer mali ve ticari pazarlara karşı açıklık politikası izlemektedir. Bu durumda, ECU'nün uluslararası rezervler içerisinde önemli yer teşkil etmesi gerekmektedir. Amerikan

doları oldukça istikrarsız bir para birimi iken ECU'nün istikrarlı oluşundan dolayı uluslararası rezervler içerisinde Amerikan dolarının yerini alarak birinci para konumuna gelmesi ihtimali de kuvvetle muhtemeldir.

DİPNOTLAR

- 1 Fatih Anıl, **Delors Raporu Kapsamında Ekonomik ve Parasal birliğin Gerçekleşmesi** (İstanbul, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, Eylül 1989), s.III
- 2 İbid
- 3 İbid
- 4 İbid
- 5 İbid
- 6 **Economic And Monetary Union** (Luxemburg, Office For Official Publications Of The European Communities, 1990), s.8
- 7 İbid
- 8 İbid, s.9
- 9 İbid
- 10 İbid
- 11 **1992 Sınırsız Avrupa Ortamı** (İstanbul, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, Eylül 1989), s.16
- 12 Anıl, s.35
- 13 **Economic And Monetary Union**, s.34.
- 14 "Multi-Speed Move To Union" **Financial Times**, 12 December 1991, s.14
- 15 İbid
- 16 İbid
- 17 Dr Okan H. Aktan, **Para Birlikleri Kuramı ve Avrupa Para Sistemi** (Ankara, Hacettepe Üniversitesi yayınları, 1983), s.91.
- 18 İbid
- 19 İbid
- 20 İbid
- 21 İbid
- 22 Dr. Ömer Bolat, **Avrupa Para Sistemi** (İstanbul, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, Haziran 1990), s.5
- 23 İbid
- 24 İbid
- 25 İbid
- 26 İbid
- 27 İbid
- 28 İbid
- 29 Aktan, s.100
- 30 Doç. Dr. Günver Turan (1) "Avrupa Para Sisteminin Esasları, Kambiyo Kur Sistemi", (İstanbul, Avrupa Topluluğu'nun İktisadi Yapısı Yüksek Lisans Programı, 1989-1990 Öğrenim Yılı - Avrupa Para Sistemi ders notları), s.2
- 31 İbid

- 32 İbid
- 33 İbid
- 34 İbid
- 35 Chris Sunt, **Legal Aspects Of The ECU** (London & Edinburgh, Butterworths, 1989) s.4,
- 36 Dr. Bolat, s.17.
- 37 **From EMS To Monekary Union** (Luxembourg, Office For Official Publications Of The European Communibies, 1990), s.20.
- 38 İbid
- 39 İbid
- 40 Doç. Dr. Gül Günver Turan (2) **Uluslararası Para Sistemi - dünü ve bugünü** (Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1980), s.234.
- 41 İbid
- 42 İbid
- 43 İbid
- 44 İbid
- 45 Doç. Dr. Günver Turan (1), s.3
- 46 **Avrupa Para Sistemi** (İstanbul, Tüsiad Yayınları, Mayıs 1988), s.20.
- 47 Doç. Dr. Günver Turan (1) s.6
- 48 Dr. Bolat, s.16
- 49 İbid
- 50 İbid
- 51 İbid
- 52 Dr. Bolat, s.45
- 53 İbid, s.46
- 54 İbid, s.47
- 55 Dr. Bolat, s.56
- 56 Sunt, s.96
- 57 İbid
- 58 İbid, s.30
- 59 İbid
- 60 İbid, s.27
- 61 İbid, s.12
- 62 İbid, s.13
- 63 İbid, s.117
- 64 İbid, s.120
- 65 Dr. Bolat "Avrupa Para Sistemi'nin 11 Yıllık Uygulaması'nın Bir Değerlendirmesi" (İstanbul, İktisadi Kalkınma Vakfı dergisi, Mayıs 1990), s.14
- 66 İbid
- 67 **The EMS: Ten Years Of Progress in European Monetary Co-Operation** (Brussels, Commission of the European Communities, March 1989), s.4
- 68 Olcan M. Aktan "Avrupa Para Sistemi'nin Uygulamadaki İlk Dört Yılı (Ankara, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler
- 69 **The EMS: Ten Years Of PROgress in European Monetary Co-Operation**, s.4
- 70 İbid
- 71 İbid
- 72 "Europe In Pieces", **Newsweek**, 28 September 1992, s.11
- 73 "Dollar Consolidates Its Gains", **Financial Times**, 10-11 October 1992, s.13
- 74 "A Vote Too Far", **The Economist**, 26 September - 2 October 1992, s.26
- 75 "Major Narrowly Wins Crucial Vote On Maastricht, Salvagingi Leadership", **The Wall Street Journal Europe**, J November 1992, s.3
- 76 Dr. Bolat, s.18
- 77 İbid, s.22
- 78 Robert M. Heller and malcam Knight, **Reserve Currancy Preferences Of Central Banks** (New Jersey, International Finance Section- Princeton University, December 1978), s.10
- 79 İbid, s.21.

**GIRTLAK
KONUŞMA CİHAZI**

İŞİTME CİHAZLARI

İŞİTME CİHAZLARI

HERGÜN TİCARET

Mustafa Haluk **TATARAĞASI**

İzmir Cad. Menekşe (1) Sok. No: 5/1 Kızılay

Tel: 425 78 68 - 425 00 67 Fax: 425 86 10

NOT 1 : İşçinin kendisine veya çocuğuna ücretsiz verilmektedir.

NOT 2 : Memur, emekli ve bakmakla yükümlülere 1992 yılı içinde devlet seyyanen 1.500.000 TL. sı yardım yapmakta. Servox konuşma cihazını bedava vermektedir.

TÜRKİYE'DE ASKERİ MÜDAHALELER İÇİN BİR AÇIKLAMA MODELİ

Yrd.Doç.Dr. Birsen HEKİMOĞLU-ÖRS*

TÜRKİYE'DE ASKERİ MÜDAHALELER İÇİN BİR AÇIKLAMA MODELİ

I- PRETORYENİZM

II- NEDEN YENİ BİR MODEL?

III- TÜRKİYE'DE ORDUNUN SİVİL SİYASETE MÜDAHALE NEDENLERİ:

BİR AÇIKLAMA MODELİ DENEMESİ

1. Müdahaleyi Kolaylaştıran Faktörler

1.a. Türk Ordusunun Özellikleri

1.b. Türk Siyasal Kültürü

2. Müdahaleye Sevkeden Faktörler

2.a. 1946-1960 Dönemi

2.b. 1961-1971 Dönemi

2.c. 1973-1980 Dönemi

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

DİPNOTLAR

BİBLİOGRAFYA

I- PRETORYENİZM

Tarihin bazı dönemlerinde olduğu gibi, günümüz toplumlarında da askerler önemli bir toplumsal grubu oluşturmaktadır. Önemli bir toplumsal güç olmanın yanı sıra, ordu birçok ülkede etkili bir siyasal güç olma özelliğine de sahiptir. Askerlerinin fiili güç kullanımı veya tehdidi ile bağımsız bir siyasal güç haline gelmesi olarak tanımlanan "pretoryenizm" ¹, özellikle yeni kurulmuş demokrasilerde ve demokratikleşme çabası içinde olan ülkelerde büyük bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır.

Bugün dünyanın hemen her ülkesinde devlete bağlı bir ordu veya onun işlevlerini yerine getiren askeri bir kuvvet bulunmaktadır. Hem almış oldukları eğitim, hem sahip oldukları savaş gücü, hem de toplum içindeki siyasal itibarları bakımından birçok ülkede ordu, toplumun en önde gelen, en güçlü siyasal grubu durumundadır. Böyle bir konuma sahip olan ordunun sivil siyaset için her zaman bir potansiyel tehlike olması pek şaşırtıcı değildir. Ancak, biliyoruz ki, ordusu olan her ülkede askerler mutlaka siyasete müdahale etmemektedir. Bu durumda, bu müdahale potansiyelinin fiili müdahaleye dönüşmesi için bazı faktörlerin bulunması gerekmektedir. Bu faktörler ülkeden ülkeye değiştiği gibi, her ülkede de zaman içinde bazı değişiklikler gösterebilmektedir. Bu nedenle pretoryenizm konusunda yapılan çalışmaların önemli bir kısmı belirli coğrafi bölgeleri veya ülkeleri, ve belir-

* İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi

li dönemleri ele almakta ve o bölge veya ülkelerdeki askeri müdahaleleri anlamamızı kolaylaştıran açıklama modelleri önermektedir. Daha genel açıklama modeli niteliğini taşıyan çalışma sayısı ise oldukça azdır.

II- NEDEN YENİ BİR MODEL?

Türkiye, 1945 yılında çok partili, yarışmacı siyasal hayata geçtikten sonra, hemen hemen her on yılda bir dolaysız ya da dolaylı bir askeri müdahale ile demokratikleşme çabaları kesintiye uğramış bir ülke olarak incelenmeye değer bir örnek olmayı teşkil etmektedir. Pretoryenizm konusunda literatürün oldukça zengin olduğunu ve bu olguyu açıklamak için çok sayıda modelin üretilmiş olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu modeller incelendiğinde, öncelikle askeri müdahalelerin oldukça karmaşık bir süreç olduğu ve böylesine karmaşık bir olguyu tek bir değişkenle açıklamanın mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. İkinci olarak, bu değişkenlerin askeri müdahaleler üzerindeki etkilerinin ülkeden ülkeye değişiklikler gösterebildiği görülmektedir. Bu nedenle, askeri müdahalelere sahne olan ülkeleri tek bir model çerçevesinde açıklamak mümkün görünmektedir. En azından, böyle evrensel bir model henüz geliştirilmemiştir.

Evrensel bir modelin yokluğu, Türkiye'de askeri müdahalelerin nedenlerini ve bu sürecin özelliklerini anlamamızı sağlayacak bir açıklama modeli ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Bu amaçla, Türkiye'de askerlerin siyasete müdahalelerini kolaylaştıran ve/veya onları müdahaleye sevkeden faktörleri biraraya getirerek, bu olguyu açıklama-

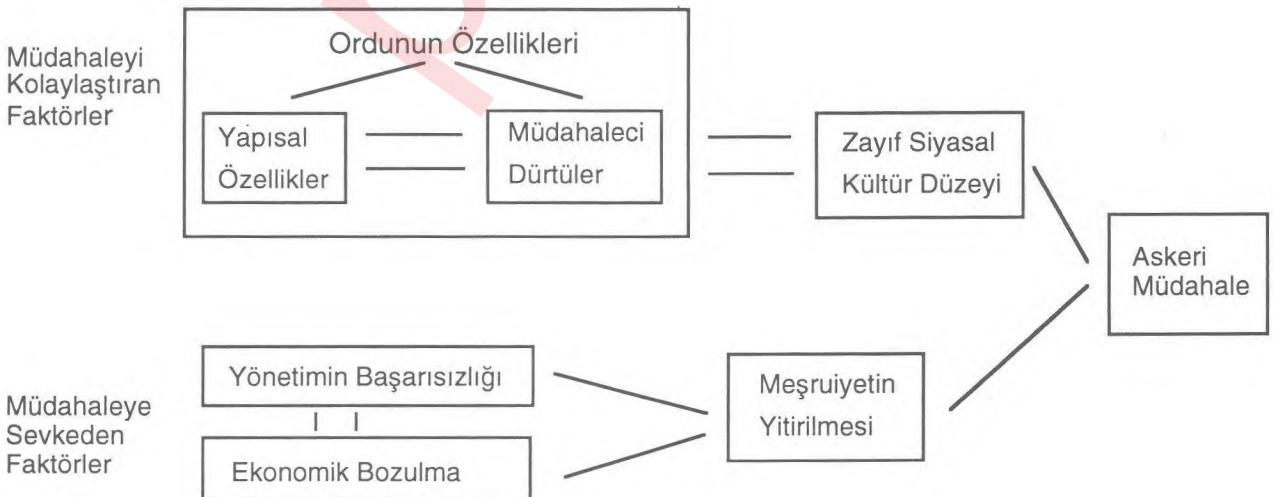
mıza yardımcı olabilecek bir model oluşturmaya çalıştım.

Ancak, burada belirtilmesi gereken bir husus, geçirilen üç askeri müdahale döneminin bazı noktalarında birbirinden farklılıklar gösterdiği, yani müdahaleyi hazırlayan koşulların her darbe öncesi dönemde tamamen aynı olmadığıdır. Bununla beraber, kurmuş olduğum model, tek tek her askeri müdahaleyi derinlemesine incelemek yerine, Türkiye'de ordunun siyasetteki yerine ve sivil siyasete müdahalesine genel olarak bakmamızı ve birtakım genellemelerde bulunmamızı sağlayacak nitelikte bir çalışmadır.

III- TÜRKİYE'DE ORDUNUN SİVİL SİYASETE MÜDAHALE NEDENLERİ: BİR AÇIKLAMA MODELİ DENEMESİ

Sivil-asker ilişkilerinin ve askerlerin siyasete müdahale sürecinin oldukça karmaşık bir süreç olduğundan bahsetmiştik. Askerler hiçbir zaman sadece ortak çıkarları için ya da sadece ülkenin ekonomik durumu bozulduğu için müdahalede bulunmazlar. Askeri müdahalelerin sık yaşandığı ülkeler için, "bu ülkede müdahale bir alışkanlık haline gelmiştir, askerler fırsat buldukça sivil siyasete müdahalede bulunurlar" gibi basit bir sonuca varamayız. Böyle bir durum bize, o ülkede askerleri siyasete müdahaleye sevkeden bazı koşulların mevcut olduğunu gösterir. Bu koşullar genellikle birden fazladır ve bir müdahalenin meydana gelebilmesi için bu koşulların ya hepsinin, ya da birden fazlasının biraraya gelmesi gerekmektedir. Çünkü, genellikle bir koşulun oluşması, diğer birkaç koşu-

Şekil 2
TÜRKİYE'DE ASKERİ MÜDAHALELERİ AÇIKLAMA MODELİ

lun mevcudiyeti ile mümkün olmaktadır. Örneğin, askeri müdahalelerde genellikle çok önemli bir faktör olarak kabul edilen sivil hükümetin meşruti-yetini yitirmesi için, örneğin hükümetin ekonomik bozulmayı önleyememesi, enflasyonu düşürecek siyasalar üretememesi veya ülkedeki yoğun şid-det ve terör eylemlerini önleyememesi gibi başka faktörlerin bulunması gerekmektedir.

Şekilde de görülebileceği gibi, Türkiye'de askerlerin müdahalede bulunması çok sayıda de-ğişkenin biraraya gelmesi ile mümkün olmaktadır. Bir yanda disiplin, hiyerarşi, profesyonellik gibi **or-dunun yapısal özellikleri** ve bu özelliklerle ilişkili olan ulus ile özdeşleşme ve ulusçuluk, ulusu sa-vunma misyonu, askeri ortak çıkar ve askeri ö-zerkliği koruma gibi orduya özgü **müdahaleci dürtüler** ² ile karşılıklı etkileşim içinde bulunduğu, belki de askeri yapının bazı özelliklerini biçimlendi-ren **Siyasal kültür** biraraya gelerek, ordunun si-yasete müdahalesini kolaylaştıran, ya da müdaha-leye zemin hazırlayan bir değişkenler grubunu o-luşturmaktadır.

Diğer yandan, yine birbirleriyle ilişkili olarak **ülke ekonomisinin bozulması** ve **siyasal yö-ne-timin başarısızlığı** ve bunun sonucunda da **siya-sal otoritelerin meşruti-yetini yitirmesi** bir başka değişkenler grubunu; müdahale zemininin hazır olduğu ortamda, orduyu fiilen müdahaleye sevke-den değişkenler grubunu teşkil etmektedir. Bir as-keri müdahalenin meydana gelmesi için, bu iki de-ğişkenler grubunun biraraya gelmesi gerekmektedir. Şekilde birbirleri ile ilişkisi-z gibi görünmekle beraber, her iki değişkenler grubu birbirinden ayrı değerlendirilmemelidir. Örneğin, yönetimin başarı-sızlığı, siyasal kültür ile ilişkilidir. Finer'in siyasal kültür sınıflandırmasında yer alan zayıf siyasal kül-türe ³ sahip ülkelerde siyasetin kuralları; kimin, na-sıl yöneteceği, iktidarın nasıl el değiştireceği konu-sunda bir oydaşma sağlanamadığından, siyasal iktidar hayati fonksiyonlarını etkili bir biçimde ye-rine getiremeyecek ve her zaman siyasal iktidarın meşruti-yeti bir sorun olacaktır. Bu nedenle, siya-sal kütür bir yandan yönetimin başarı düzeyini kıs-men belirlerken, dolayısıyla diğer yandan da siya-sal otoritelerin meşruti-yetini etkilemektedir.

1. Müdahaleyi Kolaylaştıran Faktörler

Yukarıda da belirtildiği gibi, ordunun yapısal özellikleri, bu özelliklerden kaynaklanan müdaha-leci dürtüler ve ülkenin siyasal kültürü, askeri mü-dahaleleri kolaylaştıran faktörler grubunda yeral-maktadır. Modern bir askeri yapının özelliklerini kı-saca hiyerarşik yapı, disiplin, profesyonellik, uzun süreli ve sıkı bir eğitim-öğretim başlıkları altında toplamak mümkündür. Bu özellikler bir askeri ya-pıya bir yandan grup bilinci ve dayanışma kazan-dırırken, diğer yandan toplumda, toplumun diğer sosyal tabakalarına veya gruplara karşı bir ayrıca-

lık, hatta üstünlük sağlamaktadır. Toplumda, he-men hiç bir sosyal veya mesleki grup, bir askeri yapının sahip olduğu hiyerarşik yapıya ve disipline sahip değildir, bu nedenle de böyle bir grup birliği-ne ve dayanışmaya ulaşamamaktadır. Sivil hükü-metleri, örneğin bir sosyal sınıfın veya bir meslek grubunun değil de, genellikle ordunun devirmesi-nin nedenlerinden biri de budur.

Ordunun sahip olduğu bu üstünlüğü sağla-yan sadece bu özellikler değildir. Ordu, aynı za-manda savaş gücünü de elinde tutan tek gruptur. Ordu, en modern savaş silah ve araçlarının tekeli-ne sahip olan tek kurum olarak, şiddeti düzenle-me görevini üstlenmiştir. Uzun yıllar süren eğitim-leri boyunca, şiddetin nasıl uygulanacağı, araçla-rın nasıl kullanılacağı konusunda profesyonelleş-mektedirler. Hem şiddet araçlarına sahip olma, hem de bunları kullanmada beceri edinmiş olma, orduların müdahalelerde başarı şansını oldukça artırmaktadır.

Sahip oldukları bu yapısal özellikler, orduya birtakım müdahaleci dürtüler de kazandırmaktadır. Ülkeyi öncelikle dış güçlere karşı savunmak ve gerektiğinde iç güvenliği de sağlamak gibi görev-ler yüklenmiş olan bir profesyonel ordu, devlete ve topluma karşı bir sorumluluk taşımaktadır. Bu nedenle, askerlerin gözünde mevcut düzenin korunması, çoğu kez siyasetin üstünde bir öneme sahiptir. Düzenin korunmasına atfedilen bu önem, orduya karşı sivil üstünlük yerine, ordunun siyasal otoritelere karşı üstünlüğü anlayışını geliştirmek-te-dir. Askerlerin müdahalelerini sık sık "amaç, mev-cut düzenin ve rejimin korunmasıdır" sloganı ile meşrulaştırmaları, bu anlayışı yansıtmaktadır.

Ordu, mevcut düzenin koruyucusu olmanın yanı sıra, ulusu da sembolize etmektedir. Bağım-sızlık savaşından yeni çıkmış ülkelerde, özellikle yeni rejimin kurulmasında ordunun rolü büyük ol-muş ülkelerde, ulus ile ordu özdeşleşmiş durumdadır. Askeri eğitimin önemli bir kısmı, subaylara ulu-sal kimlik kazandırma, ulusçuluğu bir ideoloji ola-rak benimsetme çabasını içermektedir. Bu nede-nle, askerlerin gözünde ulusal çıkar yanında sivil si-yaset her zaman ikincil bir öneme sahiptir.

Askerler, toplumdaki diğer sivil gruplardan farklı oldukları bilincini geliştirmişlerdir. Bu farklılık bilinci, genellikle toplumun geri kalanından üstün olma, kendine ve mesleğine büyük saygı duyma şeklinde kendini göstermektedir. Bu durum, kıs-men siyasal kültür ile ilişkilidir. Savaşın, savaşçılı-ğın, kahramanlığın önemli olduğu, bireysel kimlik-ten önce ulusal kimliğin geldiği kültürlerde, örne-ğin bir general imajı, bir milletvekili imajından çok daha saygıdeğerdir.

1.a. Türk Ordusunun Özellikleri

Tarih içinde Türk ordusunun rolüne baka-cak olursak, kurulan tüm Türk devletlerinde ordu-

nun merkezi bir öneme ve yere sahip olduğunu görebiliriz. Osmanlı devletinin kuruluşundan itibaren de, çeşitli dönemlerde, değişen ağırlıklarda orduya siyaset içinde yer verilmiştir. Gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlü dönemlerinde, gerek parçalanma süreci içinde, farklı ama önemli konumları tutan ordu, bu durumunu yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması sürecinde de korumuştur.

Bu dönemde ordu, hem yeni devletin kuruluşunda, hem de ülkenin modernleştirilmesinde en önde gelen güç olmuştur. Çok uluslu bir imparatorluktan bağımsız bir ulus-devlete geçişi başaran Atatürk liderliğindeki Türk ordusu idi. Bu nedenle, Cumhuriyet kurulduğunda da iktidarı ele geçiren ve biçimlendiren yine ordu mensuplarıydı. Osmanlı döneminde yönetici seçkinler askerler, bürokrasi ve din adamlarından oluşmaktaydı. Cumhuriyet dönemine baktığımız zaman, bunlardan sadece din adamlarının bu pozisyonlarını kaybettiklerini, bürokrasi ve aydınlar ile birlikte ordunun yine yönetici seçkinler içinde yerini koruduğunu görmekteyiz.

Atatürk, beraberce bağımsızlık savaşını verdiği ve ardından Cumhuriyet kurduğu Türk ordusuna gerçekten çok güvenmekteydi, ancak yine de ordunun siyasetin dışında kalmasını istiyordu. Yeni devletin kuruluşuna kadar orduya verilen görev, ülkeyi dış güçlere karşı savunmanın çok ötesindeydi. Atatürk için çok önemli olan reformların gerçekleştirilmesinden, yeni rejimin ideallerinin gardiyanlığına kadar çok sayıda rolü üstlenmekteydiler. Bu nedenle, Silahlı Kuvvetlerin politikanın dışında tutulması oldukça zor görünmekteydi. Nitekim Cumhuriyet kurulup ordu siyasetten uzaklaştırılmaya çalışılıp, kendi profesyonellik alanları ile sınırlandırılmakla beraber, siyasette varlığını hissettirmeye devam etti. Genelkurmay Başkanlığına, Kabine Bakanlarının üstünde ve Başbakanın hemen altında verilen yer, Cumhuriyetin ilânından sonra da ordunun önemini koruduğunu göstermektedir ⁴.

Kısacası ordu, Osmanlı döneminde yönetici seçkinler içinde aldığı konum itibarıyla sosyal ve siyasal hayatta oynadığı rolü Kurtuluş Savaşında verdiği mücadele ile yeni Cumhuriyetin kurucusu olarak oynamıştır. Modernleşme, Batılılık gibi kavramların, modern değerlerin yaygınlaşmasında, en az diğer yönetici seçkinler kadar paya sahiptir. Görevleri hiçbir zaman ülkenin dış güçlere karşı bağımsızlığını ve ülke topraklarını koruma ile sınırlı kalmamış, aynı zamanda rejimin, Atatürk ilkelerinin koruyuculuğunu da üstlenmiştir. Günlük siyasal süreçte varlığını her zaman hissettirmiştir.

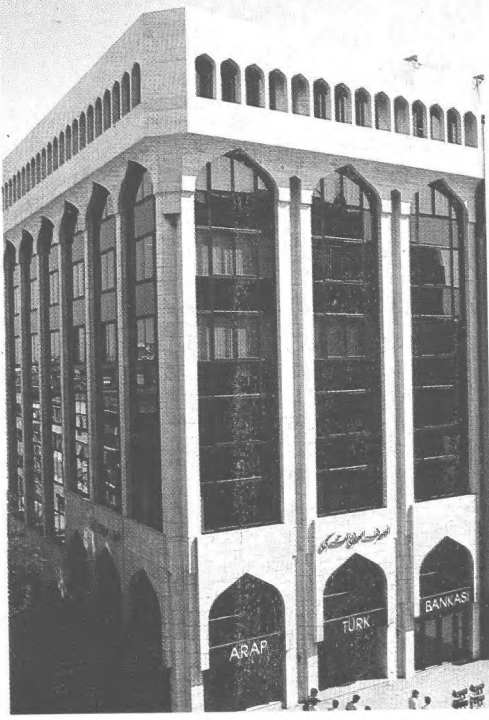
Türk ordusunun yapısına baktığımız zaman, 70 bin civarında subay ve assubay kadrosuyla, hiyerarşik ve oldukça disiplinli yapısıyla Türk toplumunun en iyi örgütlenmiş kurumu olduğunu görebiliriz. Ordunun asıl çekirdeğini oluşturan subaylar, öğrencilerin büyük titizlikle seçildiği Askeri Li-

selerde, ve hem devlet liselerinden hem de Askeri Liselerden yine titizlikle seçilerek gelen Harp Okullarında yetiştirilmektedir. Bu mesleği tercih eden gençler 14-15 yaşlarında Askeri Liselere, 19-20 yaşlarında da Harp Okullarına başlamaktadırlar. Bu okullara giriş gerçekten zordur; bir bilgi sınavında başarılı olmanın yanı sıra, gencin fiziksel özellikleri de dikkate alınmaktadır. Girişin bu kadar zor olmasına karşın, başvuru sayısı sanayileşmiş Batılı ülkelere oranla oldukça yüksektir. Örneğin, onyediyılda Kara Harp Okuluna sadece sivillerden 35.000 kişi başvurmuş ve bunlardan sadece 5.100 kişisi kabul edilmiştir ⁵. Türk toplumunda askerlik mesleğinin bu kadar gözde olmasında, toplumda üniforma sevgisinin, askerlik mesleğine geleneksel tutkunun ve onurlu bir meslek olarak kabul edilmesinin büyük payı olduğu kuşkusuz. Bunun yanı sıra, okulların bedava ve yatılı olması, eğitim kalitesinin yüksek olması, yabancı dil öğretilmesi ve en önemlisi garantili bir meslek ve gelir sağlaması da bu okulların tercih edilmesinde oldukça önemli faktörlerdir. Subaylık mesleğini seçenlerin önemli bir kısmının orta gelirli kentliler ile düşük ve orta gelirli köy ve kasabalılar olması ⁶ da bunu destekler görünmektedir. Bununla beraber, birçok ülkenin ordusundan, özellikle Latin Amerika ülkeleri ordularından farklı olarak, Türk Ordusunun subayları kendilerini herhangi bir sosyal sınıf ile özdeşleştirmemekte, belirli bir sınıfın çıkarlarını savunmamaktadır. Bunun yerine kendilerini toplumun geri kalanından farklı görmekte, devlet seçkinlerinin bir parçası olarak algılamaktadırlar ⁷. Belirli bir sosyal sınıfın çıkarlarını değil, genel olarak ulusal çıkarları savunmaktadırlar.

Askeri Liseye veya Harp Okuluna girdiği andan itibaren, öğrencilerin dış dünya ile ilişkileri neredeyse tamamen kesilmektedir. Belirli günlerin dışında dışarı çıkmaları veya aileleri ile görüşmeleri imkansızdır. Ülkenin hemen her yerinden gelen bu gençlere disiplinli bir eğitim sistemi ile aynı davranış kalıpları ve aynı değerler aşılanmaktadır. Öğrencinin kurallara aykırı davranmasına kesinlikle izin verilmemektedir. Disiplinsizlik okuldan ihraç nedenlerinin başında gelmektedir. Harp Okullarından ihraç edilen öğrencilerin başka hiç bir devlet kurumuna kabul edilmemesi, öğrencileri bu katı disipline uyarak, ne olursa olsun okuldan mezun olmaya zorlamaktadır.

Türk Harp Okulları eğitim sisteminin en önemli özelliği, akademik eğitimin en az askerlik eğitimi kadar önemli sayılmasıdır. Oldukça geniş ve detaylı bir Osmanlı ve Türkiye tarihi verilmektedir. Savaşlar en ince detayına kadar, hem askeri boyutuyla hem de tarihsel, sosyal ve siyasal boyutlarıyla incelenmektedir. Şüphesiz üzerinde en çok durulan konular, Osmanlı imparatorluğu'nun çöküş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş dönemleridir. Bunun yanı sıra, oldukça geniş olarak siyasal ve ekonomik konulara yer verilmekte, adeta yöne-

ARAP-TÜRK BANKASI

KİTALARARASI HİZMET

ARAP TÜRK BANKASI A.Ş.,
1976 yılından beri global bankacılıkta
deneyim ve ün kazanmış,
güçlü ortak yapısı,
dünyanın her yanına yayılmış
muhabir ağı ve deneyimli kadrosu ile
her türlü ticari bankacılık işlemlerinde
hizmetinizdedir.

- ✓ Tasarruflarınıza güvenli ve yüksek faiz
- ✓ Her türlü ihtiyaçlarınız için süratli çözüm :
Tüketici ve taşıt kredileri
- ✓ Menkul Kıymet Alım-Satım işlemleri
- ✓ İthalat-İhracat finansmanı
- ✓ Sendikasyon kredileri Uluslararası ve para piyasaları
işlemleri
- ✓ Proje finansmanı

ARAP TÜRK BANKASI A.Ş.

المصرف العربي التركي

ARAP TURKISH BANK

GENEL MÜDÜRLÜK

Valikonağı Cad. No. 10 80200 Nişantaşı/ İSTANBUL

Tel: (9-1) 225 05 00 (20 hat) (santral) Telex: 26830 atba tr, 39038 atba tr Swift : atub tr is

İSTANBUL MERKEZ ŞUBEMİZ
ANKARA ŞUBEMİZ
İZMİR ŞUBEMİZ

TEL: 225 05 25 (Şube Müdürü / Ayhan Baha Tuğsuz)
TEL: (9-4) 439 37 80 (Şube Müdürü / İbrahim Aral)
TEL: (9-51)25 68 34 (Şube Müdürü / Yasar Cindık)

Tek şube gibi...

Türkiye'nin bir ucundasınız, hesabınız da diğer ucunda. Eğer hesabınız İş Bankası'nda ise, dilediğiniz işlemi anında yapabilirsiniz.

Çünkü, İş Bankası'nda işlemler "On-line Real-time". Yani, İş Bankalılar, yurdun dört bir yanında bulunan elektronik şubelerden ya da Bankamatiklerden birine gidince, anında hesaplarına ulaşıyorlar... Kendi şubelerindeymiş gibi para çekiyor, para yatırıyor ya da havale yapıyorlar.

Bankacılık işlemlerinde İş hızını yaşıyorlar.
Ya siz?

TİRKİYE İŞ BANKASI

BİR SİGORTACILIK FELSEFESİ...

**Sigortacılıkta tanımlar üstü
bir hizmet anlayışı.**

Hizmetin boyutu
tanıma getirilecek yorumla,
daha ötesi hizmetin
sınırlarını zorlamaklar genişler.

Türkiyede Batı Sigorta,

Sigortacılık hizmetine

tanımlar üstü

bir boyut kazandırıyor.

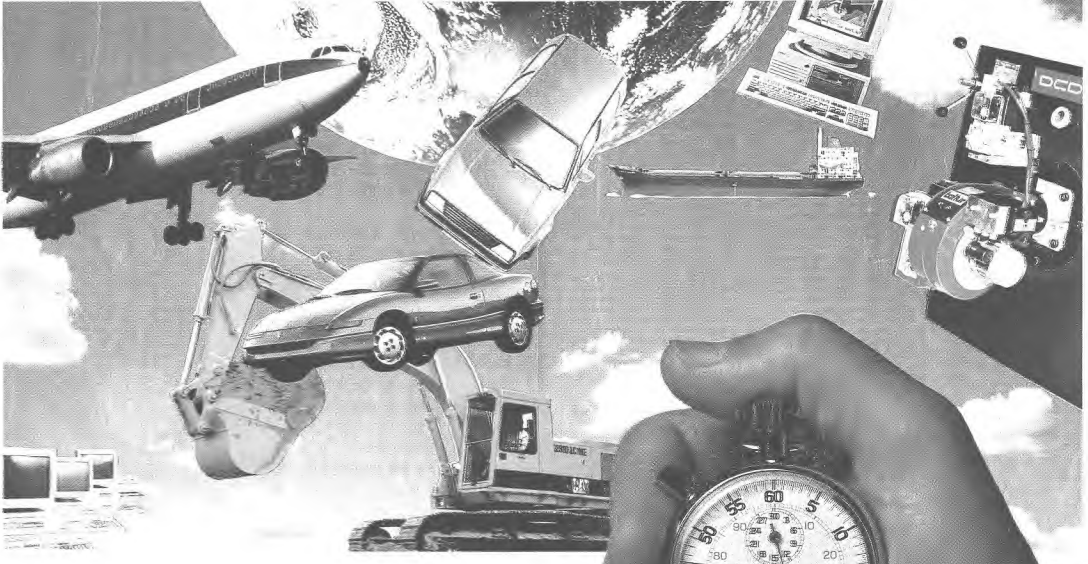
Batı Sigorta, Sigortacılığı

"sizin için" hergün yeniden yorumlayarak

"öncü"lüğünü sürdürüyor.

BATI SİGORTA

Yarış Biz Kazandırırız...

Dünya ekonomisiyle birlikte ülkemiz ekonomisi de hızlı bir değişim ve gelişim içinde... Kuruluşlar, yatırımcılar bu hıza paralel bir yarış sürdürüyor...

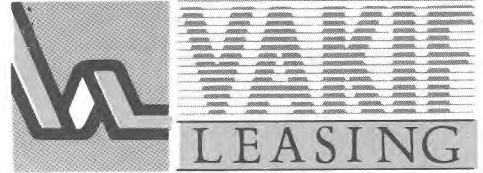
Amaç, en doğru yatırımı en uygun koşullarda gerçekleştirmek, kazançlı çıkmak...

Bu noktada **Vakıf Leasing** devreye giriyor...

Yatırımlarınıza en iyi olanakları sunarak bu yarışta kesin kazandırıyor.

Siz de Sektörün Lider Kuruluşu **Vakıf Leasing**'in destek gücüne güvenin...

Kazanacaksınız...

VAKIF FİNANSAL KİRALAMA A.Ş.

"Avrupanın 62. Büyüğü"

120 Milyar TL. Sermayeli VAKIF LEASING. Bir VAKIFBANK Kuruluşudur.

MERKEZ :

İnönü Cad. Gümüşsuyu Vakıf İş Hanı No:2
80090 Taksim / İSTANBUL
Tel : 252 96 31 (5 hat) Fax : 252 96 30
Tlx : 38157 Vakf tr

ANKARA :

Cinnah Cad. No: 72 K:1 06690 Çankaya / ANKARA
Tel : (4) 439 00 34 - 439 04 63 - 439 04 75
Fax : (4) 439 06 80

İZMİR :

Şehit Fethi Bey Cad. No:26 K:5
35250 / İZMİR
Tel : (51) 41 69 80 (3 hat)
Fax : (51) 12 09 69

tici yetiştirme eğitimi uygulanmaktadır.

Belki de başka hiçbir orduda bulunmayan bir diğer özellik, Türk subaylarına verilen fikir ve moral dersleridir. Bunların en başında Atatürkçülük gelmektedir. Atatürkçülük kabul edilebilir tek ideoloji olarak benimsetilmekte, Atatürk'ün ilkelere siyaset partilerin nasıl olması gerektiği yolundaki fikirlerine, sendikalardan basın özgürlüğü konusunda söylediklerinde kadar, tüm fikirleri en ince ayrıntılarına kadar öğretilip benimsetilmektedir. Atatürk, subayın örnek alacağı kişi, ilkeleri kendi ilkeleri, izlediği yol kendi izleyeceği yol olmaktadır.

Kendisini Atatürk ile özdeşleştiren subay, "vatanı koruma" misyonunu ve kendisinin "vatanın koruyucusu" olduğu inancını bu dönemde edinmektedir. Subaya aşılana bu vatanı koruma misyonu, subayda ister yabancı ister Türk olsun, askerinin dışındaki herkese karşı şüphe ile bakma alışkanlığını getirmektedir. Ayrıca, kendisi Atatürk'ün kurmuş olduğu rejimin de bekçisidir. Çünkü, bu rejim Atatürk'ün ilkeleri ile kurulmuştur ve bu nedenle doğru bir rejimdir. Bir ideoloji olarak görülen ilkeler dinamikler, her alanda; eğitimden aileye, siyasetten iktisada kadar her alanda kullanılabilir. Her olaya, her duruma ve gelişmeye bu ideolojinin yanıtı vardır. Bu durumda Atatürkçülük en üstün ideolojidir, bu ideoloji ile kurulan rejim ve siyasal düzen de en iyisidir. Bu nedenle, askerinin görevi bu düzeni, ne pahasına olursa olsun korumaktır. Görüldüğü gibi, verilen eğitimle Türk ordusu, sadece ülkeyi değil, kurulu siyasal rejimi de hem dıştan hem de içten gelebilecek tehlikeler ile, sivil halktan, özellikle sivil siyasal otoritelerden gelebilecek tehlikeler kastedilmektedir.

Eğitim sırasında subaylara hiç bir zaman siyasete müdahale etmeleri açıkça söylenmemektedir. Tersine, siyaset bulaşılması, uzak durulması gereken bir şey olarak gösterilmektedir. Atatürk döneminin askerlerin aktif siyasetten uzak durması geleni hala devam etmektedir. Yaşanan üç askeri darbenin de sonunda, belirli bir süre geçtikten sonra ordunun kışlasına dönmesi de, Türk askerlerinin uzun süre siyasetle meşgul olmayı istemediklerini göstermektedir. Bununla birlikte, askeri okullarda açıkça gerektiğinde müdahale edileceği söylenmese de, verilen eğitim subayların Türkiye'nin siyasal yaşamında rol oynayabileceklerini anlamalarını sağlamaktadır. Özellikle tarih dersleri, yeni rejimin kurulması ve demokratik reformların gerçekleştirilmesinde ordunun rolünü vurgulayarak, subaylarda ulusçuluk fikrini geliştirmenin yanı sıra, ordunun ülke siyasetinde önemini de vurgulamış olmaktadır.

Siyasete girmek orduda, subayın bir siyasal parti ile politik bağ kurması, bir siyasal parti için orduyu kullanması olarak görülmektedir. Ancak, askeri müdahale siyasete karışmaktan farklı algılanmaktadır. "Gerektiğinde" ordunun sivil iktidarı

ele geçirmesi, siyasete girmek olarak görülmemektedir. Subayların siyaset adamlarına ve siyasal partilere bakış açıları, siyasete bakış açıları ile paralellik göstermektedir. Siyaset adamlarına karşı tutumlarını "güvensizlik" şeklinde özetlemek mümkündür. Orduda genel kanı, siyaset adamlarının kendi çıkarlarını ve parti çıkarlarını, ülke çıkarlarının üzerinde tuttuğu şeklindedir⁸. Bu nedenle, Türk ordusu demokrasiden yana bir tutum içinde olmakla birlikte, sivil siyaset adamlarına ve siyasal partilere şüphe ile bakmaktadır. Bunun sebebi, yukarıda da belirtildiği gibi subaylara verilen eğitimin niteliğidir.

Bütün bu açıklamalardan anlaşılacağı gibi, Türk Silahlı Kuvvetleri, Türk toplumunun en iyi örgütlenmiş kurumudur. Disiplin ve hiyerarşik yapısı, örgütlenmenin mükemmelliğinde ve kurumun devamının sağlanmasında oldukça önemli etkenlerdir. Verilen eğitim, gelecek asker kuşakların da aynı bilinç, görev ve sorumluluk duygusu ile kurumun varlığını ve işlevlerini devat ettirmelerini sağlamaktadır. Orduda verilen Türkiye'nin geleceğinden sorumlu olma ve ulusu ve rejimi iç ve dış tehlikelerden koruma görevi, güçlü müdahaleci dürtüler yaratmaktadır. Toplumun geri kalanından farklı ve üstün olma duygusu da, bu dürtüleri destekleyici niteliktedir. Kurumun mükemmel örgütsel yapısı ve içsel dayanışması ise, müdahalelerin başarı şansını artıran faktörler olarak görülmelidir.

1.b. Türk Siyasal Kültürü

Bir toplumda halkın hakkındaki tutum, inanç ve duyguları olarak tanımlanan siyasal kültür, toplumdaki sosyal, ekonomik ve siyasal değişim süreçlerinden etkilenecek değişime uğradığı gibi, aynı zamanda bu değişimlerin niteliğini de etkilemektedir⁹. Bu nedenle, bir toplumun sosyal, ekonomik ve siyasal yapıları ile siyasal kültür yapısı bir bütünlük arz etmektedir. Türk siyasal yaşamının önemli bir özelliğini oluşturan ordunun siyasete hakim rolü ve sivil siyasete sık sık müdahalelerini incelerken, Türk siyasal kültürünü de önemli bir belirleyici etken olarak ele alıp incelememizin nedeni, bu olgudan kaynaklanmaktadır.

Türk siyasal kültürü Cumhuriyetten günümüze, özellikle Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında uygulanan siyasalarla önemli ölçüde değişime uğramış olmakla birlikte, Osmanlı siyasal kültürünün izlerini taşımaktadır. Oldukça **merkeziyetçi** olan Osmanlı siyasal yapısının en belirgin özelliği güçlü bir **seçkincilik**ti. Bürokrasi, ordu ve din adamlarının oluşturduğu yönetici seçkinler grubu (merkez) ile kitlelerin oluşturduğu çevre birbirinden kopuktu¹⁰. Toplumda hakim olan ve asıl siyasal gücü elinde bulunduran seçkinler grubunda yer alma, özellikle İmparatorluğun son dönemlerinde, belirli bir eğitimi ve toplumda imtiyazlı bir aileden gelmeyi gerektirmekteydi. Seçkinler grubun-

da yeralmanın önemi, hem bireye sağlamış olduğu prestijden, hem de maddi kazançlardan kaynaklanmaktaydı. Bu grubun dışında olmak, birçok şeyi başından kaybetmiş olmak demekti, çünkü Osmanlıda siyaset diğer alanlardan -özellikle sosyal ve kültürel alanlardan- ayrılmış değildi. Siyaset bu alanları büyük ölçüde etkileyen ve kapsayan, hatta onların üstünde yer alan bir alandı. Bu nedenle, siyasal iktidardan bağımsız bir toprak aristokrasisi veya burjuva sınıfı gelişmemişti, dolayısıyla toplumda siyasal merkezden bağımsız, fonksiyonel sınıfların oluşumu mümkün olmamıştı ¹¹.

Osmanlı döneminin merkezîyetçi ve seçkinci siyasal yapı özelliği, Cumhuriyet Türkiye'sinin de belirgin özelliklerinden birisi olmuştur. 1950 yılında çok partili siyasal hayata geçilene kadar iktidarda kalan CHP yönetimi, bazı özellikleriyle Osmanlı siyasal yapısına benzer bir yapı görünümündeydi. CHP yönetimi, aydınlar, bürokratlar ve askerlerin oluşturduğu merkezi seçkinler ile yerel seçkinlerin bir ittifakından ibaretti. Osmanlı dönemi yönetici seçkinler grubundan farkı, din adamlarını içermemesi, onların yerini aydınların almasıydı. Amaç, modern bir ulus-devlet yaratmaktır. Bu amaç, yönetici seçkinlerin yukarıdan uyguladıkları reformlarla gerçekleştirilmeye çalışıldı. Dolayısıyla, Osmanlı döneminin yönetiminde merkezîyetçili anlayışı, bu dönemde de devam etti. Devlet, dolayısıyla siyaset, diğer alanları etkileyen ve kapsayan, onların üstünde yer alan bir alandı.

Sivil toplumun yokluğu veya zayıflığı, buna karşın **siyasetin üstünlüğü** siyasal süreçte bazı özelliklerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. İlk olarak, devletin toplumsal, iktisadi ve siyasal değişimi başlatma ve sürdürme rolünü üstlenmesi, devletin kontrolünü ele geçirmeyi, siyasal kadrolarda yeralmayı oldukça önemli bir hale getirmektedir. İktidarda olmak demek, toplumsal yaşamın her alanını kontrol edebilmek, dolayısıyla bundan büyük maddi kazanç ve prestij sağlamak anlamına gelmektedir. Bu nedenle, iktidardan dışında olmanın maliyeti yükselmektedir. Bunda, Türk siyasal yapısının merkezîyetçiliği kadar, Türk siyasal partilerinin büyük bir kısmının sosyal gruplardan bağımsız olarak ve seçkin çatışmalarının sonucunda doğmaları da önemli etkindir. Oy tabanı belirgin ve istikrarlı olmayan bir siyasal partinin varlığını sürdürebilmesi, büyük ölçüde iktidarda kalıp kalmamasına bağlıdır ¹². Bu durum, siyasal partiler arasında önemli siyasal konularda uzlaşma sağlanmasını zaman zaman imkansız hale getirmektedir. Örneğin, 1950 seçimleri ile iktidara gelen DP, tek parti rejimine ve özellikle bürokratik seçkinlere karşı bir hareket olarak doğmuş, ancak seçmen desteğini kaybetmemek ve iktidarda kalabilmek için karşı olduğu otoriter eğilimler içine kendisi girmiştir.

Türk yasama üyelerinin nitelikleri de, ülke sorunlarının karşılıklı anlaşma zemini hazırlanarak

çözümlemesini güçleştirmektedir. Çeşitli nedenlerle milletvekillerinin görev süreleri kısaldı, devir oranı yükseldiğinden, milletvekillerinin büyük bir kısmı deneyimsiz olmaktadır. Ayrıca, görev sürelerinin tekrar uzayıp uzamayacağından hiçbir zaman emin olamadıklarından, böyle bir göreve gelmenin riski büyüktür. Bu riski göze alabilmek için, kazanacağı şeyin de büyük olması gerekmektedir. Bu nedenle, görevde bulunduğu kısa süre içinde, bir milletvekili parlamentonun etkili bir biçimde çalışmasına katkıda bulunmak yerine, elde edebileceği en fazla kazancı sağlamakla meşgul olmayı tercih edebilir ¹³. Dolayısıyla, belirli dönemlerde deneyimli milletvekili sayısı azalırken, bu görevi bir kazanç sağlama aracı olarak gören milletvekili sayısı arttığından, parlamento etkili bir biçimde faaliyette bulunamamıştır.

Türk siyasal kültürünün bir diğer özelliği **gruba ve grup çıkarlarına**, bireyin ve bireysel çıkarların üzerinde değer verilmesidir. F. Frey'in de belirttiği gibi, birçok Yakın Doğu ülkesine ve diğer ülkelere kıyasla, Türk halkı örgütlenme, disiplin, kişi üstü amaçlar için kendi çıkarlarından feragat etme gibi özelliklere daha fazla sahiptir. Türkiye'de bu eğilim, sonuçta siyasette aşırı hiyerarşi ve katılığa sebebiyet vermektedir. Dış tehlikelerle karşı karşıya kalındığında, bu özellikleri ulusun korunmasına büyük ölçüde katkıda bulunurken, diğer yandan demokrasinin işleyişini zorlaştırmaktadır. Grup yanında bireyin ikinci konumu, gruba veya hizbe aşırı bağlanmayı, bu da karşı grupları düşman olarak görme eğilimini ortaya çıkarmaktadır. Bu özellik de sorunların barışçıl yollardan çözülmesi olanağını ortadan kaldırmaktadır.

Gruba atfedilen büyük önem, aynı zamanda devletin toplumda en önemli kurum olarak algılanmasına neden olmaktadır. Türkiye'de devlet her türlü bireysel çıkarın üstündedir, adeta kutsal bir kurumdur ve tüm toplumun kolektif çıkar ve amaçlarını temsil etmektedir. Devletin çıkarları korunduğunda, tüm toplumun çıkarları korunmaktadır. Bu nedenle, devlet ona zarar verebilecek bireylerden ve gruplardan korunmalıdır. Amaç devletin çıkarlarının korunması olunca, farklı siyasal ve sosyal gruplar, kendi eylem ve amaçlarını ulusal çıkar olarak göstererek meşrulaştırma eğilimi içine girmektedir. Bu durum, farklı sosyal ve siyasal grupların çatışma içine girmelerine sebep olmakta ve çatışan çıkarların uyumlulaştırılmasına imkan vermemektedir. Demokrasi, birbirinden farklı ve çatışan çıkarların ve bu çıkarları temsil eden grupların varlığını gerektirmektedir, ancak her grubun siyasetin temel kuralları konusunda oydaşmasını da gerektirmektedir. Ancak, Türk siyasal kültürünün kolektif çıkarlara bireysel çıkarların üzerinde bir değer atfetmesi, gruplarda esnekliği azaltarak, her grubun bir diğerini düşman olarak görmesine sebep olmakta ve bir anlaşma zemininin oluşmasını engellemektedir.

Osmanlı siyasal kültür yapısının bir mirası olan devletin merkezi konumu, bir yandan siyasal ve sosyal yapıları birbirine bağlayacak kurumların gelişmesini, diğer yandan da sosyal ve iktisadi alanların siyasal alandan ayrılmasını engellemiştir. Bu nedenle, Türkiye'nin sosyal gelişme süreci içinde gerçek anlamda bir ekonomik orta sınıf oluşmamış ve dolayısıyla orta sınıf oluşmamış ve dolayısıyla orta sınıf etiği de gelişmemiştir. Bu durum, ulusal çıkarların dışında daha küçük çıkarları temsil eden grupların oluşumunu engellemiştir. Korunacak çıkarın tek bir çıkar-ulusal çıkar olması, çok sayıda daha küçük ekonomik çıkar grubunun bulunmaması, uzlaşma yollarının daha başından kapanması ile sonuçlanmıştır ¹⁴.

Türkiye'de sosyal ve iktisadi alanların siyasal alandan ayrılmamış olması, sivil toplumun görece olarak dar kalmış olduğu anlamına gelmektedir. Türk siyasal yaşamının kutuplaşmasında en önemli etkenlerden birisi, sivil alanın yokluğu veya az gelişmiş olmasıdır. Türk toplumsal, iktisadi ve siyasal alanlarındaki temel ayrılıklar birbirlerine oldukça yaklaşmış bir görünüm arz etmektedir. Siyasal alanda belirli bir taraftarlık, sosyal ve iktisadi alanlarda da belirli taraftarlıkları beraberinde getirmektedir. Siyasal alanda merkezci-çevreci ayrımı, sosyal alanda modern, dünyevi-geleneksel, dinci ayrımı, ve iktisadi alanda ekonomide devletin ağırlıklı rolü taraftarlığı-devletin daha az rol alması taraftarlığı temel ayrılıklar olarak göze çarpmaktadır ¹⁵. Örneğin, modern, dünyevi bir sosyal eğilim, aynı zamanda siyasette merkezi bir yönetim yanlılığı, ekonomide de devletçi bir politika yanlılığı anlamına gelmektedir. Daha farklı kombinasyonların yokluğu, hem parti sisteminin hem de kitlelerin kutuplaşmasını körüklemektedir. Özellikle 1980'li yıllarda daha liberal bir ekonomik sürece girilmesiyle ekonomik çıkar gruplarının gelişmeye başladığını görmekteyiz. Bu sürecin devam ederek siyasal alandan bağımsız bir sivil toplumun gelişmesi halinde, özellikle 1960'lı ve 1970'li yılların en belirgin problemlerinden olan siyasal partiler ve kitle kutuplaşması büyük ölçüde azalabilir.

Türkiye'de sivil alanın az gelişmişliğinin bir diğer göstergesi, sosyal sınıfların fonksiyonel olarak oluşmaması nedeniyle, bu sınıfların çıkarlarını temsil etme ve koruma araçları olarak dernekleşmenin ülkemizde uzunca bir süre zayıf kalması ve zaman zaman da yasalarla kısıtlanmasıdır. Örneğin, gelişmiş, liberal, demokratik Batılı ülkelerin siyasal hayatında büyük öneme sahip olan, sanayileşmenin getirdiği sorunların çözümünde önemli roller üstlenen sendikaların Türkiye'de kuruluş tarihi oldukça yenidir. Ancak 1974 yılında sendikaların ve derneklerin kurulmasına yasal olarak izin verilmiş, ancak grev yapma yasağı devam etmişti. Bu durum 1961 yılında yeni Anayasa'da da belirtilerek sendikalara grev yapma hakkı verilene kadar devam etmiştir. Sendikalaşmanın bu kadar

geç başlamasının aslında tek nedeni yasal engeller değildir. Bunun diğer nedenlerinden birisi, Cumhuriyetin ilk yıllarında büyük kentlerde birikmeye başlayan işçilerin hala köye özgü geleneksellik ve tutuculuklarını korumalarıdır. Bu nedenle Türkiye'de sanayi işçileri uzunca bir süre kendilerini bir sınıf olarak algılayamamışlardır. İkinci olarak, Türkiye geç sanayileşmiş bir ülkedir, dolayısıyla sanayi işçisi sayı olarak uzunca bir süre oldukça az olmuştur.

Sendikalaşma gibi diğer derneklerin kurulmasının da oldukça geç olmasının nedenlerinden birisi yasal engeller iken, diğer sosyal sınıfların ve bu sınıfların çıkarlarının açıkça belirlenememiş olmasıdır. Oysa, bu kurumlar toplum ile siyasal merkez arasında bağlayıcı unsurlar olarak bazı çatışmaların çözülmesi açısından oldukça önemli rollere sahiptiler. Bu nedenle, bunların yokluğu veya zayıf olması sistemin sağlıklı işleyişini zorlaştıran bir unsur olmuştur.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze, özellikle çok partili yaşama geçildikten sonra toplumsal ve ekonomik değişimlerle birlikte Türk siyasal kültürü de önemli bir değişime uğramıştır. Daha dünyevi, modern, muhalefetin varlığını destekleyen, demokratik eğilimler gelimeye başlamıştır ¹⁷. Ancak, bütün bu gelişmelere rağmen, Türk siyasal kültürü Finer'in "olgunlaşmış siyasal kültür" adını verdiği, siyasetten bağımsız, özerk bir sivil toplumun varolduğu, siyasetin temel kuralları ve sorunların hangi yollarla çözümleneceği konularında oydaşmanın sağlanmış olduğu siyasal kültür düzeyine henüz erişebilmiş değildir. Türk toplumunda demokrasiye ve demokrasinin temel kurallarına olumlu tutumlar gelişmiş olmakla birlikte, siyasal iktidarın dışında kalmanın maliyetinin hala çok yüksek olması, siyasal parti liderleri ve kadrolarında hoşgörü ve uyuma yanlısı olma özelliklerinin gelişmesini engellemektedir. Bu durum, partiler arası kutuplaşmayı artırarak ülke için önemli siyasal konularda oydaşmanın sağlanmasını engellemekte, parlamento-nun kitlenerek karar üretme işlevini yerine getirememesine sebep olmaktadır.

2. Müdahaleye Sevkeden Faktörler

Ordunun gerek mükemmel yapısı, gerek amaçlar ve üstlenmiş oldukları sorumlulukları ile sivil siyasal otoriteler için bir potansiyel tehdit unsuru olduğunu belirtmiştim. Bu potansiyel, ülkede hakim olan zayıf siyasal kültür düzeyi ile birleştiği zaman, askeri müdahaleleri kolaylaştıran bir zemin hazırlanmış olmaktadır. Ancak, böyle bir ortamın varlığı, müdahalenin fiilen gerçekleşmesi için yeterli değildir, müdahaleye eğilimli olan orduyu harekete geçirecek bazı faktörlerin bulunması gerekmektedir. Aksi takdirde, eylemin meşruiyeti önemli bir sorun haline gelir. Türkiye'de askerler

her müdahale sonrasında eylemlerini iç siyasal ve ekonomik durumun bozulması ve bu durumun ülkedeki rejimi tehdit edecek boyutlara ulaşması karşısında alınması gereken bir tedbir olarak göstererek meşrulaştırmışlardır.

Şekilde de görüldüğü gibi, orduyu müdahaleye sevkeden faktörler, siyasal yönetim mekanizmasının etkisini yitirmesi, ülkede ekonomik durumun bozulması ve bunların sonucunda siyasal otoritelerin meşruiyetini yitirmesidir. Siyasal başarısızlık veya siyasal yönetim mekanizmasının etkisini yitirmesi ile kastedilen, ülkede iç güvenliğin bozulması, siyasal şiddet ve terörün tırmanması karşısında güvenlik güçlerinin etkisiz kalması, sivil halkta aşırı siyasallaşma, siyasal partiler arası hoşgörü eksikliği, aşırı siyasal kutuplaşma, yasma organını işlevlerini yerine getirememesi, yürütme organının alınan kararları uygulayamaması, partiler arasında olduğu kadar iktidar partisi içinde de keskin görüş ayrılıkları ve çatışma, parti içi çatışmanın yürütme organına yansması, çevrenin taleplerini siyasal otoritelerin karşılayamaması, bürokrasinin bozulması vb.'dir.

Daha önce de belirtildiği gibi, siyasal yönetimin başarısı veya başarısızlığı siyasal kültür ile yakından ilgilidir. Siyasetin temel kuralları üzerinde oydaşmanın sağlanamadığı bir kültürde hangi amaçlara, hangi kanallarla ulaşılacağı yolunda genel kabul görmüş temel normlar bulunmamaktadır. Siyasal otoriteler ile halk arasında aracı kurumların bulunmadığı veya mevcut kurumların etkili bir biçimde çalışmadığı bir siyasal sistemde, siyasal otoritelere talebi ulaştırmak ve talebe cevap alabilmek için en etkili yol rüşvet olabilmektedir. Yine, üzerinde oydaşmış kuralların bulunmaması, parti içi ve partiler arası fikir ayrılıklarında, hoşgörü eksikliği şeklinde kendini göstermektedir. İktidara gelmenini yazılı kuralları bulunsada dahi, bu kuralların doğru ve uygun olduğu yolunda bir görüş birliği bulunmaması halinde, iktidara gelme mücadelesi bu kurallar çerçevesinde değil, seçim hile yapma, seçim kurallarını ihlâl etme, seçim propagandası için yasal olmayan yollardan maddi kaynak sağlama gibi birtakım gayrimeşru uygulamalar çerçevesinde gerçekleşebilmektedir. Siyasal kurumlarda rüşvetin ve yolsuzluğun yaygınlaşması, bu kurumların etkisini yitirmesine, dolayısıyla çevreden merkeze bilgi ve talep akışının ve yine çevreden merkeze kaynak akışının azalmasına neden olmaktadır. Siyasal otoritelere bilgi ve kaynak akışının azalması, beraberinde çevreye değer aktarma işlevinin bozulması ve çevreye yeterince nüfuz edilememesi problemlerini getirecektir¹⁸.

Çevreye yeterince nüfuz edemeyen ve kaynak aktarımında başarısız olan bir siyasal sistemin ekonomik problemlerle karşılaşması pek şaşırtıcı değildir. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin en önemli problemlerinden olan yüksek enflasyon, dış borçlanma, ithalat ve ihracat arasın-

daki dengesizlik, yatırımların azlığı, kişi başına düşen milli gelirin düşüklüğü, ülke ekonomisinin bozulduğunu ifade eden göstergelerdir. Ülke ekonomisinin bozulduğunu ifade eden göstergelerdir. Ülke ekonomisinin bozulması bunun özellikle sabit gelirli kesime yansıdığı dönemlerde, siyasal rejim ve mevcut siyasal düzene karşı ideolojik şiddet ve terör eylemlerinin arttığı gözlenmektedir. Çünkü, böyle dönemler, bu tür grupların halktan destek sağlamalarını ve eylemlerini haklı göstermelerini kolaylaştırmaktadır. Yoğunlukları farklı olmakla beraber, 1960, 1971 ve 1980 askeri müdahale dönemleri öncesinde, bu tür eylemlerin yaygınlaştığı bilinmektedir.

Gerek sivil siyasal yönetimin başarısızlığı, gerek ekonomik durumun bozulması, siyasal otoritelerin meşruiyetini sarsmaktadır. Bu kişilerin gerçekten yönetme hakkına sahip olup olmadığı sorgulanmaya başladığı zaman, ülkede siyasal otorite boşluğu meydana gelecektir. Yönetilenlerin gözünde meşruiyeti şüpheli hale gelen siyasal otoriteler, artık otorite imajını verememektedir. Ülkede siyasal kültür düzeyi zayıf ise, diğer bir deyişle kurumların meşruiyetine büyük önem verilmiyor ise, zaten meşruiyetini yitirmiş olan bir sivil siyasal yönetimin yerini askeri bir yönetimin alması, büyük tepki ile karşılanmayacaktır, hatta halkta sivil yönetime karşı yoğun bir hoşnutsuzluk varsa, yeni askeri yönetim halkın desteği ile bile karşılanabilmektedir. Nitekim, Türkiye'de de, yaygın şiddet ve terör, zaman zaman kısa süreli ve başarısız hükümetler (özellikle 1971 ve 1980 öncesi) ve ekonomik bozulma neticesinde yapılan askeri müdahaleler hiç de halktan büyük tepki ile karşılaşmamıştır.

Her askeri müdahale öncesi döneme kısaca göz atarsak, Türkiye'de;

2.a. 1946-1960 Dönemi

1946 yılında çok partili siyasal yaşama geçiş kararı üzerine kurulan Demokrat Parti, liderlik kadrosunu oluşturan yeni müteşebbisler ve tüccarlar sınıfı ile bir "alternatif seçkinler"¹⁹ grubu olarak örgütlenmiştir. 2. Dünya Savaşı sonrasında oluşan bu yeni işadamları ve profesyoneller grubunun çıkarlar, tek parti dönemi seçkinlerinininkinden oldukça farklıydı. Bu grup, Kemalist reformlara ve gelişme anlayışına pek sıcak bakmıyordu. Onlara göre Türkiye'de gelişmeyi sağlayacak olan devlet değil, fakat tek tek bireylerdi. DP bu yeni gelişen sınıf özellikle liderlik kadrosunda barındırmakla birlikte, sadece bunların çıkarlarını temsil etmiyordu, ayrıca beklentileri artan köylüler ve yerel seçkinlerin de büyük kısmını temsil eden bir partiydi. CHP döneminin dinsel gruplara karşı katı politikası ve laiklik anlayışına karşın, DP'nin dine daha hoşgörülü yaklaşımı, köylü ve taşralıları bu yeni partiye sempati beslemesini sağlamıştı. DP aynı zaman-

da tek parti döneminin otoriter uygulamalarına ve bürokrasiye karşı bir hareket olarak doğmuş, bu nedenle de aynı görüşleri paylaşan geniş kitlelerin desteğini almıştı.

Nitekim 1950 seçimlerinde, 4.2 milyon oy ile parlamentoda 68 sandalye elde eden CHP'ye karşın, 396 sandalye ile iktidara geçen DP daha ilk günlerden bürokrasiye karşı tavır aldı. Aynı çıkarları paylaşan belirli sosyal gruplar temsil etmeyen, seçkinler arası çatışmanın bir ürünü olan DP'nin örgüt olarak varlığını sürdürebilmesi iktidarda kalmasına bağlıydı. Bu nedenle, parti bütün enerjisini muhalefet partisine karşı saldırılarda ve muhalefeti bastırmada kullanmak zorunda kaldı. Tek parti döneminin otoriter rejimine karşı bir hareket olarak kurulmakla beraber, uygulamış olduğu siyasalarla tek parti döneminden çok farklı bir yönetim anlayışları olmadığı anlaşıyordu. CHP'nin tek parti döneminde yapmış olduğu gibi, parti amaçları için bürokrasiyi kullandı; belediyele-re, önemli yargı görevlerine, devlete ait iletişim kurumlarına ve hatta üniversitelere kendi adamlarını yerleştirdi. Daha önce partiyi destekleyen, ancak otoriter uygulamaları sonucu iktidara muhalif olan basına bazı kısıtlamalar getirdi.

DP'nin uyguladığı siyasal bir andan muhalefet partisinden CHP ile aralarında kutuplaşmayı artırırken, diğer yandan toplumda da aşırı kutuplaşmaya sebep olmuştu. Halk adeta iki düşman kampa bölünmüştü ve bu durum sadece büyük kentlerde değil, küçük yerleşim birimleri dahil, Türkiye'nin her yerinde geçerliydi. DP sempatisini olmak, birçok kaynaktan büyük ölçüde yararlanabilmek anlamına gelmekteydi. Hem siyasal partiler hem de kitleler düzeyinde gelişen böylesine partizan bir ortam, ordunun gözünde devletin ve milletin bütünlüğü için giderek tehlikeli bir hal alan bir durumdu. DP'nin parti desteğini artırmak için dini bir siyasal araç olarak kullanması da askerler için laikliğin tehlikeye girmesi anlamına gelmekteydi. Askerleri büyük ölçüde rahatsız eden bir diğer husus, DP iktidarının uyguladığı siyasalar nedeniyle askerlerin hem maddi durumunun bozulması, hem de sosyal prestijinin aşınmasıydı.

Tek parti döneminin ekonomide devletçi politikası, ekonomide kayda değer bir gelişme sağlanmasını engellemişti. DP iktidara geldiğinde işadamları, sanayiciler ve yatırımcılardan oluşan bir girişimciler sınıfı, zayıfta olsa oluşmuştu. DP iktidarı, bu müteşebbisler grubunu destekleme yanılsıydı. Kore savaşı, Türkiye'ye yurt dışına çeşitli mallar ihraç etme imkanı vermişti. Ayrıca, ziraat ve altyapı inşaatlarında büyük yatırımlar yapılmıştı. Çiftçilere sağlanan fiyat teşvikleri ile ziraat gelişmiş, çiftçi gerçekten ilk defa ürününün karşılığını almaya başlamıştı. Ancak, dünyada birincil malların fiyatlarının düşmesiyle, 1953'ten itibaren durum değişmeye başladı, ihracata dayalı ekonomi daha fazla ticaret açığına sebep oldu.

Bunun üzerine sanayi ve altyapı yatırımlarına ağırlık verilmeye başlandı. Ancak, yapılan yatırımlar uzun vadede gelir getirebilecek nitelikte olduğundan, bütçe açığı giderek büyümeye başladı. Bu açığı kapatmak için yeni vergiler koyma yoluna gidilebilirdi, ancak vergilendirilebilecek olan kesim ticaret ve ziraat ile uğraşanlar olduğundan, mallarının ithalatına sınırlamalar getirildi. Ayrıca, ekonomik büyüme için gerekli olan ithalatı finanse etmek amacıyla dış borçlanmaya gidiildi. Ancak, zamanla alınan borçların ödenmesi giderek daha güç hale gelmeye başladı ve 1958'de yaşanan bir ekonomik kriz ile devalüasyon yapıldı (Bkz. Tablo 2).

Hükümet bir yandan dış borçlanmaya giderken, ülke içinde de enflasyonist bir politika izlemeye başladı. Dünya piyasalarında fiyatlar düşerken, hükümet çiftçinin malları için yüksek fiyat ödemeye devam etti. Bu paranın sağlanabilmesi için kısa dönemli bir çare olarak para basma yoluna gidildi. Bu durum doğal olarak enflasyonun yükselmesi ile sonuçlandı (Bkz. Tablo 1).

Bütün bunlar, 1957 seçimlerine gelindiğinde, seçim sonrasında da iktidarda kalmayı başarmakla birlikte, DP'nin oy oranının %50'nin altına düşmesinde büyük rol oynadı. Bu sonuç DP'nin giderek toplumdaki desteğini yitirdiğini göstermekteydi.

Özetle, DP iktidarının bir yandan tek parti dönemini aratmayan otoriter yönetimi, partiye muhalif olan herkese ve her kuruma karşı uyguladığı baskı, toplumun kutuplaşmasına ve aşırı siyasallaşmasına sebep olan partizan tutumu, parti çıkarları için devletin kaynaklarını ve zaman zaman da dini kullanması, askerlerin ekonomik ve sosyal durumunu sarsan siyasaları, diğer yandan da ülke ekonomisinin bir darboğaza girmesine sebep olan ekonomi politikalar, 27 Mayıs 1960 günü kendisine Milli Birlik Komitesi adını veren bir askeri komitenin siyasal iktidarı ele geçirmesi ile sonuçlandı.

2.b. 1961-1971 Dönemi

1961 yılında yeni Anayasanın hemen ilanından sonra yapılan parlamento seçimlerinde CHP en yüksek oy oranını elde etmekle birlikte, parlamentoda yeteri kadar sandalye alamadığından, tek başına iktidara geçemedi. Böylece, 1965 yılına kadar devam edecek olan koalisyon hükümetleri dönemi başladı.

Bunun sebebi, DP'nin yerini almaya çalışan çok sayıda siyasal partinin kurulması ve dolayısıyla oyların bölünmesi idi. Bu partilerden sadece Adalet Partisi 1961 seçimlerinde yüksek bir oy oranı elde ederek önde gelen partiler arasında yer aldı²⁰. Bu seçimlerde elde ettiği oylarla tek başına iktidara gelememekle birlikte, zamanla DP oylarını toplamaya çalışan diğer partilerin oyları AP'ye ka-

TABLO 1

GSMH DEFLATÖRÜNDEKİ DEĞİŞİM ORANI (1)

YILLAR	ENFLASYONORANI (%)
1950	-
1951	8.76
1952	2.72
1953	4.79
1954	5.09
1955	11.31
1956	11.79
1957	23.29
1958	14.25
1959	19.90
1960	3.31
1961	4.07
1962	9.50
1963	5.74
1964	2.57
1965	4.32
1966	6.39
1967	6.52
1968	3.92
1969	5.31
1970	11.87
1971	18.29
1972	16.36
1973	22.09
1974	28.37
1975	16.19
1976	16.13
1977	24.05
1978	43.70
1979	73.40
1980	103.80
1981	42.00
1982	27.00
1983	28.00
1984	50.20
1985	43.90
1986	30.90
1987	38.30
1988	66.20
1989	66.90

TABLO 2

GSMH DEFLATÖRÜNDEKİ DEĞİŞİM ORANI (2)

YILLAR	ENFLASYONORANI (%)
1950	0.00
1951	0.00
1952	0.00
1953	0.00
1954	0.00
1955	0.00
1956	0.00
1957	0.00
1958	221.43
1959	0.00
1960	0.00
1961	0.00
1962	0.00
1963	0.00
1964	0.89
1965	0.00
1966	0.00
1967	0.00
1968	0.00
1969	0.00
1970	66.85
1971	0.00
1972	-5.61
1973	-0.14
1974	-1.47
1975	1.96
1976	10.65
1977	13.41
1978	7.50
1979	59.62
1980	137.51
1981	50.63
1982	45.98
1983	3.40
1984	61.54
1985	29.62
1986	29.62
1987	26.03
1988	65.81

yarak 1965 seçimlerinden iktidar partisi olarak çıkmasını sağladı. Ancak, 1965 seçimlerine kadar CHP liderliğindeki çeşitli koalisyon hükümetleri ülkeyi yönetti. İlk hükümetin kurucuları CHP ve AP idi. İkincisi CHP, Yeni Türkiye Partisi, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ve bağımsızlar tarafından, üçüncüsü ise, CHP ve bağımsızlar tarafından kurulmuştu.

Koalisyon hükümetlerinde yer alan partiler, askerlerin tekrar gelme ihtimaline karşı mümkün olduğu kadar siyasal gerilimi artırmaya çalıştılar, ancak yine de aralarında önemli çatışmaların olmadığı söylenemez. Dört yıl gibi kısa bir sürede birkaç koalisyon hükümetinin kurulması da bunu göstermektedir. Üzerinde en çok çatışmanın olduğu konular 1960 müdahalesinden sonra tutuklanan DP'li parlamenterler için genel af, ve sosyo-ekonomik kalkınmada planlamanın rolü meseleleri idi ²¹. Hükümeti oluşturan partiler arasında çatışmalar yoğunlaşıp çözüm bulunamaz hale geldikçe koalisyon dağılıyor ve bir yenisi kuruluyordu. 1965 seçimlerinde AP parlamenter çoğunluğu sağlayarak iktidara geldiğinde, görece olarak daha istikrarlı bir siyasal döneme girildi. AP 1969 seçimlerinde de aynı başarıyı göstermekle birlikte, çeşitli gelişmeler iki yıl sonra, 1971'de ordunun bu sefer dolaylı olarak tekrar müdahalesine sebep oldu, böylece ikinci demokrasi deneyimi de başarısızlıkla sonuçlanmış oldu.

Bu başarısızlığın çeşitli sebepleri vardı. Bunların başında, ülkenin bu dönemde geçirmiş olduğu sosyal ve ekonomik değişim gelmektedir. 1960'lı yıllar kentleşmenin, yaygın göçün, ekonomide ticarileşmenin ve sanayileşmenin iyice hızlandığı yıllardı. Toplumdaki bu hızlı hareketlilik, ister istemez siyasal partileri ve partilerin siyasetteki başarısını büyük ölçüde etkilemişti. Bu nedenle, 1980 darbesinde de olduğu gibi, 1971 dolaylı müdahalesinin gerisinde bu dönemin parti sistemi, parti seçkinleri arasındaki etkileşim yatmaktadır. AP 1960'lı yıllarda desteğini büyük ölçüde iş çevresinden, tarımsal kesimden, köylülerden ve kent-sel marjinal gruplardan almaktaydı. Hem farklı gruplarının çıkarlarını temsil bakımından, hem ekonomide liberalizmi savunması bakımından, hem de dine ve dine duygulara daha ılımlı yaklaşımı bakımından DP'yi izlemekteydi. Ancak, DP'den farklı olarak, askerler, bürokratlar ve aydınlardan oluşan seçkinlere karşı bir strateji izlemek yerine, bir yandan seçimlerdeki başarısını sürdürmek için DP'nin politikalarını izlerken, diğer yandan orduyu tarafsızlaştırmaya, bürokrasinin üst kademelerine sızmaya ve aydınların önemini azaltmaya çalıştı. Böylece AP, CHP'yi eski ortaklarından kısmen ayırmayı başardı.

Diğer yandan CHP, özellikle 1965 ve 1969 seçimlerindeki başarısızlıkları karşısında parti politikalarını değiştirme ihtiyacını hissetmeye başladı. Türk toplumundaki değişim, sınıfların fonksiyonel

olarak yavaş yavaş ayrışmaya başlaması, siyasette ilk defa sağ-sol yelpazesinin oluşması biçiminde kendisini göstermişti. CHP'nin de bu yelpaze içinde yerini alması gerekiyordu. CHP, 1965 yılında kendisini "ortanın solu"nda yer alan bir parti olarak ilan ettiğinde, o güne kadar Türk siyasetindeki temel ayrılık olan bir yandan "geleneksel" grup, diğer yandan bunun karşısı "liberal" grup ayrımının yerini "sağ" ve "sol" ayrımı almış oldu. CHP'nin pragmatik siyaset anlayışını benimseyen, sosyal demokrat bir parti görünümüne girmesi, parti içinde eski bürokratik siyasetçiler ile yeni radikal siyasetçiler arasında çatışmalara sebebiyet vermişti. Nihayet 1967 yılında, bazı eski partililer pardi-ten ayrılarak daha merkezci ve Kemalist görüşlü bir parti kurdular. Benzer gelişmeler AP içinde de görülmekteydi. Parti içinde güçlü hizipler vardı. Sonunda bir grup partili AP'den koparak küçük işadamlarını ve yerel çıkarları temsil eden Demokratik Parti'yi kurdular.

İki büyük partiden kopuşla ortaya çıkan iki küçük partinin yanısıra, sağ kanatta 1970'li yıllarda daha güçlü partiler haline dönüşecek olan iki yeni radikal parti kurulmuştu. Bunlardan birisi, 1960'da askeri diktatörlük taraftarı olan Albay A. Türkeş ve emekli subaylar tarafından ele geçirilen aşırı milliyetçi Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (daha sonra Milliyetçi Hareket Partisi adını almıştır), diğeri ise islâmcı görüşleri savunan Milli Selamet Partisi idi. Bu küçük partilerin o dönemde siyasette pek önemi yoktu. 1973 yılına kadar AP ve CHP'nin temel aktörler olarak yer aldığı iki parti sistemine benzer bir parti sistemi vardı. Bununla beraber, siyasal parti yelpazesinde soldan sağa çok sayıda küçük partinin bulunması, daha geniş yelpazeli parti bölünmesinin Türkiye'de başladığını göstermektedir. O güne kadar parti kutuplaşması Türkiye'de pek de yeni bir olgu olmamakla birlikte, parti sisteminin bölünmesi ilk defa 1960'lı yıllarda görülmeye başlamış ve 1970'li yıllarda siyasal parti sisteminin belirgin bir özelliği olmuştur ²².

Hızlı toplumsal değişim, seçmen davranışını da etkilemiş, seçmenler sık sık parti değiştirmeye başlamıştı. Bu durum, siyasal partilerin tüm dikkatlerini parti içi sorunlara vermelerine, partiyi birarada tutmanın yollarını aramaya yöneltmiştir. Partiler seçmenlerini kaybetmeme için, siyasal ideoloji yelpazesinde giderek merkezden aşırı uçlara doğru kayarak, hem parti kutuplaşmasını, hem de seçmen kutuplaşmasını körüklemişlerdir.

Parti kutuplaşmasının giderek keskinleşmesi, bu dönemin ilk yarısında kurulan koalisyon hükümetlerini işlemez hale getirmişti. Hiçbir parti, oy kaybetme kaygısıyla ülkenin önemli sorunlarına çözüm getirmek amacı ile de olsa, bir diğer parti ile anlaşmaya yanaşmıyordu. Bu dönemin önemli sorunlarından olan ve ordunun da 1971'de müdahalesini meşrulaştırmak için kullandığı siyasal şiddet ve terör eylemlerinin kontrol altına alınamama-

sının asıl sebebi, partilerin çözümler için biraraya gelememeleri, hiç bir konuda uzlaşmaya yanaşmamalarıdır. Aynı ideolojik kutupta yer alan ve koalisyon hükümetleri kuran partilerin üyeleri arasındaki ilişkiler de uyumlu değildi.

Aslında 1960'lı yıllar, Türkiye'de demokratik sürecin başarıyla işlemesi için gerekli birçok koşulun gelişmiş olduğu yıllardı. 1961 Anayasası ile bireysel haklar ve özgürlükler büyük ölçüde genişletilmişti. Toplumda sosyal sınıflar ayrışmaya başlamış, çeşitli kesimlerin çıkarlarını temsil eden çok sayıda dernek kurulmuştu. Bireyler ile devlet arasındaki ilişkileri düzenleyerek, farklı çıkarları biraraya getirecek kurumların oluşmaya başlaması, yarışmacı bir siyaset için uygun bir zemin hazırlamıştı. Ayrıca, toplumdaki ayrışmayı yansıtacak, farklı çıkarları temsil eden yeni siyasal partiler kurulmuş, büyük partiler de toplumdaki bu değişimi yansıtacak biçimde yeni ideolojiler geliştirmişti. Bürokrasinin eski önemi ve etkisi kısmen azalmış, tek parti döneminin devlet seçkinleri büyük erazyona uğramıştı.

Ancak, hem siyasal partilerin hem de seçmenin ideolojik kutuplaşması, parti sisteminin aşırı bölünmesi, uzlaşmaya dayalı demokratik bir sürecin kurulmasını ve devamını imkansız hale getirmişti. Bunda iki büyük partinin, CHP ve AP'nin seçmen desteklerini kaybetme korkusu ile uzlaşmaya yanaşmamalarının büyük payı olmuştu²³. 1960'lı yılların ilk yarısında kurulan koalisyon hükümetleri, koalisyon üyeleri arasındaki uzlaşmaz tutum nedeniyle kısa ömürlü ve başarısız hükümetler olmuştu. 1965'te kurulan AP hükümeti ise, başta siyasal şiddet ve terör olmak üzere, çok sayıda önemli sorunu çözememişti.

1971 Mart'ında ordu bir muhtıra ile Demirel hükümetini istifaya zorlayarak, bu sefer dolaylı olarak tekrar sivil siyasete müdahalede bulundu. Ordu, 1960-63 askeri yönetiminden farklı olarak, parlamenter ve anayasal yönetime ara vermeksizin, partiler-üstü bir hükümet kurarak amaçlarını gerçekleştirme niyetindeydi. Mart 1971 ve Nisan 1973 arası dönemde ülkeyi partiler-üstü teknokratlardan kurulu, askeri-sivil birçok hükümet yönetti. 1971 Cuntasının amacı, 1960'ta olduğu gibi, bir dizi sosyal ve ekonomik reformlarla gelişmeyi sağlamak ve siyasal düzensizliği ortadan kaldırmaktı. Fakat üç yıllık askeri-sivil rejim, amaçlanan hedeflere ulaşmaları bakımından başarılı olamadı. Bunun en önemli sebebi, ordunun tüm çabasını ülkede güvenliği sağlama ve solu bastırmaya ayırmasıydı. 11 il'de sıkıyönetim ilan edilerek, hemen arkasından gençlik gruplarının, profesyonel derneklerin ve sendikaların faaliyetleri yasaklandı. Sol kanadı temsil eden gazeteler ve dergiler ya bir süre için yasaklandı, ya da tamamen kapatıldı. Sıkıyönetim bölgelerinde grev ve lokavtlar yasaklandı. Böylece, ordu siyasal ve ekonomi sistemde reform yapmak istemesine rağmen, faaliyetlerini da-

ha ziyade güvenlik sağlamada yoğunlaştırdı²⁴. Diğer yandan, müdahale ile amaçlanan partiler arası çatışmaları azaltma hedefine de ulaşılmadı. Hatta partiler arası çatışmaları azaltma hedefine de ulaşılmadı. Hatta partiler arasında görülen çatışmalar, ordu içinde de; Batılı demokrasiyi savunan subaylar ile sağcı bir tutum içinde olan subaylar arasında da görülmeye başladı. Sonuç olarak, 1971 dolaylı askeri müdahalesi, bu dönemin problemlerinin bir sonraki döneme taşınmasını engellemedi.

2.c. 1973-1980 Dönemi

Yukarıda da belirtildiği gibi, 1971 müdahalesi ve 1971-73 asker-sivil yönetimi, siyasal sistemde olumlu gelişmeler sağlayamamıştı. 1973'ten itibaren bir önceki dönemden daha şiddetli ideolojik kutuplaşma, hem siyasal partiler, hem de sivil halk düzeyinde çatışmalar, yönetim mekanizmasında bozulma, siyasal şiddet ve terör görülmeye başladı. 1973-80 yılları arasında, kimi CHP kimi de AP başkanlığında çok sayıda hükümet kuruldu. 1973 genel seçimlerinde oyların üçte birini alan CHP ile %30'unu alan AP, ordudan gelen birlikte bir koalisyon hükümeti kurma önerisini reddettiler. Bunun yerine CHP, seçimlerde aldığı %12 oy ile üçüncü parti durumunda olan MSP ile koalisyon hükümeti kurmayı tercih etti. Ancak, siyasal görüşleri birbirinden çok farklı olan bu iki siyasal partinin birarada bulunması hemen hemen imkansızdı. Nitekim, bu koalisyon kısa sürede dağıldı.

CHP-MSP koalisyonunu, Mart 1975 ve Haziran 1977 tarihleri arasında iktidarda kalan ve "Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti" olarak bilinen Adalet Partisi, Milli Selamet Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi ve Milliyetçi Güven Partisi'nin oluşturduğu koalisyon hükümeti izledi. 1977 seçimlerinde oyların %41'ini CHP alırken, %37'sini AP almıştı, ancak iki partide, ordudan, üniversitelerden ve iş çevrelerinden gelen CHP'nin Demirel ile işbirliğine girerek bir CHP azınlık hükümeti kurması, ya da bağımsız bir başbakan başkanlığında bir koalisyon hükümeti kurmaları önerilerini dikkate almayınca, Demirel MSP ve MHP ile "İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti"ni kurdu. Fakat, ilkinde olduğu gibi, ikinci cephe hükümeti de ortak çıkarlara ve ortak görüşlere dayalı olmadığından, zayıf bir koalisyondu.

Her iki cephe hükümetinde de koalisyon üyelerini biraraya getiren şey, ortak amaçlardan ziyade sol kanada karşı ortak muhalefetti²⁵. Bir yandan tırmanan siyasal şiddet ve terör, bir yandan ekonomik ve sosyal sorunlara çözüm getirilememesi, diğer yandan da AP içinde MSP ve MHP'ye karşı olan daha ılımlı parlamenterlerin partiden ayrılmaları, Demirel'in siyasal konumunu oldukça sarsmıştı. AP parlamentoda çoğunluğu yitirince, ve buna karşın CHP ile koalisyon kurmayı

reddedince, CHP, AP'den ayrılan parlamenterlerle yeni bir kabine kurdu ve Ekim 1979'da Demirel bir azınlık hükümeti kurana kadar iktidarda kaldı. Ancak, Demirel bir azınlık hükümeti kurana kadar iktidarda kaldı. Ancak, Demirel hükümeti de uzun ömürlü olmadı, 12 Eylül 1980 günü, bir askeri darbe ile sona erdi.

1973-1980 dönemine damgasını vuran iki Milliyetçi Cephe Hükümeti, birçok ciddi siyasal ve anayasal konuda önemli çatışmaları içeren koalisyonlardı. Heper bu çatışmaları yedi grupta toplamaktadır²⁶. Bunlardan ilki, Kıbrıs ve Avrupa Ortak Pazarı gibi kritik meselelerde koalisyon üyelerinin anlaşma sağlayamamasıdır. AP bu iki konuda daha ılımlı ve uzlaşmacı bir tutum içindeyken, MSP Kıbrıs'ta Federal Türk Devleti'nin bağımsızlığını ilan etmesini, diğer konuda da Türkiye'nin Ortak Pazar ile ilişkilerini kesmesini istemekteydi. İkinci olarak, koalisyon üyeleri birbirlerine güvenmemekteydi. Örneğin AP, siyasal şiddetle mücadele için sıkıyönetime başvurmayı istediğinde, MSP bunun kendilerine karşı kullanılacağından endişe etmişti. Üçüncüsü, her bakanlık partilerden birisinin tam hakimiyeti altındaydı ve bakanlıklar birbirlerinin ne yaptığının habersizdi. Bu ister istemez bakanlıklar arasında iletişim kopukluğuna, dolayısıyla bir takım işlevlerin aksamasına sebep olmaktaydı. Dördüncüsü, koalisyon üyeleri sürekli olarak birbirlerini eleştirmekte ve giriştikleri işleri engellemeye çalışmaktaydılar. Beşinci olarak, siyasal partiler her meseleye sadece partizan bir bakış açısı ile yaklaşmaktaydı. Bu nedenle, önemli kararların alınmasında birbiri ile çatışan çıkarların mücadelesi ön plana çıkmaktaydı. Altıncı olarak, koalisyon partilerinde şimdiye kadar hiç bir dönemde görülmemiş ölçüde himaye ve adam kayırma yaygınlaşmıştı. Bürokratik kadrolar altüst edilerek, her parti kendi adamlarını bu kadrolara yerleştirdiği gibi, yüzlerce yeni görev yaratılmıştı. Son olarak, koalisyon üyelerinin hepsi kanunları ve kuralları, özellikle Anayasayı açıkça ihlâl etmekteydiler. Örneğin, MSP sürekli olarak Devlet Koinseyi ve Anayasa Mahkemesi kararlarının meşruiyetini sorgulamaktaydı.

1975-1978 yılları arasında ülkeye yöneten bu iki Milliyetçi Cephe Hükümeti, kendi içlerindeki problemleri çözemediği gibi, kısa sürede bu problemleri ülkenin günlük siyasal sürecine de yansıtmışlardı. Bu durum bir yandan hükümetin ve bürokrasinin hayati işlevlerini dahi yerine getirememesine sebep olmuşken, diğer yandan sivil halkın siyasal kurumlara güvenini ve saygısını aşındırmış, dolayısıyla yönetimin meşruiyeti sorgulanmaya başlamıştı. Bu, sadece cephe hükümetleri için değil, aynı zamanda 1974-75 CHP-MSP koalisyonu dönemi için de geçerliydi. Ancak çatışmaların boyutu giderek artmış ve 1970'lerin sonuna gelindiğinde hükümet tamamen işlemez hale gelmişti. Aynı durum, ülkenin diğer birçok kurumu için de

sözkonusuydu. Örneğin, üniversiteler, polis teşkilatı, bürokrasi kendi içinde bölünmüştü. Siyasal şiddet ve terör olaylarının giderek artması ve bunun önüne geçilememesinin nedenlerinden biri, güvenlik güçlerinin kendi içinde siyasal olarak bölünmesiydi.

Bu dönemde ülkenin içinde bulunduğu siyasal durum kadar ekonomik durum da pek parlak değildi. İlk beş yıllık kalkınma planının uygulanmaya başladığı yıl olan 1963 ile 1971 yılları arasında Türk sanayisi %9 civarında büyümeye kaydetmişti²⁷). Bunun sebebi, uygulanan ithal ikameci sanayileşme programıydı. Bu yöntemin Türkiye için çekici yanı, ithal malların imalatını teşvik ederek, bir yandan ülkenin döviz kaybetmemesini sağlarken, diğer yandan yeni kurulan bu sanayilerin zamanla ülkenin sınai temelini geliştireceği beklentisi idi²⁸).

Devlet Planlama Teşkilatınca hazırlanan dört Beş Yıllık Kalkınma Planlarının hepsi de ülkede sanayileşmeyi geliştirmek ve döviz tasarrufu sağlamak amacıyla katı ithal ikameci politikaları öngörmekteydi. 1963-67 ve 1968-72 yılları arasında ve 1979 yılında uygulanmaya başlayan diğer iki plan ara ve yatırım malları sanayilerinin geliştirilmesi üzerinde yoğunlaşmıştı²⁹. Sanayi yatırımlarının hemen hemen yarısı, daha çok ara mallarla ilgilenen kamu sektöründe üstlenilmişti. Özel sektör payının çok küçük bir kısmı (%1'den azı) özel yabancı sermaye kökenliydi, çok büyük bir kısmı ise yerli sermaye ile finanse edilmekteydi. Devlet tarafından korunan ve rekabetçi bir ortmada bulunmayan sanayi sektörü oldukça gelişmişti. Ancak, devlet korumacı bir ekonomik rejim uygulamakla birlikte, döviz korumadaki zorluklar nedeniyle sürekli olarak büyümeyi garantileyememekteydi. 1970'lerin başına kadar Almanya'da çalışan Türk işçilerinin ülkeye gönderdiği döviz, ticaret açığını kapatarak bir ekonomik krizi, kısa süre de olsa, önlemişti. Ancak, 1965 ve 1969 yılları arasında %12 olan sınai büyümenin 1970'de %1.5'e düşmesi³⁰, ithal ikameci sanayileşme politikasının uzun dönemde Türkiye'nin ekonomik problemlerini artırdığını göstermekteydi. İlk yıllarda ekonomide canlanma ve sanayide büyümeye yaratmış, ancak zamanla işsizliğin artması, enflasyonun yükselmesi ve dolayısıyla toplumsal huzursuzluğun yaygınlaşmasına sebep olmuştur.

Özellikle 1970'lerin başından itibaren ciddi bir ekonomik kriz dönemine girilmişti. 1970 ve 1972 yıllarında yıllık enflasyon oranı %14 civarında iken, 1970'lerin sonunda bu oran %100'ü aşmıştı. 1972 ve 1978 yılları arasında dış borç oranı %13.1'den %26.7'ye yükselerek iki misli artmıştı³¹. Sanayileşmenin gelişmesiyle 1970'lerin başında sendikası işçilerin ücretlerinde görülen yükseliş, 1970'lerin sonuna gelindiğinde düşüş kaydetmeye başlamıştı. Sanayileşme düzeyini koruyabilmek için ara ve yatırım mallarının ve petrolün ithalatının artırılması, gerekmekteydi. İhracattaki bu artış zo-

runluluğu, döviz işlemlerinde ciddi kısıtlamalara, dolayısıyla iflaslara ve büyüme oranlarında ani düşüşlere sebep olmuştur.

1970'li yılların bir diğer özelliği hızlı bir toplumsal hareketliliğin yaşanmasıydı. 1970-75 yılları arasında nüfus artış hızı %2.5, kentleşme oranı ise %4.2 idi, ve kırsal alanlardan kentsel alanlara yoğun bir göç akını sürmekteydi. Nüfusun %51'i 19 yaşın altında gençlerden oluşmaktaydı ve bunların yarısına yakını kentsel alanlarda oturmaktaydı. Bu kesimde işsizlik oranı yüksekti. Modern sanayi sektöründe ekonomik büyüme hızlıydı ve bu sektörde çalışan örgütlü işçilerin ücretleri, "marjinal" sektörde çalışan, iş güvenliği olmayan işçilere oranla oldukça yüksekti. Bu durum, işçi sınıfını ikiye bölmüştü. Aynı adaletsizlik bölgeler arasında da söz konusuydu: bir yanda ekonomik büyümeden en çok yararlanan İstanbul ve Batı Anadolu bölgesi, diğer yanda ise bundan hemen hemen hiç yararlanamayan diğer coğrafi kesimler. Böyle bir sosyal ve ekonomik ortam, siyasal ideolojilerce kolaylıkla kullanılabilirdi. Nitekim, gerek siyasal partiler, gerek işçi sendikaları, gerekse bazı dernek ve kuruluşlar bu durumdan yararlanarak toplumdaki çeşitli sosyal, ekonomik, dini vb. ayrılıklar kışkırtmaktan çekinmediler. Özellikle 1977'den itibaren siyasal şiddet ve terör sokaklarda bombalama ve silahlı saldırılara, önemli gazeteci, yazar, öğretim üyesi, siyaset adamlarına suikast girişimlerine dönüştü.

Sağ-sol çekişmesi gibi ideolojik nitelikli olanlardan, alevi-sunni gibi dinsel nitelikli olanlara kadar her türlü çatışma, aslında toplumdaki aşırı siyasallaşmanın sonucuydu. Sıkıyönetim ilan edilmesine rağmen şiddet ve terör önlenememekteydi. Sıkıyönetimin başarısızlığı aslında tüm devlet aygıtının başarısızlığını ve etkisizliğini göstermekteydi. Parlamento tamamen işlemez ale gelmişti. Tüm siyasal partiler öncelikle kendi parti çıkarlarını gözetmek uğruna, şiddet ve terörü engellemek için etkili kararların alınması konusunda işbirliğine yanaşmamaktaydı. En çok ilgilendikleri konular erken seçim ve bağımsız parlamenterleri kendi partilerine çekmekti. Hemen hemen hiçbir konuda karar alamayan parlamentonun en son başarısızlığı, Nisan 1980'de görevi sona eren Cumhurbaşkanı'nın yerine, 3 ay boyunca yeni bir Cumhurbaşkanı seçememektir.

Ordu uzunca bir süre müdahaleye pek hevesli görünmedi. Her askeri müdahale hem orduyu içten yıpratıyor, hem de uzun süreli askeri yönetimler halkın gözünde ordunun popülerliğini aşındırıyordu. Ancak, ülkenin içinde bulunduğu ciddi sosyal, ekonomik ve siyasal problemler karşısında siyasal yönetimin etkisini tamamen yitirmesi, ordunun ülkenin milli birlik ve bütünlüğünün ve rejimin ciddi bir tehlike ile karşı karşıya olduğu inancını iyice kuvvetlendirmişti. Orduyu aslında en çok rahatsız eden şey, güvenlik sorunuydu. Ayrı-

ca, sivil halktan siyasal yönetimin meşruiyetini yitirdiği, bu siyasal düzensizliğin ancak ordu tarafından ortadan kaldırılabileceği yolunda sinyallerin gelmesi, bir müdahale halinde sivil halktan olumsuz bir tepki gelmeyeceği inancını kuvvetlendirmişti. Kısacası, ordu açısından müdahale için her türlü koşul mevcuttu.

12 Eylül 1980 askeri müdahalesi, daha önceki iki müdahaleye göre çok daha iyi planlanmıştı. Öncelikle, ordu içinde müdahale konusunda birlik sağlanarak, özellikle 1960 darbesinden sonra ortaya çıkan radikal subayların darbe girişimlerine benzer bir olayın yaşanması önlenmişti. Genelkurmay Başkanı, Devlet Başkanı olmuş ve dört kuvvet komutan ile siyasal konularda ayrı beyanatlarda bulunmama kararı almışlardı. Otoritenin Silahlı Kuvvetler'in en üstünde yer alan beş komutanda toplanması gücün dağılmasını önlemiş, böylece hem askeri yönetimin gücü artırılmış, hem de alınan kararların uygulanması kolaylaşmıştı.

1980 müdahalesini 1960 ve 1971 müdahalelerinden ayıran bir diğer özelliği, amacın ne olduğu ve bu amaca nasıl ulaşılacağından önceden belirlenmesidi. 1960 müdahalesini gerçekleştiren Milli Birlik Komitesi'nin müdahale eyleminde bulunmadan önce spesifik bir planı yoktu. 1962 ve 1963 yıllarında genç subayların darbe girişimlerinde, Komite üyeleri arasında görüş birliği ve ortak planlama eksikliğinin payı büyüktü³²⁾. 1980 müdahalesi öncesinde ordu, dört amaç belirlemişti. Bunlardan ilki şiddet ve terörü bastırmak; ikincisi ekonomik büyüme ve istikrarı sağlamak; üçüncüsü yeni bir Anayasa ve yasal düzenlemeler yapmak; ve sonuncusu hem eski hem de yeni sivil siyasetçilerle anlaşmalar yapmak³³⁾. Bu nedenle, 1980 askeri müdahalesi gerek amaçların ve amaçlara nasıl ulaşılacağından önceden belirlenmesi, gerek askeri cuntada birliğin sağlanması bakımından, ilk iki müdahaleden daha başarılı sayılabilir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sonuç olarak, Türkiye'de askeri müdahalelere tek bir açıdan bakmak ve sebeplerini bulmaya çalışmak pek faydalı bir yol gibi görünmemektedir. Askeri müdahale sürecini belirleyen çok sayıda değişken bulunmaktadır. Bu değişkenler ülkeden ülkeye değişebilmektedir. Her ülkenin sosyal, kültürel, iktisadi ve siyasal koşulları, tarihte geçirmiş oldukları deneyimleri birbirinden farklılıklar göstermektedir ve bu durum, o ülkenin hem iç siyasal sürecini, hem de sivil-askeri ilişkilerini büyük ölçüde belirlemektedir. aynı durum, ülkelerin ordularının yapısal özellikleri için de kısmen geçerlidir. Tüm modern ordular bazı temel özellikler paylaşılmakla birlikte, bazı özelliklerin kazanılması her ülkenin tarihinde ordusunun oynamış olduğu rol, ülke kültüründe ordunun yeri gibi o ülkeye özgü özellikler önemli olabilmektedir.

Bu nedenle, öncelikle Türk tarihinde ordunun rolü, ordunun yapısal özelliklerinin belirlenmesinde bu rolün önemi üzerinde durdum. Türk ordusunun yapısal özellikleri ve bu özelliklerden kaynaklanan müdahaleci dürtüler, orduyu doğrudan siyasete müdahaleye sevkeden unsurlar olarak görülmemelidir. Bu özellikler sadece, orduda siyasete müdahale potansiyelinin varlığını göstermektedir. Bu potansiyelin açığa çıkarak fiilen müdahaleye dönüşmesi için başka koşulların varlığı gerekmektedir.

Bu koşullar, modelimizden de anlaşılacağı gibi, siyasal iktidarın başarısızlığı ve ülke ekonomisinin bozulmasıdır. Siyasal kutuplaşma, aşırı siyasallaşma, yaygın siyasal şiddet ve terör, parlamentonun işlevlerini yerine getiremez hale gelmesi vb., her müdahale öncesi dönemin belirgin özellikleri olmuştur. İkinci özellik ise, ülke ekonomisinin krize girmiş olmasıdır. 1950-89 yılları arasında Türkiye'de enflasyon ve devalüasyon oranlarını gösteren tablolara baktığımız zaman, üç darbe öncesinde de Türk ekonomisinin kriz içinde olduğunu görmek mümkündür. Tablo 1'de de görüldüğü gibi, 1955 yılında askeri müdahaleden beş yıl önce enflasyon oranı bir önceki yıla göre %100'den fazla artmış ve 1959 yılına kadar artış devam etmiştir. 1960 ile 1970 yılları arasında enflasyon oranının tekrar düştüğü, ancak 1970 yılında bu oran bir önceki yıla göre tekrar %100'den fazla artış kaydettiği görülmektedir. Bu sefer ordu, uzun süre beklemeksizin bu artıştan bir yıl sonra müdahalede bulunmuştur. 1970'den sonra enflasyon oranı zaman zaman düşüş göstermekle beraber, genelde yüksek seyretmiştir. Özellikle 1978'den itibaren bu oran giderek artmış, 1980'e gelindiğinde %103.80'e ulaşmıştır.

Tablo 2'de gösterilen 1950-1989 yılları arasındaki devalüasyon oranları da, Türkiye'de askeri müdahaleler ile ekonomik kriz arasında ilişki olabileceğini düşündürmektedir. 1958 yılına kadar Türk parası hiç değer kaybetmezken, bu yıl %221.43 oranında devalüasyona uğramıştır. İki yıl sonra ilk askeri müdahale gerçekleşmiştir. 1970 yılına kadar 1958 öncesi duruma dönmüş, ancak 1970'de %66.85 oranında devalüasyon yapılmıştır. Bu sefer, bir yıl sonra ordu ikinci müdahalede bulunmuştur. Üçüncü büyük devalüasyon 1980 yılında %137.51 oranında gerçekleşmiştir. Ancak, 1980 öncesi, özellikle 1976'dan itibaren düşük oranlarda da olsa, Türk parası değer kaybetmeye başlamış, 1980 yılında en yüksek düzeyine ulaşmıştır. Ekonomik kriz ile askeri müdahaleler arasında direkt bir ilişki olduğunu söyleyebilmek zordur, ancak dolaylı yoldan etkisi olduğunu da pek inkar edemeyiz.

Buraya kadarki değerlendirmelerden, Türk ordusunun yapısal özellikleri ve tarihte oynadığı rol nedeniyle müdahaleci eğilimler taşıdığını, siyasal yönetimin başarısızlığı ve ülke ekonomi-

sinin bozulmasının da bu eğilimleri harekete geçirecek, askerlerin siyasete müdahalesine sebep olduğu sonucu çıkmaktadır. Tabii ki, ilişki bu kadar basit değildir; arada bir başka önemli değişken daha vardır ki, bu da ülkenin siyasal kültürüdür. Askerler hiç bir zaman sonucu hakkında hiçbir fire sahip olmaksızın, gözü kapalı müdahalede bulunmamaktadırlar. Müdahale öncesinde, mutlaka bir hesap yapmaktadırlar. Hesaplamaları gereken şeylerden birisi, müdahalenin gerçekleşmesi halinde, toplumun müdahaleyi nasıl karşılayacağıdır. Toplumun müdahaleye tepkisini, o dönemin siyasal ve ekonomik koşulları, siyasal yönetimin meşruiyeti kadar ülkenin genel olarak siyasal kültürü de belirlemektedir. Sivil toplumun geniş ve iyi örgütlenmiş olduğu, sivil etiğin gelişmiş olduğu bir toplumda, siyasal ve ekonomik koşullar ne kadar olumsuz olursa olsun, memnun olunmayan mevcut durumun alternatifi olarak askeri yönetim düşünülemez. Çözüm, demokratik yollarla iktidarın değişimidir. Oysa, sivil toplumun ve sivil toplum anlayışının gelişmemiş olduğu bir toplumda, siyasal yönetimin başarısızlığı karşısında, askerlerin siyasal iktidara el koyması, çoğu zaman uygun bir yol olarak görülebilmektedir.

Türk siyasal kültürü, Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze, demokratik bir siyasal rejimi ve devamını destekleyecek özelliklere sahip olma yolunda büyük mesafe katetmiştir. Bu nedenle, sürekli bir askeri yönetimi destekleyecek kadar zayıf bir siyasal kültür değildir.

Bununla birlikte, toplumda "sivil üstünlük" prensibinin genel kabul gördüğü, olgunlaşmış bir siyasal kültüre sahip olduğumuz da söylenemez. Askeri müdahalelerin genellikle, en azından başlangıçta, destek görmesi, ya da yaygın toplumsal protestolara sebep olmaması da bunu göstermektedir.

Böyle bir siyasal kültüre sahip olan Türk toplumunda sivil üstünlük prensibinin yaygınlaşarak genel kabul görmesi biraz zamanı, ve buna yardımcı olacak uygun siyasal, sosyal ve ekonomik gelişmeleri gerektirmektedir. Sivil üstünlük prensibinin sadece siyasal otoriteler ve ordu tarafından değil, aynı zamanda sivil halk tarafından da benimsenmiş olması, Türkiye'de orduyu siyasetten uzak tutacak en önemli unsurlardan biri gibi görünmektedir. Bu prensibin genel kabulü, bir yandan ordunun profesyonelliğini azamileştirerek, diğer yandan da sivil halk askeri müdahalelere karşı hassas hale getirerek, askeri müdahale ihtimalini asgariye indirebilir.

DİPNOTLAR:

- 1 Bkz. Amos Perlmutter, **The Military and Politics in Modern Times: On Professionals, Praetorians and Revolutionary Soldiers**, New Haven: Yale

- University Press, 1977, s.29; Eric A. Nordlinger, **Soldiers in Politics: Military Coups and Governments**, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, Inc., 1977, s.2-3; ve David C. Rapoport, "A Comparative Theory of Military and Political Types," **Changing Patterns of Military Politics**, (der.: S.P. Huntington), N.Y.: The Free Press of Glencoe, Inc., 1962.
- 2 Orduların yapısal özellikleri konusunda bkz. Kenneth Fidel ve Arthur K. Smith, **Military Role and Rule: Perspectives on Civil Military Relations**, North Scituate, Mass.: Duxbury Press, 1974; S.V. Finer, **The Man on Horseback: The Role of the Military in Politics**, Middlesex, England: Penguin Books, 1975; Eric Nordlinger **Soldiers in Politics**, op.cit.; Amos Perlmutter, **The Military and Politics in Modern Times**, op.cit.
 - 3 S.E. Finer, op.cit., s.103
 - 4 Lerner ve Robinson, en azından iki açıdan ordunun önemli bir güç olma özelliğini koruduğunu belirtmektedirler. Bunlardan ilki, özellikle 1930'lu yıllarda ekonomik kalkınma planlarında askeri faktörlerin kısmen de olsa rol oynamış olmasıdır. İkincisi, askeri güçlerin sahip oldukları yetenekler ve olanaklar nedeniyle, 1925 yılında Kürt ayaklanmasında olduğu gibi, acil durumlarda sivil idari fonksiyonları üstlenmesidir. Bkz. Dainel Lerner ve Richard A. Robinson, "Swords and Ploughshares: The Turkish Army as a Modernizing Force," **World Politics**, Vol.8, 1960, s.27.
 - 5 M. Ali Birand, **Emret Komutanım**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1986, s.26.
 - 6 Nur Yalman, "Intervention and Extrication: The Officer Corps in the Turkish Crisis," **The Military Intervenes: Case Studies in Political Development**, (der.: Henry Bienen), N.Y.: Russell Foundation, 1968, s.129.
 - 7 G.H. Dodd, **Democracy and Development in Turkey**, Beverley, London: The Eothen Press, 1979, s.141.
 - 8 M.A. Birand, **Emret Komutanım**, op.cit., s.17-19.
 - 9 Gabriel Almond ve G. Bingham Powell, **Comparative Politics: A Developmental Approach**, Boston, Mass.: Little Brown and Co., 1966, s.25.
 - 10 Frederick Frey, "Patterns of elite Politics in Turkey," **Political Elites in the Middle East**, (der.: Goerge Lenczowski), Washington, D.C.: American Enterprise Institute, 1975, s.43-44; Osmanlıda merkez-çevre ilişkileri konusunda bkz. Şerif Mardin, "Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri," **Dün ve Bugün Felsefe**, No.1, İstanbul: BFS Yayınları, 1985.
 - 11 Bu konuda bkz. Metin Heper, **The State Tradition in Turkey**, North HumberSide: The Eothen Press, 1985, s.101.
 - 12 İler Turan, "Stages of Political Development in the Turkish Republic," (Paper presented at the Third International Congress on the Economic and Social History of Turkey), Princeton University, August 24-26, 1983, s.55-57.
 - 13 Ibid., s.59.
 - 14 Frederick Frey, "Patterns of Elite..." op.cit., s.70.
 - 15 İler Turan, "Stages of Political....", op.cit., s.51.
 - 16 C.H. Dodd, **Democracy and Development in Turkey**, op.cit., s.156-163. Dernekler Kanunu ve 1980'den sonra yasaklanan dernekler konusunda bkz. U.S. Helsinki Watch Committee, **Paying the Price: Freedom of Expression in Turkey**, International Freedom to Publish Committee of the Association of American Publishers, 1989, s.105-119.
 - 17 Bu konuda yapılan bazı çalışmalardan bkz. İler Turan, "The Evolution of Political Culture in Turkey," **Modern Turkey: Continuity and Change**, (der.: Ahmet Evin), Opladen: Leske Verlag und Budrich GmbH, 1984, s.101-103; Ersin Kalaycıoğlu, "Elite Political Culture and Regime Stability: The Case of Turkey," (Paper presented at the Conference on the Centennial of Mosca's Theory of the Ruling Class), Chicago, (aktaran: İler Turan, Ibid., s.104; Özer Ozankaya, **Üniversite Öğrencilerinin Siyasal Yönelimleri**, Ankara: SBP, 1966; ve **Köyde Toplumsal Yapı ve Siyasal Kültür**, Ankara: SBF, 1971.
 - 18 Sistemin aktarma ve dağıtma işlevleri ile ilgili olarak bkz. Gabriel Almond ve G. Bingham Powell, **Comparative Politics**, op.cit.
 - 19 Metin Heper, **The State Tradition in Turkey**, op.cit., s.100.
 - 20 Demokrat Parti'nin devamı olarak ortaya çıkan Adalet Partisi'nin kuruluşu ve oy tabanı için bkz. W.B. Sherwood, "The Rise of Justice Party in Turkey," **World Politics**, Vol.20, No.1, October, 1967, s.54-65.
 - 21 Metin Heper, "Recent Instability in Turkish Politics: End of a Monocentrist Policy?" **International Journal of Turkish Studies**, No.1, 1979, s.104.
 - 22 Üstün Ergüder ve Richard I. Hofferbert, "Restoration of Democracy in Turkey: Political Reforms and the Elections of 1983", **Elections in the Middle East: Implications of Recent Trends**, (der.: L. Layne), Westview Press, 1987, s.28.
 - 23 İlkay Sunar ve Sabri Sayarı, "Democracy in Turkey: Problems and Prospects," **Transitions from Authoritarian Rule: Southern Europe**, (der.: Guillermo O'Donnell, et.al.), John Hopkins University Press, 1986, s.177.
 - 24 Bu konuda bkz. Lucielle W. Pevsner, **Turkey's Political Crisis: Background, Perspectives, Prospects**, Washington, D.C.: Praeger Publishers, 1984, s.5.

- 25 Ibid., s.66.
- 26 Metin Heper, "Recent Instability...." op.cit., s.105-106.
- 27 Çağlar Keyder, "The Political Economy of Turkish Democracy," *Turkey in Transition: New Perspectives*, (der.: Irvin C. Schich ve Ahmed E. Tonak), Oxford University Press, 1987, s.48.
- 28 İthal ikameci sanayileşmenin özellikleri ve Türkiye'de uygulanışı için bkz. Henri Barkey, "Crisis of the Turkish Political Economy: 1960-1980," **Modern Turkey: Continuity and Change**, op.cit., s.48-52.
- 29 Ibid., s.49.
- 30 Çağlar Keyder, "The Political Economy...." op.cit., s.50.
- 31 Mehmet Özay, "Turkey in Crisis: Some Contradictions in the Kemalist Development Strategy," *International Journal of Middle East Studies*, Vol.15, No.1, February, 1983, s.55.
- 32 Üç darbenin bu bakımlardan mukayesesi için bkz. William Hale, "Transitions to Civilian Governments in Turkey: The Military Perspective," (Paper presented at the Conference on State and Society in Recent Turkish Politics), Deutsches Orient-Institut, Hamburg: 19-21 September, 1985, s.5-9; ve Udo Steinbach, Turkey's Third Republic." **Aussenpolitik**, III, 1988, s.236.
- 33 William Hale, "Transitions to...." op.cit., s.9. 1980-83 askeri yönetimin amaçları ve bu amaçların nasıl gerçekleştirildiği konusunda bkz. Ibid., s.9-19; ve John H. MacFadden, "Civil-Military Relations in the Third Turkish Republic," *The Middle East Journal*, Vol.39, No.1, Winter, 1985, s.70-79.

BİBLİOGRAFYA

- Almond, G. ve Bingham Powell, Jr., **Comparative Politics: A Developmental Approach**, Boston, Mass.: Little Brown and Co., 1966.
- Barkey, Henri, "Crises of the Turkish Political Economy: 1960-1980," **Modern Turkey: Continuity and Change**, (der.: Ahmet Evin), Op-laden: Leske Verlag und Budrich GmbH, 1984.
- Birand, Mehmet Ali, **Emret Komutanım**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1986.
- Dodd, C.H., **Democracy and Development in Turkey**, Beverly, London: The Eothen Press, 1979.
- Ergüder, Üstün ve Richard I. Hofferbert, "Restoration of Democracy in Turkey: Political Reforms and the Elections of 1983," **Elections in the Middle East: Implications of Recent Trends**, (der.: L. Layne), Westview Press, 1987.

- Fidel, Kenneth ve Arthur K. Smith, **Military Role and Rule: Perspectives on Civil-Military Relations**, North Scituate, Mass.: Duxbury Press, 1974.
- Finer, S.E., *The Man on Horseback: The Role of the Military in Politics*, (2. baskı), Middlesex, England: Penguin Books, 1975.
- Frey, Frederick, "Patterns of Elite Politics in Turkey," **Political Elites in the Middle East**, (der.: George Lenczowski), Washington, D.C.: American Enterprise Institute, 1975.
- Hale, William, "Transitions to Civilian Governments in Turkey: The Military Perspective," (Paper presented at the Conference on State and Society in Recent Turkish Politics), Deutsche Orient-Institut, Hamburg: 19-21 September, 1985.
- Heper, Metin, "Recent Instability in Turkish Politics: End of a Monocentrist Policy?" *International Journal of Turkish Studies*, No.1, 1979-80.
- , **The State Tradition in Turkey**, North Humber-side: The Eothen Press, 1985.
- Keyder, Çağlar, "The Political Economy of Turkish Democracy," **Turkey in Transition: New Perspectives**, (der.: Irvin C. Schich ve Ahmed E. Tonak), Oxford: University Press, 1987.
- Lerner, Daniel ve Richard D. Robinson, "Swords and Ploughshares: The Turkish Army as a Modernizing Force," *World Politics*, Vol.8, 1960.
- Mardin, Şerif, "Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez Çevre ilişkileri," **Dün ve Bugün Felsefe**, C.I, İstanbul: BFS Yayınları, 1985.
- McFadden, John H., "Civil-Military Relations in the Third Turkish Republic," *The Middle East Journal*, Vol.39, No.1, Winter, 1985.
- Nordlinger, Eric A., **Soldiers in Politics: Military Coups and Governments**, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, Inc., 1977.
- Özay, Mehmet, "Turkey in Crises: Some Contradictions in the Kemalist Development Strategy," *International Journal of Middle East Studies*, Vol.15, No.1, February, 1983.
- Perlmutter, Amos, **The Military and Politics in Modern Times: On Professionals, Praetorians and Revolutionary Soldiers**, New Haven: Yale University Press, 1977.
- Pevsner, Lucille W., **Turkey's Political Crisse: Background, Perspectives, Prospects**, Washington, D.C.: Preager Publishers., 1984.
- Rapapord, David C., "A Comparative Theory of

Military and Political Types," **Changing Patterns of Military Politics**, (der.: S. P. Runtington), N.Y.: The Free Press of Glencoe, Inc., 1962.

Sherwood, W.B., "The Rise of the Justice Party in Turkey," **World Politics**, Vol.20, No.1, October, 1967.

Steinbach, Udo, "Turkey's Third Republic," **Aussenpolitik**, III, 1988.

Sunar, İlkay ve Sabri Sayarı, "Democracy in Turkey: Problems and Prospects," **Transitions from Authoritarian Rule: Southern Europe**, (der.: Guillermo O'Donnell, et.al.), John Hopkins University Press, 1986.

Turan, İlter, "Stages of Political Development in the Turkish Republic," (Paper presented at

the Third International Congress on the Economic and Social History of Turkey), Princeton University, august 24-26, 1983.

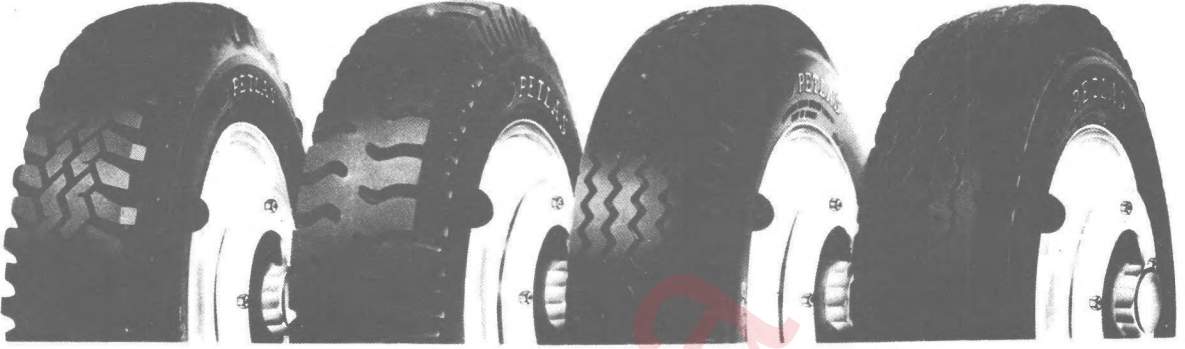
, "The Evolution of Political Culture in Turkey," **Modern Turkey: Continuity and Change**, (der.: Ahmet Evin), Opladen: Leske Verlag und Budrich GmbH, 1984.

U.S. Helsinki Watch Committee, **Paying the Price: Freedom of Expression in Turkey**, International Freedom to Publish Committee of the Association of American Publishers, 1989.

Yalman, Nur, "Intervention and Extrication: The Officer Corps in the Turkish Crises," **The Military Intervenes: Case Studies in Political Development**, (der.: Henry Bienen), N.Y.: Russell Sage Foundation, 1968.

peçya

petlas

HER TÜR ARAÇ İÇİN
DEVLET GÜVENCESİYLE ÜRETİLEN,
KALİTELİ - EKONOMİK - GÜVENLİ
LASTİK

petlas

BAYİLERİMİZ YURT SATHINDA HİZMETİNİZDEDİR

PETLAS LASTİK SANAYİ VE TİCARET A.Ş.

GENEL MÜDÜRLÜK: Gölhisar Mevkii - KIRŞEHİR

Tel: (487) 26 550 Telex: 44648 Klap tr. Telefax: (487) 26 570

PAZARLAMA MÜDÜRLÜĞÜ: Atatürk Bulvarı 193/1 ANKARA

Tel: (4) 418 60 16 - 417 91 10 Telex: 43137 Apla tr. Telefax: (4) 425 71 50

MİLLİ KURULUS

İ.Ü. İKTİSAT FAKÜLTESİ MEZUNLARINA ÇAĞRI...

Sayın mezunlarımız,
Sizin de yer alacağınız bu katalogta, bilgilerin doğru olarak yayınlanması için,
lütfen aşağıda verilen Bilgi Formu'nu doldurup, cemiyetimize faks veya posta
ile ulaştırmanızı rica ederiz.

İ.F.M.C. MEZUN KATALOĞU BİLGİ FORMU

ADI, SOYADI:

MEDENİ HALİ: *KIZLIK SOYADI:

EV ADRESİ :

EV TELEFONU: ÇOCUK SAYISI:

FAKÜLTEYE GİRİŞ YILI: BÖLÜMÜ:

ÖĞR. DERECEİ: LİSANS / DOKTORA:

MEZUNİYET YILI: ☐ YAZ ☐ KIŞ ☐ GÜZ DERECEİ

İŞYERİ ÜNVANI:

GÖREV ÜNVANI:

AKADEMİK ÜNVANI:

İŞ ADRESİ:

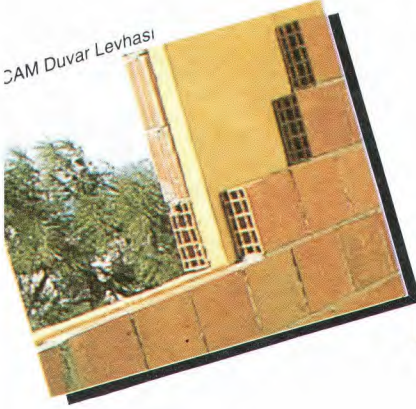
POSTA KODU: İŞ TEL:

(*) Fakülte mezuniyet listeleri, evlilik öncesi kızlık soyadlarına göre düzenlendiğinden
kızlık soyadının yazılması önemle rica olunur.

Cumhuriyet Caddesi 27/6 80090 Taksim-İSTANBUL
Tel:(1)250 50 34 - 250 44 11 Faks:(1)250 16 42

Çevreye, insana saygıyla, İzocam'dan tam 17 çeşit ürün...

Daha az yakıtla daha iyi ısınmanın,
hava kirliliğini azaltmanın etkili bir çözümü...
Her türlü izolasyonda kullanılan İzocam,
ısı ve ses yalıtımı ile yaşadığınız mekanın konforunu tamamlıyor.
İnceleyin, yapınıza uygun olanı seçin.
Sizin yapınızda da çevre dostluğu yaşansın...

Bütün İzocam ürünleri
bu belgeyi gururla taşır.

Korunan Enerji Korunan Çevre
İZOCAM®

İZOCAM TİCARET VE SANAYİ A.Ş.

● İSTANBUL : 275 72 22 ● ANKARA : 418 66 67 - 418 30 32 ● İZMİR : 84 31 78-84 57 85 ● ADANA : 12 29 80
● BURSA : 53 95 35 ● ELAZIĞ : 166 00 ● ANTALYA : 11 19 50 ● ERZURUM : 395 93

Çağdaş, atılcı Bankacılık

Dev projelerin finansmanı

Menkul değerler ve portföy yönetimi

En düşük faizli

En kolay ödeme koşullu

Yuva kredisiyle halkımıza büyük destek

Konut yapımında titizlik

Konut pazarlamasında uzmanlık

İnşaat sektöründe güçlü öncülük

Köklü geçmiş, tecrübe, gelenek

Geleceğin dünyasına bugünden hazırlık

Hizmette uzmanlığın ve güvenin ayrıcalığı

RENK DEVRİMİ

Dünyada Bankacılık, cari hesap cüzdanı sınırlarını aşan... Kompüterize ve evrensel

bir kavramdır bugün... Türkiye'de Emlak Bankası, Bankacılık boyutlarını yeni ufuklara

taşıyan... Yeni ve genç bir kadroyla güvenli bir geleceğe yatırım yapan kurumdur bugün...

EMLAK BANKASI

"Daha Uygar Bir Yaşam İçin"

ŞEKER
SİGORTA A.Ş.

**YARINLAR
BİLİNMEZ!**

MERKEZ

eclisi Mebusan Cad. No: 87 Şeker Sigorta Hanı 80040 İSTANBUL Tel: 251 40 35 (5 hat) Fax: 249 10 46 Telex: 24252 SERE TR

ANKARA BÖLGE BÜROSU

Meşrutiyet Cad. Koray Han Kat: 3 Yenışehir 06640 ANKARA Tel: 425 55 10 - 425 26 39 Fax: 425 26 89

GEDİK HOLDİNG

29.'uncu yılında bünyesindeki 24 şirketi, 700 çalışanı, 1000'den fazla bayi ile Türk Ekonomi'sine ışık tutmaya devam ediyor.

GEDİK HOLDİNG
GEDİK PAZARLAMA
GEDİK DIŞ TİCARET
GEDİK MENKUL DEĞERLER
BÖHLER
TERMO
SIRMETAL
SAMTAŞ
FRONIUS
SILOKS
GEDİK-HALSAK KIBRIS
GEPAS
ÖZGÜR REKLAMCILIK
HALSAK KİMYA
HALTUR
HALTAŞ
KARTAL KAYNAK

TEMSİLCİLİKLER
CASTOLIN + EUTECTIC
DRESSEN PUMP
PLYMOVENT
BINZEL KAYNAK TORÇLARI
FURTENBACH GMBH
ÖGUSSA İNO SİLOX

GEDİK HOLDİNG A.Ş.
Yakacık Cad. No: 134 81430 Kartal -
Tel: 389 59 90 (10 Hat) Fax: 353 58 5

Gelecek nesillere verilebilecek
en değerli hediye:

S a ğ l ı k l ı Bir Ç evre

Türkiye'nin en son enerji kaynağı doğalgaz...
Isıtma sistemlerinin en önde ismi Demirdöküm,
doğalgaz teknolojisini insanlığa yararlı
bir hizmet biçimine dönüştürürken,

doğanın korunmasına öncelikle önem verir.
Demirdöküm, sağlıklı bir çevre ve gelecek nesiller
için uzmanlığını kullanmaya hazır ve hizmetinizdedir.

 Demirdöküm® Doğalgaz

Doğal Isıtma Teknolojisi

30 Yıllık Kalite ve Güven: Aygaz

LPG temin, depolama, dolum ve dağıtımının yanı sıra, modern yaşamın gerektirdiği tüm dayanıklı tüketim ürünlerini, Türkiye çapında 1000'i aşkın bayii ile hizmetinize sunan

**Aygaz; 30 yıldır
kalite ve güveni evinize
getiriyor, A'dan Z'ye
tüm ürünleriyle rahatı ve
kolaylığı yaşıyor.**

Aygaz